

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filosofická fakulta

Katedra Historie

„Rodinná korespondence šlechtičen z rodu Rohanů z let 1789 až 1841“

Diplomová práce

Bc. Barbora Satrapová

Vedoucí práce: doc. Mgr. Radmila Švaříčková Slabáková, Ph.D.

V Olomouci 2017

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně na základě použité literatury
a pramenů

10. prosince 2016 Olomouc

Ráda bych na tomto místě poděkovala doc. Mgr. Radmile Švaříčkové Slabákové, Ph.D. za trpělivost a cenné rady při práci. Stejně tak personálu Státního okresního archivu v Děčíně za trpělivé poskytování archivního materiálu. V neposlední řadě také své rodině a přátelům.

Obsah

1	Úvod.....	7
1.1	Prameny.....	10
1.2	Literatura.....	12
1.2.1	Rohanové.....	12
1.2.2	Korespondence.....	15
2	Rod Rohanů.....	19
2.1	Viktorie Armanda: Pád rodu Rohanů (2. polovina 18. století – 1789)...	20
2.2	Viktorie Armanda a Marie Louisa: Odcházení (1789-1808).....	24
2.3	Marie Louisa a Berta: V Čechách (1808-1841).....	28
3	Rodinná korespondence šlechty v 18. a 19. století.....	32
3.1	Rodinná korespondence princezen z Rohanu.....	36
3.1.1	Formální náležitosti.....	36
3.1.2	Proces psaní a distribuce korespondence.....	38
3.1.3	Společenské konvence psaní.....	43
4	Odras každodennosti v dopisech princezen z Rohanu.....	46
4.1	Tělo.....	46
4.1.1	Zdravotní stav.....	46
4.1.2	Lékařská péče.....	48
4.1.3	Očkování.....	51
4.1.4	Lázeňské ozdravné pobyty.....	52
4.1.5	Alternativy k lékařské péči.....	53
4.1.6	Blížkost smrti.....	54
4.2	Víra.....	58
4.2.1	Církevní festivity.....	58

4.2.2	Projevy zbožnosti	59
4.2.3	Zázemí	61
4.3	Mobilita	62
4.3.1	Dopravní prostředky	64
4.3.2	Sjízdnost cest, nástrahy a časová náročnost	66
4.3.3	Turistika.....	71
4.4	Hospodaření.....	74
4.4.1	Nákupy.....	74
4.4.2	Otázka následovnictví a rodinný majetek.....	77
4.5	Socialibita Rohanek.....	80
4.5.1	Politická setkání.....	80
4.5.2	Soukromá soirée, aneb příležitost k whistu	83
4.5.3	Ples, místo radovánek a socializace.....	86
4.5.4	Lov, zábava nejen mužů?	88
5	Závěr	90
6	Seznam literatury	93
6.1	Základní metodologie	93
6.2	Rohanové.....	93
6.3	Memoáry	93
6.4	Korespondence	94
6.5	Šlechta	95
6.6	Ostatní	95
7	Přílohy.....	97
7.1	Přehled analyzované korespondence	97
7.2	Obrazové přílohy	108

8 Anotace113

1 Úvod

Korespondence je považována při psaní odborných (nejen) historických publikací za nejvyužívanější a nepostradatelný primární pramen. Na práci s ním lze nahlížet vícero způsoby. Jako na zdroj poznatků, díky kterým můžeme upřesnit, rozšířit či objevit historické události – obohatit biografii, zaznamenávat chronologii, anebo můžeme studovat samotné praktiky psaní, zdroje narace nebo společenskou funkci korespondence.¹

Ve své diplomové práci „*Rodinná korespondence šlechticů z rodu Rohanů z let 1789 až 1841*“ jsem si k analýze zvolila rodinnou² korespondenci tří šlechticů z rodu Rohanů. Pro dané období jsem zúžila výběr příslušnic ženského pohlaví na ty, které se do rodu narodily i přivdaly³ a byl mezi nimi generační odstup, na kterém bychom si mohli demonstrovat případné rozdílnosti. První šlechtična, jejíž korespondence byla analyzována, je Viktorie Armanda Rohan-Guémenée, roz. Rohan-Soubise (1743-1807), druhou šlechtičnou je její dcera Marie Louisa Rohan-Rochefort, roz. Rohan-Guémenée (1765-1839) a třetí představitelkou je vnučka Viktorie Armandy a neteř Marie Louisy Berta Rohan-Guémenée, roz. Rohan-Guémenée (1782-1841). Hlavním záměrem práce je zaměřit se na projevy sebeprezentace v jejich korespondenci na pozadí jimi sdílené

¹ Počátky studia korespondence, jakožto samostatného odvětví historiografie, spadají do 90. let 20. století. K prvním souborným dílům ohledně korespondence 19. století patří *La correspondance. Les usages de la lettre au XIXe siècle* pod vedením Rogera Chartiera. Vyznačuje se především tím, že začíná zkoumat korespondenci v širším měřítku, a to i z pera dělníků a jiných „nevýznamných“ osob (CHARTIER, Roger (ed.): *La correspondance. Les usages de la lettre au XIXe siècle*, Paříž 1991). Dosud nejobsáhlejší a základní literaturou k problematice korespondence 19. století zůstávají *Ces Bonnes Lettres : Une correspondance familiale au XIXe siècle* (DAUPHIN, Cécile – LEBRUN-PÉZERAT, Pierrette – POUBLAN, Daniel (ed.): *Ces Bonnes Lettres : Une correspondance familiale au XIXe siècle*, Paříž 1995). Autoři se zde zaměřili na analýzu dopisů několika generací rodiny Duméril-Mertzdorff pocházející z buržoazního prostředí. Na tyto dvě publikace svým výzkumem navazuje Cécile Dauphin, která korespondenci studuje z pohledu historického bádání, samotného procesu psaní a zaměřuje se na rodinnou korespondenci, kterou zkoumá z pohledu genderu a otázky intimity.

² Rodina, v intimním pojetí, je pro potřeby mé diplomové práce tvořena těmi členy rodu, kteří spolu emigrovali a vytvořili si společně nový domov. Řadím sem i nejstarší Viktorii Armandu, která sice neemigrovala, ale představovala matriarchu svého rodu, kdy všichni jí nejbližší do emigrace odešli.

³ Ženy po svatbě nabývaly své identity v rámci rodu svého manžela. Narozením se a provdáním do rodu Rohanů nedochází k rozporu mezi jejich původní a nově nabytou identitou.

každodennosti⁴ tak, jak jí pojímá Roger Chartier ve svém článku *Svět jako reprezentace*,⁵ a odhalit koncept rohanské feminity.

Magdalena Pokorná korespondenci definuje jako prostředek komunikace a literární úvar, který se pohybuje na pomezí monologičnosti a dialogičnosti, psanosti a mluvenosti, formálnosti a neformálnosti, kde je výběr témat téměř neomezen a nahrazovat má osobní rozhovor. Samotné psaní dopisů označuje Pokorná za nutnost, která sloužila pro zařizování věcí či komentovala určitou událost.⁶ Obdobně se ke korespondenci staví Cécile Dauphin. Podle ní komunikace psaním vychází z absence druhého, jejich setkávání a následovného odloučení.⁷

U analýzy korespondence je zapotřebí konfrontace s komplikovanou povahou tohoto ego dokumentu. Za hlavní problém je považována subjektivní povaha pramene společně s přímou konverzací autorů korespondence, ke které dochází při jejich osobních setkání. Korespondence pak vytváří neúplný, špatně uspořádatelný a neukončený celek.⁸

Po obsahové stránce můžeme říct, že korespondence vypovídá o ničem a o všem. Odhaluje nám do určité míry soukromý život adresáta a odesilatele, kdy z obsahu dopisů lze zkoumat životní úroveň, jako např. obydlí, vzdělání, zdraví či povahu vztahů, ať už se jedná o přátelství, solidaritu nebo intelektuální výměnu. Nelze ovšem považovat obsah

⁴ Ohraničení každodennosti pojímám jako autoři monografie *Z dějin české každodennosti*, tedy způsob světa, který se žije. LENDEROVÁ, Milena - JIRÁNEK, Tomáš - MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti: Život v 19. století*. Praha 2009.

⁵ Roger Chartier zde popisuje stav, kdy historické bádání dospělo ke krizi, do níž se promítá propast mezi studiem objektivitu struktur a subjektivitou reprezentace. Vztah k sociálnímu světu označuje za konstruovanou realitu rozmanitých skupin, které tvoří spolu společnost pomocí praxe, s níž dosahují uznání sociální identity. Chartier toto vyznačení jejich statusu a postavení nazývá symbolické. Skrze tyto symboly se individua vyznačují viditelnou a trvalou existencí skupiny. Jejich reprezentace poté existuje v zobrazení, které ji vystavuje. Její vztah, jak Chartier uvádí je zakalen slabostí imaginace, která sice nese viditelné znaky indicí reality, ale kterou není. CHARTIER, Roger: *Svět jako reprezentace*. In: *Na okraji útesu*. Červený Kostelec 2010, s. 61-78.

⁶ POKORNÁ, Magdalena: II. 3. *Korespondence – meze a možnosti využití historického pramene*. In: ČECHUROVÁ, Jana – RANDÁK, Jan a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha 2014, s. 287-95.

⁷ DAUPHIN, Cécile: *Les correspondances comme objet historique. Un travail sur les limites*, In: *Sociétés & Représentations* 2002/1 (n° 13), s. 44-7.

⁸ POKORNÁ, Magdalena: II. 3. *Korespondence – meze a možnosti využití historického pramene*. In: ČECHUROVÁ, Jana – RANDÁK, Jan a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha 2014, s. 290-1.

korespondence za skutečný odraz dané doby. Poznání je omezeno dobovými konvencemi, které nám určují, co je možné napsat.⁹

Dopis tedy můžeme představit jako místo, kde si jedinci, kteří se korespondence účastní, staví svůj vztah na dublování sebe sama. Dauphin, Lebrun-Pérezat a Pouban ve své publikaci vyzdvihují, že ono dublování vytváří kódy, které jsou vymezené časem, prostorem a společenským postavením zainteresovaných. Studium korespondence by se tedy mělo zaměřit na hledání oněch kódů, kdy se utváří sebereprezentace pisatele vůči adresátovi. S tím také jeho snaha jej přesvědčit, zalíbit se mu či jej svést.¹⁰

Práce bude svou strukturou členěna do tří kapitol. V první kapitole blíže představím princezny z rodu Rohanů. K tomuto účelu využiji publikace o Rohanech, jednotlivých zmínek o těchto šlechticích a popisu příhod v memoárech a dochovaných pramenů v rámci jejich rodových fondů. Kapitola bude rozdělena chronologicky. Bude začínat v roce 1743 narozením Viktorie Armandy a první milník bude tvořit rok 1789, kdy dochází k počátku procesu emigrace u některých členů rodu. Druhý milník bude představovat rok 1808, kdy rod Rohanů obdržel inkolát od Františka I. a usadil se na území Čech. Kapitola bude končit rokem 1841, kdy zemřela Berta z Rohanu.

Ve druhé kapitole se zaměřím na analýzu rodinné korespondence¹¹ výše zmíněných šlechticů. Na jejím základě bych chtěla demonstrovat, že dopisy vypovídají svým obsahem také o společenských normách korespondenční praxe v 18. a 19. století. Forma, obsah a popis procesu psaní slouží ke konstrukci historie samotné epistolární praxe.

Ve třetí kapitole představím prožívání a kulisy každodennosti u Rohanek. V jednotlivých dopisech jsem se v analýze zaměřila na obsah jejich sdělení, který jsem

⁹ DAUPHIN, Cécile: *Les correspondances comme objet historique. Un travail sur les limites*, In: Sociétés & Représentations 2002/1 (n° 13), s. 46-8.

¹⁰ DAUPHIN, Cécile – LEBRUN-PÉZERAT, Pierrette – POUBLAN, Daniel (ed.): *Ces Bonnes Lettres : Une correspondance familiale au XIXe siècle*, Paříž 1995, s. 112.

¹¹ Pokud bychom komparovali náhled na problematiku nejrozšířenějších ego dokumentů 19. století, tak deník, jak popisuje Milena Lenderová, sloužil k sebeanalýze šlechticů, kdežto já spatřuji korespondenci jako prostor sebereprezentace uvnitř určité sociální skupiny. Oba ego dokumenty by se využily pro konstrukci kolektivní paměti, kdy se v rámci korespondence utváří a pomocí deníků zachovává budoucím generacím LENDEROVÁ, Milena: *Chvála deníků a dopisů*. In: *Osobní deník a korespondence - snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?* Pardubice 2004, s. 25.

tematicky rozdělila celkem do pěti celků: vnímání a péče o tělo, víru, mobilitu, hospodaření a sociabilitu princezen z Rohanu. Záměrem bude demonstrovat prvky každodennosti, o které se dělily v rámci své korespondence a způsob, jak se o ní vyjadřovaly.

1.1 Prameny

Základem této diplomové práce je analýza ego dokumentů. Primární důraz je kladen na rodinnou korespondenci členů rodu Rohanů v letech 1789 až 1841.¹² Jelikož v inkriminované době dochází k emigraci, z původní vlasti, Francie, a následnému usazení se v Čechách, je i osud rodového archivu poměrně komplikovaný. Hlavní archivní materiál se postupem času nahromadil ve třech zemích, kde měl rod své zájmy.

Dnes se na území České republiky fond rodu Rohanů nachází v děčínské pobočce Státního oblastního archivu v Litoměřicích. Fond¹³ uspořádala a opatřila inventárním seznamem doplněný o úvod se stručnou historií rodu Hana Baladová.¹⁴ Pod jménem Hana Slavíčková v roce 1985 uveřejnila o fondu článek¹⁵ ve Sborníku archivních prací. Oproti inventárnímu seznamu je již zde podrobněji vylíčen osud rodu a také zde autorka nastiňuje možnosti využití archivu.

O rodinný archiv se za Velké francouzské revoluce zřejmě starala Viktorie Armanda, princezna Guémenée. Později byla správa archivu převedena na jejího syna Ludvíka Rohana a vnučku Bertu. Ti měli za úkol archiválii převézt na nové rodové sídlo Sychrov. Dochází k tomu postupně zřejmě ve dvacátých a třicátých letech 19. století. Dva roky před smrtí, v srpnu 1839, sepisuje Berta seznam archiválií, které se na Sychrově nacházejí. K seznamu archiválií řadí kromě písemností také šperky.¹⁶ Nakonec se všechny fondy vztahující se k Rohanům o celkových 46 metrech archiválií z let 1361-1951 dostaly roku 1965 do Děčína, pobočky SOA Litoměřice.¹⁷

¹² Pro potřeby jednodušší citace v diplomové práci se v příloze nachází přehled analyzované korespondence.

¹³ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, RA Rohanové, 1361-1951.

¹⁴ BALADOVÁ, Hana: *Rodinný archiv Rohanů 1361-1951. Inventář*. SOA Litoměřice, pobočka Děčín, 1973.

¹⁵ SLAVÍČKOVÁ, Hana: *Rodinný archiv Rohanů*. In: Sborník archivních prací. Praha : Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR Roč. 35, č. 1 (1985), s. 163-282.

¹⁶ Tamtéž, s. 171.

¹⁷ Tamtéž, s. 173.

Fond je badatelům přístupný, i přes to, že je částečně nezpracován. Do nezpracované části spadá i náš primární pramen, korespondence.¹⁸ Ta je rozložena mezi osobní písemné pozůstalosti členů rodu, ať už určená či neurčená.

Nejdříve tedy došlo ke zpracování osobní korespondence, kde byl znám adresát i příjemce. Ale i zde se občas vyskytl dopis, který měl třeba stejného adresáta od jiného příjemce či naopak. Občas došlo k výskytu dopisů, které do pozůstalosti vůbec nepatřily. Ty byly zcela vyřazeny z analýzy, pokud došlo k zaměnění příjemce či adresáta, tak bylo toto nedoplnění opraveno přeřazením do správné složky.

Při procházení neurčené či nezařazené korespondence jsem narazila na několik dopisů, jež jsem identifikovala a do výzkumu zařadila. Vzhledem k nepřehlednosti a roztržitosti souboru korespondence je možné, že jsem do výzkumu nezařadila všechny dopisy zkoumaných osob, které by spadaly do vytyčeného období. Celkem se tedy jedná o 231 různých dopisů, kde jsou pisatelkami Viktorie Armanda, princezna Guémenée, Marie Louisa, princezna z Rohan-Rochefortu a Berta z Rohanu.

Chronologicky nejstarší a nejméně dochovaná je korespondence Victoire Armandy, kde nám soubor tvoří 6 dopisů, které jsou ovšem velmi vydatné jak do obsahu, tak do délky a většina pochází z roku 1789. Od její dcery Marie Louisy se nám dochovalo dopisů 16. Jde o dopisy, jak z období Velké francouzské revoluce, tak také z období Napoleonských válek a ze sklonku jejího života v roce 1839. Soubor s nejvíce dochovanými dopisy pochází od Viktoriiny vnučky Berty. Jedná se o 209 dopisů různým adresátům. Převažuje korespondence z let dvacátých a třicátých, ale chybí korespondence z raného období jejího života.

Kromě korespondence nám děčínská pobočka SOA Litoměřice k výzkumu také nabízí ostatní archiválie osobní povahy jako křestní listy, testamenty, pasy, paměti, aj.

Národní archiv v Paříži se oproti Děčínu ukázaly být zklamáním. Informace k Rohanům zastupuje fond Rohan-Bouillon uložený v pobočce Pierrefitte-sur-Seine. Největší soubor ke zkoumanému období tvoří ekonomické záležitosti ohledně nároků na

¹⁸ Její seznam, viz Tabulka přílohy. Na základě, že jsem veškerou korespondenci rozdělila na základě adresátů a příjemců a očíslovala, opatřila všemi inventárními čísly a čísly kartonu, tak ve zkrácené verzi budu pro dopis využívat styl Adresát-Příjemce a číslo dopisu. Podrobnější informace lze dohledat v tabulce.

různá dědictví a nároky na restituce. Jsou zde také uloženy svatební smlouvy a papežský dispens, jenž byl nezbytný pro povolení uzavření sňatku Berty s Viktorem. Karton s inventárním číslem 273AP/310¹⁹ mě zajímal nejvíce. Chtěla jsem jím podpořit pramennou základnu k osobě Viktorie Armandy. Při pokusu o jeho konzultaci mi byli místními archiváři odmítnut vydán, s důvodem, že při jeho archivaci došlo od poslední inventarizace, k nenávratnému poškození.

Další zdroj informací k Rohanům ve Francii se nachází v centru Paříže, bývalém rohanském paláci, kde jsou nyní uloženy archiválie z období „před Revolucí 1789“. Opět se jedná o dokumenty ekonomického charakteru. Patří sem kupní smlouvy k majetkům, které byly jednotlivých osobám během Revoluce zkonfiskovány.

Poslední zastávkou v archivech byl vídeňský Haus-, Hof- und Staatsarchiv.²⁰ Zde se nachází archiválie, které dokládají cestu Rohanů k rakouskému inkolátu. Také sem spadají diplomatické záležitosti, kdy Rohany zastupovalo Rakousko v mezinárodních jednáních. Příkladem může být Majetkové vyrovnání ohledně dědictví po Marii Louise, které se s ohledem na nezaplacenou daň francouzskou stranou dědiců, řešilo až v šedesátých letech 19. století.

1.2 Literatura

1.2.1 Rohanové

Rohany, kteří patří k významným šlechtickým rodům, lze nalézt ve všech přehledech o šlechtě. Encyklopedická hesla nalezneme u novějších děl.²¹ Ta starší²² nesloužila vytvoření přehledného souhrnu rodu s důrazem na historii, ale naopak sloužila

¹⁹ Archives Nationales Pierrefitte-sur-Seine, fond Rohan-Bouillon, Description, Mort et succession de la princesse de Rohan-Guéméné. Paiement de ses obsèques. 1807. Inventaire de ses biens. 11 janvier 1808. Factures, correspondance. 1805-1822, 273AP/310.

²⁰ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Staatskanzlei, Kleinere Betreffte, Karton 16 (alt. fasz 10) Rohan-Rochefort. Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, 221 Ges. PARIS Adm. Akten 1862-1873 R-S, R39 Rohan-Rochefort Marie Luise Josefine, fürstin von, Nachlasssache.

²¹ Zde můžeme uvést např. Pavla Maška MAŠEK, Pavel: *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti, Díl II, N-Ž*, Praha 2010. Od stejného autora také MAŠEK, Pavel: *Modrá krev: Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*, Praha 2003. Nebo Jana Haladu HALADA, Jan: *Lexikon české šlechty: erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti. Díl I*, Praha 1992.

²² Například *Gothajský almanach* nebo COURCELLES, Jean Baptiste Pierre Jullien de: *Histoire généalogique et héraldique des pairs de France, Díl 8, Paříž 1827*.

přímo pro potřeby šlechty. Získáme z ní přehled o sňatcích, dětech, majetku, vyznání a občas narazíme na zmínku o rodu, která se jejím členům zdála relevantní pro svou reprezentaci, jelikož byl obsah těchto sdělení tvořen na jejich objednávku. Heslovité přehledy o historii rodu Rohanů najdeme i v naučných slovnících,²³ které svým obsahem připomínají novější přehledy šlechtických rodů.

O Rohanech bylo napsáno několik genealogií²⁴ především francouzské provenience. Nejnovější a nejucelenější genealogie rodu Rohanů pochází z roku 2001 od Alaina Boulairea, který ji staví historii rodu na vztahu Rohanů ke svému rodovému heslu.²⁵ Podle něj, ať už Rohany postihla jakákoli nepříznivá situace, vždy z ní vyšli pozitivně, můžeme říct až hrdě, jelikož si uvědomovali slavnou minulost svého rodu, předat ji dále a zároveň zůstat věrni sami sobě. V Čechách se rodu Rohanů nejvíce věnuje Miloš Kadlec.²⁶ Jeho práce o rodu nemá jednotný charakter a lze rozdělit na dvě části; jednotlivé portréty příslušníků rodu²⁷ a prací s pamětními knihami zámku Sychrov.²⁸

Nejucelenější a nejpodrobnější prací o Rohanech vydanou v českém jazyce je článek Hany Slavičkové²⁹ publikovaný ve *Sborníku archivních prací* v roce 1985. Podrobně líčí historii rodu z pohledu genealogie, nabytí majetku a jejich archivního fondu uloženého v Děčíně. Zvýšený důraz je zde kladen na linii rodu Rohanů, jež emigrovala a

²³ Heslo Rohan najdeme Ottově slovníku naučném *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*. Praha 2000, s. 892-894. Nejpodrobnější heslo k rodu Rohanů obsahuje ale Riegrův slovník naučný RIEGER, František Ladislav – MALÝ, Jakub (ed.): *Slovník naučný, Díl 7*, Praha 1868, s. 593-600.

²⁴ Jednu z prvních „genealogických odborných prací“ si nechali na zakázku vyhotovit od historiků Francouzské akademie. Dílo *Généalogie des Rois, Comtes et Ducs de Bretagne dont est l'issue la maison de Rohan*²⁴ z druhé poloviny 18. století mělo za úkol propojit jejich rod až k bájnému předku Konanu Mériadekovi (5. století n. l.), údajnému prvnímu bretaňskému králi a rodu dodat mu punc starobylosti a spojit jej s vládnoucími rody Evropy (Rohani byli spřízněni s Bourbony (v té době v čele Francie), s Hannoverými (Británie), se Sobieskými, s Navarrskými, se Stuartovci, s Aragonskými, s Lotrinskými (Rakousko Habsbursko-Lotrinská dynastie) a se Savojskými).

²⁵ BOULAIRE, Alain: *Les Rohan, "Roi ne puis, duc ne daigne, Rohan suis!"*, Paris 2001.

²⁶ Miloš Kadlec je ředitelem Územní památkové správy Národního památkového ústavu na Sychrově.

²⁷ KADLEC, Miloš: *Rohanové*. Nymburk 2013. Dále KADLEC, Miloš: *Kníže Kamil Rohan: novogotika a zámek Sychrov : sborník příspěvků z odborného semináře pořádaného Správou státního zámku Sychrov dne 13.11.2002*, Sychrov 2004.

²⁸ Pro potřeby této diplomové práce jsou zásadní dvě knihy, z let 1820-1834 a 1835-1850. KADLEC, Miloš: *Gedenkbuch des Schlosses Sychrow (Pamětní kniha zámku Sychrov) 1820-1834*. In: Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci. Liberec 2006, s. 137-152. a KADLEC, Miloš: *Gedenkbuch des Schlosses Sychrow. (Pamětní kniha zámku Sychrov) 1835-1850*. In: Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci. Liberec 2007, s. 68-84.

²⁹ SLAVÍČKOVÁ, Hana: *Rodinný archiv Rohanů*, Sborník archivních prací. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR Roč. 35 1/1985, s. 163-282.

usadila se na Sychrově. Velmi podnětná se ukázala pro prvotní náčrt jednotlivých osudů Viktorie Armandy, Marie Louisy a Berty. Tyto poznatky jsem doplnila o informace z úvodů k inventářům archivních fondů rodu; francouzského³⁰ i českého.³¹ Tyto publikace prohloubily poznatky od Hany Slavičkové, ovšem někdy informace získané z nich byly v rozporu; tj. o ne-emigraci Viktorie Armandy.

Samotný oddíl si zde zaslouží memoáry většinou pojednávající o období po roce 1789, období emigrace a o emigrantech.³² Princezny z Rohanu nepředstavují hlavní zájem vypravěčů, spíše nalezneme pouhé zmínky. Jejich hlavní přínos spočíval v doložení dané osoby v určitý čas na určité místo v době, kdy byl rod z důvodů revolučních a napoleonských válek neustále v pohybu. Podobné využití lze uplatnit i u prvních historických prací pojednávajících o emigraci, které jsou plné jednotlivých anekdotických zmínek o jednotlivých osobách.³³ Zde bych ráda vyzdvihla dílo Jacquese de la Faye (pseudonym Marie de Sardent) o Charlotte Rohanové a vévodovi z Enghien,³⁴ která na první pohled působí beletristicky, ale jedná se o historickou práci s ověřitelným poznámkovým aparátem, kdy autorka téma uchopila jakožto příběh o velké osudové lásce.

³⁰ K nahlédnutí v Paříži v Národním francouzském archivu, pobočka v Pierrefitte-sur-Seine; D'HUART, Suzanne: *Archives Rohan-Bouillon: Inventaire*, Paris 1970.

³¹ K nahlédnutí v Děčíně, pobočka SOA Litoměřice; BALADOVÁ, Hana: *Rodinný archiv Rohanů 1361-1951. Inventář. SOA Litoměřice, pobočka Děčín*, Děčín 1973.

³² Z nepřeberného množství memoárů, které vyšli, zde můžeme uvést paměti markýzi Créquy v příspěvcích věnovaných Rohanům vzpomíná nejvíce na Viktorii Armandu, na postavení před rokem 1789 a na skandál rodu v podobě bankrotu v roce 1782 CRÉQUY, Renée Caroline de Froulay: *Souvenirs de la marquise de Créquy de 1710 à 1803 (Nouv. éd. rev. corr. et augm.)*, Díl IV, Paříž 1873. Hraběnka z Boigne ve svých memoárech vzpomíná na všechny tři princezny z rodu Rohanů, které označuje za přítelkyně, snaží se o vykreslení jejich charakteru ve společnosti FRÈRES, Émile-Paul (ed.): *Boigne Éléonore-Adèled'Osmond: Récits d'une tante: mémoires de la comtesse de Boigne, née d'Osmond*, Paříž 1921. Zmínka o Rohanech pochází i z deníku hraběte d'Épinchala D'HAUTERIVE, Ernest (ed.): *Journal d'émigration du comte d'Épinchal, D'Après les manuscrits originaux*, Paříž 1912. Dále se o princeznách z Rohanu v období sňatku Napoleona a Marie Louisy můžeme dozvědět ze vzpomínek prince Clary a Aldringenu MITIS, Oskar Freiherr von – PIMODAN, Claude Emmanuel Henri Marie comte de (ed.): *Souvenirs du Prince Charles de Clary-et-Aldringen: Trois mois à Paris lors du mariage de l'empereur Napoléon et de l'archiduchesse Marie-Louise: Avec des croquis de l'auteur et deux portraits*. Paříž 1914. O Rohanech se dozvídáme také z memoárů týkající se exilu Karla X. např. markýze z Villeneuve VILLENEUVE, Pons Louis François de: *Charles X et Louis XX en exil. Mémoires inédits du maquis Villeneuve/ publiés par son arrière-petit-fils*, Paříž 1889. K tématu také Chateaubriand CLARAC, Pierre (ed.): *Chateaubriand: Mémoires d'outre-tombe*, Paříž 1993.

³³ Sem spadá zejména dílo Henriho Fornerona, který zmiňuje osud Viktorie Armandy a Marie Louisy v 90. letech 18. století. FORNERON, Henri: *Histoire générale des émigrés pendant la Révolution française*, Díl I a II, Paříž 1884.

³⁴ DE LA FAYE, Jacques: *Un roman d'exil, La Princesse Charlotte de Rohan et le Duc d'Enghien*, Paříž 1929.

Memoáry a tyto historické práce nelze brát doslovně, jelikož se jejich autoři pokoušejí o zromantizovanou představu „utlačovaného“ stavu, v jejich očích šlechty, kdy snaha o objektivní náhled na situaci nebyla jejich záměrem, ale dávají nový rozměr zkoumaným šlechtičnám z Rohanu.

Z novějších publikací věnující se určité problematice na příkladu daného šlechtického rodu nebo z portrétů jednotlivých příslušníků šlechty, se o Rohankách a jejich příbuzných můžeme dozvědět např. z monografií Radmily Švaříčkové Slabákové³⁵ nebo Heleny Sobkové.³⁶ Jak Mensdorffové-Pouilly, tak Kateřina Zaháňská se s Rohany pohybovali ve stejném prostředí. Míra interakce se více dotýká díla Heleny Sobkové, jelikož Kateřina Zaháňská byla v letech 1800 až 1805 provdána za Ludvíka Rohana. Zmínky o Rohanech nalezneme také v pracích věnovaných architektuře, např. článek o Rohanském paláci v Praze od Aloise Kubíčka³⁷ nebo o Rohanském paláci ve Štrasburku od Jeana Daniela Ludmanna.³⁸

1.2.2 Korespondence

Ve výzkumu korespondence se francouzská linie výzkumu soustředí na ty, kteří byli dosud v historii tak trochu přehlíženi.³⁹ Pod hesly šlechta, potažmo šlechtična, a korespondence nalezneme několik publikací.⁴⁰ Pokud zúžíme náš okruh zájmu do 19. století, tak se nám výběr ztenčuje. K badatelsky nejatraktivnějším pro toto období patřila korespondence Kateřiny Vilemíny Zaháňské a prince Metternicha,⁴¹ představa romance kněžny z Babičky s jedním z nejmocnějších mužů té doby. Komunikační strategii

³⁵ ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ Radmila: *Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století*, Praha 2007.

³⁶ SOBKOVÁ, Helena: *Kateřina Zaháňská*, Praha – Litomyšl 2007.

³⁷ KUBÍČEK, Alois: *Rohanský palác v Praze na počátku 19. století*. Časopis Společnosti přátel starožitností československých v Praze, roč. XLVI, 1938, 65–76.

³⁸ LUDMANN, Jean Daniel: *Le Palais Rohan de Strasbourg*. Štrasburk 1979.

³⁹ Viz Roger Chartier, Cécile Dauphin, Pierrette Lebrun-Pézerat a Daniel Poublan.

⁴⁰ Například: KALISTA, Zdeněk: *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*. Praha 1941.; MAREK, Pavel: *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna*. České Budějovice 2005. nebo CRUZ, Vanessa de: *Korespondence Anny z Ditrichštejna, agentky a informátorky své rodiny na madridském dvoře*. In: *Šlechta raného novověku pohledem českých, francouzských a španělských historiků České Budějovice 2009* s. 127-156.

⁴¹ ULLRYCHOVÁ, Maria - BREYCHA-VAUTHIER, Arthur: *Clemens Metternich - Wilhelmine von Sagan. Ein Briefwechsel 1813-1815*. Kolín 1966.

v dopisech Kateřiny Vilemíny vévodkyně Zaháňské se věnuje Martina Borovičková.⁴² Porovnává zde pisatelčin přístup k dvěma mužům jejího života, Klemensi Metternichovi a Frederiku Jamesi Lambovi, do jakých rolí se staví. Samotný text pak vzniká na základě představy, kterou má příjemce o adresátovi. Komunikační strategie tu symbolizuje to, jak chtěla být vévodkyně Zaháňská vnímána okolím a jaký obraz o sobě vytvářela. Ve své korespondenci nabírá různých rolí, a to role přítelkyně, která radí, milující osoby, jenž má starost o zdraví.⁴³ Za největší rozdíl v komunikaci s oběma muži považuje autorka to, že Zaháňská vystupuje vůči Metternichovi jako dobrá Rakušanka a patriotka, kdežto vůči Lambovi na sebe bere identitu Evropanky.

Pokud bychom ale měli vybrat hlavní autory, kteří se zabývali problematikou šlechty, šlechtičen, korespondence a 19. století, tak to je Radmila Švaříčková Slabáková, Milena Lenderová a Zdeněk Bezcený.

Rodinné korespondenci šlechty v napoleonském období se věnovala Radmila Švaříčková Slabáková.⁴⁴ Inspirovala se výzkumem korespondence z 1. světové války. Zmiňuje, že na základě jejího výzkumu v archivech to jsou zejména ženy, které prostřednictvím korespondence uchovávají vztah. A také skrze ní dochází k suplování blízkosti a reality. Kdy je dopisy řízena domácnost, děti, finance, nahrazují se jimi rozhovory, atd.⁴⁵ Rodinné dopisy z válečného období se nesoustředí na boje, ale zaměřují se na soudržnost rodiny. Dle autorky dochází k novému pojetí citů, kdy jsou formulovány a sdělovány na dálku a tato možnost se stává „kapitálem šlechty“, jelikož ostatní tuto možnost ještě nemají.⁴⁶

Formální stránce problematice jazyka se věnuje opět Radmila Švaříčková Slabáková ve svém článku „*Il est «Höchst Zeit»“ aneb Jaký jazyk pro aristokracii*

⁴² BOROVIČKOVÁ, Martina: *komunikační strategie v dopisech kateřiny vilemíny vévodkyně zaháňské: osobní korespondence jako historický pramen*. In: LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana – BOROVIČKOVÁ, Martina: *Důvěrné stránky: obrazy z 19. století v pramenech osobní povahy*. Pardubice 2015, s. 19-37.

⁴³ Tamtéž, s. 19-25.

⁴⁴ SLABÁKOVÁ, Radmila: *Dopisy z války: rodinná korespondence šlechty v napoleonském období*. In: *Evropa 1805. Sborník prací 5. Mezinárodního napoleonského kongresu*. Brno, 26.-28. září 2005, Brno 2006 s. 311-318.

⁴⁵ Tamtéž, s. 312.

⁴⁶ Tamtéž, s. 316.

v *Čechách a na Moravě v 19. století*?⁴⁷ Poukazuje to, že jazyk je daný normou této zkoumané společenské vrstvy. A je dán i z pohledu genderu. Francouzština je jazykem, který aristokracie používá pro své dorozumívání. Je vyhrazena šlechtickému prostředí, ženám a rodině.⁴⁸ I když těm se do psaného projevu také mísí německé výrazy. Zatímco němčina se začala prosazovat v mužském světě pro administrativní komunikaci, tak i nadále zůstala znakem aristokracie jako kód elity.⁴⁹

Milena Lenderová se zamýšlí nad korespondencí jako historickým pramenem a nad tím, jak korespondenci šlechtičen interpretovat,⁵⁰ případně spolu se Zdenkem Bezecným nastiňuje její využití v gender history.⁵¹ Lenderová se věnuje osobě Pavlíně ze Schwarzenbergu, kterou skrze jí dochovanými ego-dokumenty vykresluje jako typickou, ale i výjimečnou představitelku své doby. Typickou v roli šlechtičny, elity a výjimečnou pro svůj postoj k mateřství a také pro svůj tragický konec. Korespondenci vnímá jako pramen k dějinám mentalit a literární formu, kterou ovládá aristokracie a znalost dovednosti sestavit duchaplný dopis patří k jejím znakům. Lenderová korespondenci pro její diskontinuitu a torzovitost doporučuje konzultovat s jiným typem pramenů.⁵² Při pohledu na šlechtickou korespondenci jako na pramen v gender history si Milena Lenderová se Zdenkem Bezecným opět vybírá rodinu ze Schwarzenbergu. Psaní dopisů je u šlechty běžné a vytvořit několik dopisů denně není výjimka. Témata jsou téměř omezena na privátní sféru, jako jsou děti a péče o domácnost.⁵³ Ve šlechtické

⁴⁷ SLABÁKOVÁ, Radmila, „*Il est «Höchst Zeit»*“ aneb *Jaký jazyk pro aristokracii v Čechách a na Moravě v 19. století*? In: Kateřina Bláhová (ed.), *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*, Praha 2002, str. 102-115.

⁴⁸ Tamtéž, s. 105.

⁴⁹ Tamtéž, s. 114.

⁵⁰ LENDEROVÁ, Milena: *Svět Pauliny ze Schwarzenbergu (Osobní korespondence jako historický pramen)*, Jihočeský sborník historický 72, 2003, s. 208-218. a LENDEROVÁ, Milena: *Chvála deníků a dopisů*. In: *Osobní deník a korespondence - snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?* Pardubice 2004 s. 21-31.

⁵¹ LENDEROVÁ, Milena – BEZECNÝ, Zdeněk: *Šlechtická korespondence jako pramen v gender history*. In: ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (edd.): *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie* (Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006), Pardubice 2006, s. 525 – 532.

⁵² LENDEROVÁ, Milena: *Chvála deníků a dopisů*. In: *Osobní deník a korespondence - snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?* Pardubice 2004 s. 25.

⁵³ LENDEROVÁ, Milena – BEZECNÝ, Zdeněk: *Šlechtická korespondence jako pramen v gender history*. In: ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (edd.): *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie* (Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006), Pardubice 2006, s. 528.

korespondenci zmiňují fungování sociálně podmíněného genderového konstruktů. A to, kdy muž patří světu a žena rodině. Jejich výchova byla sice podmíněná pohlavím, ale jejich vzdělání bylo kvalitní a biologicky předurčenou roli často přesahovalo, což pro ženy značilo například angažmá v salónech.⁵⁴

⁵⁴ Tamtéž, s. 531.

2 Rod Rohanů

Současný výzkum⁵⁵ spatřuje počátky Rohanů ve 12. století v Bretani. Alain Porhoët, zvaný Černý, si nechal vystavět sídlo na území dnešního departmentu Morbihan, jež nechal pojmenovat Rohan. Od tohoto místa se pak odvodilo rodové jméno, když se v roce 1128 z Alaina Porhoëta stal Alain I. Rohan.⁵⁶

Rohanové⁵⁷ se považovali za suverénní vládců svého území a byli loajální vůči bretaňskému vévodství. Po připojení Bretaně k Francii⁵⁸ se rod dostal na královský dvůr. Zde se zapojili do chodu země a v 16. století se stali francouzskými pairy. Rod se nadále rozrůstal⁵⁹ a díky obratné sňatkové politice byli Rohanové spřízněni s královskými rody v Evropě.^{60 61}

V 18. století se Rohanové⁶² řadili mezi přední aristokratické rody Francie a užívali si postavení plynoucí z přiznaného titulu *zahraničních knížat*.⁶³ Mezi Rohany patřili kardinálové, vojevůdci, ministři a osoby s vysokými funkcemi na versailleském dvoře.

K významným osobnostem rodu Rohanů můžeme zařadit vůdce protestantských hugenotských rebelií Henriho II. Rohana-Gié (1578-1638). Ten se postavil na odpor nejen

⁵⁵ Zde můžeme zmínit např. Alaina Boulairea, ale i ostatní, kteří se rodem v posledních letech odborně zabývali (Suzanne d'Huart, Hana Slavičková, Pavel Mašek, aj.).

⁵⁶ BOULAIRE, Alain: *Les Rohan, "Roi ne puis, duc ne daigne, Rohan suis!"*, Paříž 2001, s. 7.

⁵⁷ Od svého založení do konce 14. století se rod rozrostl na čtyři hlavní rodové větve: Rohan-Gué-de-l'Isle, Rohan-Guémenée, Rohan-Montauban a Rohan-Polduc.

⁵⁸ Bretaň připojena roku 1514 za vlády Františka I., 1532 vyhlášena trvalá unie s Francií.

⁵⁹ V 16. a 17. století vznikají tři nové větve rodu: Rohan-Gié, Rohan-Rochefort, Rohan-Soubise a Rohan-Chabot. Chabotové rodové jméno Rohan přijali v 17. století, když si Marguerite z Rohanu vzala za manžela Henriho Chabota (MAŠEK, Pavel: *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé Hory do současnosti, Díl II, N-Ž*, Praha 2010, s. 167.). Ostatně, jak na Chaboty nahlíželi Guémenéové s Rocheforty nám může demonstrovat *Almanach de Gotha (Almanach de Gotha, Annuaire généalogique, diplomatique et statistique*, 120. roč., Paříž 1875, s. 194.), zde se uvádí, že bychom neměli Chaboty s Rohany slučovat, jelikož nosí jméno Rohan pouze díky sňatku a k rodu nepatří.

⁶⁰ Rohani byli spřízněni s Bourbony, s Hannoverými, se Sobieskými, s Navarrskými, se Stuartovci, s Aragonskými, s Lotrinskými a se Savojskými.

⁶¹ BOULAIRE, Alain: *Les Rohan, "Roi ne puis, duc ne daigne, Rohan suis!"*, Paříž 2001, s. 7-51. (Obdobné informace nalezneme u Suzanne d'Huart a Hany Slavičkové)

⁶² Rodové větve existovaly již pouze tři: první větev Rohan-Guémenée, která se smrtí posledního Rohana-Soubise v roce 1787 získala dědictví Soubise, druhá byla větev Rohan-Rochefort a třetí větev Rohan-Chabot.

⁶³ Titulem *princes étrangers* se honosil rod, který byl starobylý a suverénní. Ve společenském postavení byl za králem, jeho rodinou a princů královské krve, s nimiž byli Rohanové v příbuzenských svazcích (Condé, Bourbon). d'HAUTERIVE, Borel: *Annuaire de la noblesse e France et des maisons souveraines de l'Europe*, 1. roč., Paříž 1843, s. 196.

katolickému královskému dvoru, ale i ostatním Rohanům, kteří byli na rozdíl od něj, katolického vyznání. Henriho sestra Anna (1584-1646) byla známá pro svou básnickou tvorbu. Rohankou, která pro svůj půvab a umění politických intrik byla zvěčněna v literatuře,⁶⁴ byla Marie Aimée de Rohan vévodkyně z Chevreuse (1600-1679),⁶⁵ dvorní dáma Anny Rakouské. Loajální ke svému panovníkovi nebyl také Ludvík Rohan (1635-1674), který byl obviněn z urážky majestátu za účast na tzv. komplotu Latréaumont⁶⁶ a následně popraven.⁶⁷

2.1 Viktorie Armanda: Pád rodu Rohanů (2. polovina 18. století – 1789)

Polovina 18. století se pro Rohany nese v duchu ekonomické a společenské prosperity. Jak zmiňuje ve svých memoárech markýza de Créquy, tak titul prince Rohan-Guéménée měl pověst jednoho z nejlépe zajištěných šlechticů ve Francii.⁶⁸

Finanční stabilitu rodu zajišťovaly v první řadě výnosy z rozsáhlých pozemků zejména v Bretani, Alsasku, ale také z „*habitation Montbazon*“ na Haiti. Příjem pocházel z pronájmu půdy, lesů, přístavů a dolů. Rohanové podnikali v chovu dobytka, šlechtění koní, dále také v tiskařství, plátenictví a vinařství. Ve svých městech měli trhové právo, kdy jim do pokladny plynuly příjmy z jejich pořádání a také na východním pobřeží Francie drželi právo tzv. „*Mangragues*“.^{69 70}

Další část příjmů plynula z jejich participace na dvorském životě ve Versailles, kde Rohanové po generace drželi úřady vyhrazené nejvyšší a nejmocnější aristokracii

⁶⁴ V literárním prostředí jí zvěčnil Alexander Dumas jako milenkou Aramise, jednoho ze Tří mušketýrů a její postava je i hlavní hrdinkou opery *Maria di Rohan*.

⁶⁵ U nás se osudy vévodkyně z Chevreuse zabývala Marie Mžýková, MŽYKOVÁ, Marie: *Ze života francouzské šlechty: Mladá léta Marie z Rohanu, vévodkyně de Chevreuse*. In: *Cour d'honneur : hrady, zámky, paláce*, č. 2 (1998), s. 38-47.

⁶⁶ Komplot Latréaumont – namířen proti Ludvíku XIV., snaha o ustanovení republiky v Normandii odstraněním francouzského krále a jeho následníka.

⁶⁷ BOULAIRE, Alain: *Les Rohan, "Roi ne puis, duc ne daigne, Rohan suis!"* Paříž 2001, s. 7-51.

⁶⁸ CRÉQUY, Renée Caroline de Froulay: *Souvenirs de la marquise de Créquy de 1710 à 1803 (Nouv. éd. rev., corr. et augm.)*. Díl 4, Paříž 1873, s. 32.

⁶⁹ Mandragues bylo výsadní právo na lov tučňáků ve vodách kolem St. Tropez.

⁷⁰ SLAVÍČKOVÁ, Hana: *Rodinný archiv Rohanů*. In: *Sborník archivních prací*. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR Roč. 35, č. 1 (1985), s. 178-212.

v zemi.⁷¹ Mezi rodový majetek Rohanů se počítalo i držení štrasburského biskupství. V 18. století zde sídlili čtyři kardinálové pocházející z tohoto rodu.⁷²

Viktorie Armanda princezna z Rohan-Soubise se narodila 28. prosince 1743 v Paříži maršálovi Francie Karlu Rohan-Soubise a jeho druhé manželce Anně Tereze Savojské.⁷³ Z dětství a dospívání Viktorie Armandy se nám nedochovaly žádné prameny. Můžeme předpokládat, že se jí dostalo vzdělání v klášteře dle dobového zvyku.⁷⁴

První dochované zmínky o Viktorii Armandě od události jejího narození pochází až z jejich zasnub a následné svatby s bratrancem Jindřichem Ludvíkem Marií z vedlejší větve Rohanů-Guémenée.⁷⁵ Jejich sňatek měl za účel posílení postavení rodu Rohanů ve Francii a sjednotit majetek obou větví.⁷⁶

Mladí manželé se zdržovali především v Paříži a ve Versailles. Postupně se jim zde narodilo celkem pět dětí. Prvorozená Charlotta Viktorie Josefa zemřela jako desetiletá, ostatní sourozenci Karel Alain Gabriel, Marie Louisa Josefína, Viktor Ludvík Mériadec a Jules Armand Ludvík se dožili dospělosti (Obr. 1).⁷⁷

Oba manželé v roce 1775 převzali funkce u dvora. Jindřich zastával úřad nejvyššího komořího a Viktorie Armanda se stala guvernankou královských dětí.⁷⁸ Její hlavní náplní práce bylo dohlížet nejprve na výchovu sester Ludvíka XVI. a později jeho dětí. Asistovala také u prvních dvou porodů Marie Antoinetty a byla to ona, kdo si ihned

⁷¹ Jednalo se o úřady nejvyššího lovčího, velkoalmužníka, nejvyššího komořího a guvernanky královských dětí. Rohané také zastávali vysoké funkce v armádě a v čele státu (např. otec Viktorie Armandy, Karel Rohan-Soubise) byl maršálem Francie a také ministrem ve vládě Ludvíka XV. a XVI.).

⁷² SLAVÍČKOVÁ, Hana: *Rodinný archiv Rohanů*. In: Sborník archivních prací. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR Roč. 35, č. 1 (1985), s. 164.

⁷³ Viktorie Armanda Josefa (fr. *Victoire Armande Joséphe*) se narodila 28. 12. 1743 v Paříži. COURCELLES, Jean Baptiste Pierre Jullien de: *Histoire généalogique et héraldique des pairs de France*, Díl 8, Paříž 1827, s. 204.

⁷⁴ Pro absenci pramenů nelze tuto domněnku potvrdit, ale je pravděpodobné, že byla vzdělávána v klášteře v Remiremontu, který sloužil k těmto účelům, a v jehož čele stály příbuzné Rohanů.

⁷⁵ Jindřich Ludvík Marie (fr. *Henri Louis Marie*) se narodil 30. 8. 1745 v Paříži. COURCELLES, Jean Baptiste Pierre Jullien de: *Histoire généalogique et héraldique des pairs de France*, Díl 8, Paříž 1827, s. 204..

⁷⁶ SLAVÍČKOVÁ, Hana: *Rodinný archiv Rohanů*. In: Sborník archivních prací. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR Roč. 35, č. 1 (1985), s. 253.

⁷⁷ COURCELLES, Jean Baptiste Pierre Jullien de: *Histoire généalogique et héraldique des pairs de France*, Díl 8, Paříž 1827, s. 204.

⁷⁸ Tamtéž, s. 205.

převzal novorozence do své péče.⁷⁹ Po narození *dauphina* se její pozornost zcela přesunula na něj.⁸⁰ Náplň jejího dne byla s ohledem na její funkci přesně definována přísnými pravidly a hierarchií ve Versailles.⁸¹

Přední postavení na královském dvoře jí umožňovalo vyjednat, co nejvýhodnější sňatky pro své vlastní potomky. V roce 1780 provdala svou dceru Marii Louisu za bratrance Karla Ludvíka Kašpara z Rohan-Rochefortu. A v roce 1781 domluvila s Madame de Conflans sňatek pro svého syna Karla Alaina Gabriela s její dcerou Louisou Aglaé de Conflans d'Armentières.⁸²

Volný čas Viktorie Armandy byl vyplněn organizací *Salonu Guéménée*, který byl oblíben i královským manželským párem. Zábava zde měla libertinstický charakter. Jak uvádí Maurice Fleury *Salon-Guéménée* nebyl zrovna přehlídkou dobrých mravů.⁸³

Vyjma postu a věhlasu jejího salónu zařídila Viktorii Armandě pověst u dvora i její excentričnost a extravagance. Dle výpovědi v memoárech komtesy z Boigne⁸⁴ se princezna z Rohanu-Guéménée ráda ponořovala do tajemství mystiky. Vytvořila si a pěstovala svůj vlastní kult, který spočíval v tom, že se neustále obklopovala smečkou psů, s jejichž pomocí údajně komunikovala s duchy. Psi měli sloužit jakožto prostředníci. Občas se zastavila ve svém hovoru, teatrálně upadla do extáze a komunikovala s druhou stranou. Pokud ji někdo nebral vážně, tak se velmi urazila.⁸⁵ V rámci projevu své extravagance Viktorie Armanda ráda zapůjčovala svým přítelkyním šperky ze své sbírky, které údajně nikdy nenosila. Nebylo prý ceremonie, kde by šperky chyběly.⁸⁶

⁷⁹ FLEURY, Maurice: *Angélique de Mackau, Marquise de Bombelles et la Cour de Madame Élisabeth, D'après des documents inédits*, Paříž 1905, s. 109, s. 118, s. 204-205.

⁸⁰ Z vyprávění komtesy Boigne se dozvídáme, že Viktorie Armanda nechala zřít ze své komnaty do komnaty *dauphina* falešné zrcadlo, kam nechala přímo naproti přesunout svou postel, aby měla neustálý přehled o malém princovi. FRÈRES, Émile-Paul (ed.): *Boigne Éléonore-Adèle d'Osmond, Récits d'une tante: mémoires de la comtesse de Boigne, née d'Osmond*. Paříž 1921, s. 49.

⁸¹ Viktorie Armanda např. nemohla bez královského souhlasu spát jinde, než ve Versailles. Tamtéž.

⁸² FLEURY, Maurice: *Angélique de Mackau, Marquise de Bombelles et la Cour de Madame Élisabeth, D'après des documents inédits*, Paříž 1905, s. 167.

⁸³ FLEURY, Maurice: *Angélique de Mackau, Marquise de Bombelles et la Cour de Madame Élisabeth, D'après des documents inédits*, Paříž 1905, s. 60.

⁸⁴ FRÈRES, Émile-Paul (ed.): *Boigne Éléonore-Adèle d'Osmond, Récits d'une tante: mémoires de la comtesse de Boigne, née d'Osmond*. Paříž 1921, s. 50.

⁸⁵ Komtesa z Boigne nám zprostředkovává incident, kdy Viktorie Armanda při své koupeli brečela po té, co se údajně celou noc snažila zachránit *dauphina*, jež byl posednut duchy. Tamtéž, s. 51.

⁸⁶ Tamtéž.

Dosavadní způsob života, který zahrnoval neustálé večírky, ohňostroje, vlastní orchestr či baletní soubor, nutil Rohany uchýlovat se k braní si půjček, které výrazně převyšovaly jejich příjmy. Po sérii špatných investic ztratil Jindřich Ludvík Marie, jakožto hlava rodu, schopnost své závazky nadále splácet a roku 1782 Rohanové zbankrotovali. Celkový dluh 33 milionů znamenal pro rod velký skandál, který zaměstnával francouzskou společnost až do revoluce v roce 1789.⁸⁷

Viktorie Armanda i Jindřich byli nuceni rezignovat na své funkce u dvora a stáhnout se do ústraní. Tato zkušenost manžele zcela odcizila. Z memoárů markýzi de Créquy se dozvídáme, že Viktorie Armanda neměla o špatném stavu rodových financí žádné tušení.⁸⁸ Princezna Rohan-Guémenée odešla do Paříže⁸⁹ a začala splácet dluhy. Přijmutí odpovědnosti za bankrot v plné míře se její majetek podstatně ztenčil. Mezi největší finanční ztráty patřilo propůjčení práva králi na přístav v Lorientu a zřeknutí se dědictví po své babičce Marii Sobieske.^{90 91}

Viktorie Armanda začala žít skromný život. Přestěhovala se na zámek svého otce ve Vigny severozápadně od Paříže.⁹² Zde ji zastihly zprávy o tom, že se stala trojnásobnou babičkou.⁹³

Ke konci *Starého režimu* v roce 1775 zasáhla pověst rodu Rohanů další aféra. Tu měl na svědomí Viktoriin strýc Ludvík René Eduard princ Rohan-Guémenée. Bývalý velvyslanec u dvora Marie Terezie, který byl od roku 1778 štrasburským kardinálem, se zatoužil dostat do královniny přízně.⁹⁴ Zapletl se do tzv. Náhrdelníkové aféry,⁹⁵ za kterou

⁸⁷ SLAVÍČKOVÁ, Hana: *Rodinný archiv Rohanů*. In: Sborník archivních prací. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR Roč. 35, č. 1 (1985), s. 230.

⁸⁸ CRÉQUY, Renée Caroline de Froulay: *Souvenirs de la marquise de Créquy de 1710 à 1803 (Nouv. éd. rev., corr. et augm.)*. Díl 6, Paříž 1873, s. 166.

⁸⁹ Odchod „bez majetku“ v podání Viktorie Armandy představovalo zavazadlo s jejími diamanty a dalšími věcmi, které naplnily celé dvě místnosti až po strop. Tamtéž.

⁹⁰ Jednalo se o dědictví slezského vévodství olawského.

⁹¹ Tamtéž, s. 168.

⁹² FRÈRES, Émile-Paul (ed.): *Boigne Éléonore-Adèle d'Osmond, Récits d'une tante: mémoires de la comtesse de Boigne, née d'Osmond*. Paříž 1921, s. 52.

⁹³ V roce 1782 se narodila dcera Karla Alaina Gabriela Berta a dcery Marie Louisy Hermína v roce 1785 a Armanda v roce 1787. BALADOVÁ, Hana: *Rodinný archiv Rohanů 1361-1951. Inventář. SOA Litoměřice, pobočka Děčín*, Děčín 1973, s. 39.

⁹⁴ LUDMANN, Jean Daniel: *Le Palais Rohan de Strasbourg*. Štrasburk 1979, s. 97.

⁹⁵ Aféru dostal do širšího povědomí Alexandre Dumas ve svém románu *Královnin náhrdelník*; Archives Nationales de Paris, Papiers privés tombés dans domaine public registres, T//288/3, Affaire du Collier, Le procès.

byl shledán odpovědným a byl donucen převzít náhrdelník odcizený hraběnkou de la Motte uhradit. Celá záležitost Rohany uvrhla do dalších dluhů.

2.2 Viktorie Armanda a Marie Louisa: Odcházení (1789-1808)

Z ekonomického hlediska se situace pro Rohany nelepšila. Úroveň jejich zadlužení neklesla. I přes pro jejich stav nepříznivou politickou situaci své závazky a dluhy nadále spláceli. Zároveň čelili většímu tlaku ze strany svých věřitelů, pro které změna režimu symbolizovala nejistotu.⁹⁶

Obdobně jako ekonomické zázemí, ani společenské postavení Rohanů nenaznalo zlepšení. Vzhledem k předchozím aférám rodu a událostem ve Francii, jež nebyly pro zastánce *Starého režimu* příznivé, přesunuli se Rohanové nejdříve na francouzský venkov.⁹⁷ Postupně se začali zabývat otázkou, zda ve své vlasti nadále setrvat. Část rodu se rozhodla zůstat a čelit perzekucím⁹⁸ a druhá část rodu se rozhodla pro život v emigraci.⁹⁹

Viktorie Armanda se na svém dosavadním způsobu života rozhodla nic nezměnit. Emigrovat odmítla a nadále žila skromně na venkovském sídle svého otce, kde splácela dluhy.¹⁰⁰ Perzekuce se jí ovšem nevyhnuly. Nejdříve si vysloužila zápis na *Seznam emigrantů*, na jehož základě jí byl zkonfiskován zbylý majetek.^{101 102} V roce 1793 došlo

⁹⁶ SLAVÍČKOVÁ, Hana: *Rodinný archiv Rohanů*. In: Sborník archivních prací. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR Roč. 35, č. 1 (1985), s. 230.

⁹⁷ Ať už se jednalo o zámek ve Vigny, palác ve Štrasburku, aj.

⁹⁸ Z větší části členové větve Rohan-Rochefortů.

⁹⁹ Tato otázka se stala záležitostí celé Francie. Zemi opouštěly všechny vrstvy obyvatelstva, nejenom vysoká šlechta (k ní se často přidávaly i celé vojenské jednotky). V zahraničí se utvářely i vojenské pluky, které se snažily navrátit Francii řád, tj. návrat *Starého režimu* - Sem spadá i regiment Rohan pod vedením štrasburského kardinála Rohana, který se přesunul na druhý břeh Rýna do Ettinheimu. Téměř celá mužská část rodu Rohanů-Guémenée se ke kardinálovi připojila. Jak se konflikt vyvíjel, tak Rohané postupně bojovali v britských službách, kde byl vytvořen oddíl z bretaňských emigrantů, až nakonec vstoupili do služeb rakouského panovníka a jeho 63. rakouského pěšího pluku. SLABÁKOVÁ, Radmila: *Emigrace a kontrarevoluce a jejich místo v historiografii Francouzské revoluce*. In: HANUŠ, J. – VLČEK, R. (ed.): *Interpretace francouzské revoluce*, CDK, Brno 2004, s. 85. & TULARD, Jean – FAYARD, Jean-François, FIERRO, Alfred: *Histoire et dictionnaire de la Révolution française : 1789-1799*, Paříž, 1987, s. 84.

¹⁰⁰ SLAVÍČKOVÁ, Hana: *Rodinný archiv Rohanů*. In: Sborník archivních prací. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR Roč. 35, č. 1 (1985), s. 240.

¹⁰¹ Jako reakce na emigrační vlnu byla počínaje rokem 1791 přijata opatření proti emigrantům. Akt emigrace se stal zločinem a emigrantům byl konfiskován jejich majetek, penze, apod.

¹⁰² FORNERON, Henri: *Histoire générale des émigrés pendant la Révolution française*. Díl 1, Paříž 1884, s. 132.

k vydání zatykače na Viktorii Armandu Výborem pro všeobecnou bezpečnost. V obvinění stálo, že Viktorie Armanda byla „bývalá šlechtična, matka a manželka emigrantů“. ¹⁰³ Vězněna byla v Paříži v budově bývalého karmelitánského kláštera a propuštěna byla o necelý rok později se značně podlomeným zdravím. ¹⁰⁴

Po propuštění v roce 1794 se opět uchýlila na zámek ve Vigny. Ve zdejší obci byla nucena složit občanskou přísahu a platit patriotistickou daň. Obec následně vydávala dokumenty o jejím dobrém chování. ^{105 106}

Ve Francii přinesla pro aristokraty změna režimu na císařství možnost se opět angažovat u dvora. Napoleon Viktorii Armandě nabídl vysokou pozici ve správě domu císařovny Josefíny. Viktorie Armanda se měla stát Josefininou surintendantkou. ¹⁰⁷ Markýza de Créquy ve svých memoárech zmiňuje, že se princezna Rohan-Guéménéé považovala nabídku ekonomické pozice vzhledem k její pověsti zbankrotované ženy za urážlivou. Viktorie Armanda Napoleona přes prostředníka, prince Talleyranda, odmítla. ¹⁰⁸

Poslední roky svého života prožila Viktorie Armanda střídavě v Paříži a ve Vigny, kde jí často navštěvovali příbuzní a přátelé. Zemřela v roce 1807 v Paříži jako poslední příslušník rodu Rohan-Guéménéé, který trvale žil ve Francii. ¹⁰⁹

¹⁰³ « *ex noble mère et épouse des émigrés* » SOA Litoměřice, pobočka Děčín, RA Rohanové, Victoire AJ, rozená Soubise – osobní i úřední písemnosti týkající se různých rod. záležitostí a obstavení majetku, 1783-1806, inv. č. 455, kt 173.

¹⁰⁴ SLAVÍČKOVÁ, Hana: *Rodinný archiv Rohanů*. In: Sborník archivních prací. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR Roč. 35, č. 1 (1985), s. 240.

¹⁰⁵ BALADOVÁ, Hana: *Rodinný archiv Rohanů 1361-1951. Inventář. SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Děčín 1973, s. 5.*

¹⁰⁶ Část Rohanů perzekuce nepřežila a skončili pod gilotinou, např. matka zetě Viktorie Armandy Marie Henriette Charlotte Dorothée Rohan-Rochefort, nar. d'Orléans-Rothelin, její syn Ludvík Kamil Rohan-Rochefort, aj.

¹⁰⁷ Surintendantka měla na starosti správu majetku císařovny, pozice byla považována za nejvyšší v hierarchii dvorních dam. Proč byla pozice Viktorii Armandě nabídnuta může vést ke spekulacím, je možné, že si Napoleon chtěl Rohany usmířit poté, co nechal popravít vévodu z Enghien, další možnost je ta, že Josefína se s Viktorií Armandou osobně znala, obě byly vězněné ve stejný čas na stejném místě.

¹⁰⁸ Odmítnutí učinila s ohledem na to, že by nebylo vhodné, aby tuto pozici zastávala sestřenice Ludvíka XVIII. a teta vévody d'Enghien. CRÉQUY, Renée Caroline de Froulay: *Souvenirs de la marquise de Créquy de 1710 à 1803 (Nouv. éd. rev., corr. et augm.)*. Díl 6, Paříž 1873, s. 169.

¹⁰⁹ SLAVÍČKOVÁ, Hana: *Rodinný archiv Rohanů*. In: Sborník archivních prací. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR Roč. 35, č. 1 (1985), s. 263.

Dcera Viktorie Armandy, Marie Louisa Josefína,¹¹⁰ známá svému okolí jako princezna *Charles*,¹¹¹ zvolila na rozdíl od své matky zcela jiný směr. Bezprostředně po červencových událostech v roce 1789 opustila se svým manželem Karlem Ludvíkem Kašparem¹¹² a se svými dvěma dcerami Armandou a Hermínou Paříž a zdržovala se na venkově. Nedochované prameny nám neumožňují určit přesný okamžik, ale zřejmě mezi listopadem roku 1789 a rokem 1791 se rozdělily cesty tohoto manželského páru. Karel Ludvík Kašpar se nakonec rozhodl ve Francii zůstat a usilovat o svá majetková práva k zámku v Rochefort en Yvelines.¹¹³

Marie Louisa zvolila cestu emigrace a Francii i s dětmi opustila. Vydala se na území dnešní Belgie, kde se připojila ke své tetě Madame Marsan a střídavě pobývala na jejích statcích ve Flandrech a v Bruselu.¹¹⁴ Francouzské revoluční války zavedly obě ženy přes území dnešního Nizozemí až na území dnešního Německa, kdy je doložen jejich pobyt v Pasově v roce 1797.¹¹⁵ Zde vytvářely nezbytné zázemí pro ostatní francouzské emigranty z řad vysoké šlechty.

Ze svého exilu Marie Louisa pravidelně jezdila navštěvovat svého manžela v Rochefortu. Střídavý pobyt nám dokládají narození jejich dětí.¹¹⁶ Dcera Gasparine se

¹¹⁰ Marie Louisa Josefína (fr. *Marie Louise Joséphine*) se narodila 13. 4. 1765 ve Versailles. Obdobně jako u její matky z jejího dětství a dospívání nemáme dochované prameny. Vzdělání se jí zřejmě dle dobového zvyku dostalo v klášteře, pravděpodobně opět v Remiremontu, který byl i v tomto období spravován blízkými příbuznými. Ve svých šestnácti letech se provdala za svého stejně starého bratrance Karla Ludvíka Kašpara, do kterého byla zamilovaná. DE LA FAYE, Jacques: *Un roman d'exil, La Princesse Charlotte de Rohan et le Duc d'Enghien*, Paříž 1929, s. 46.

¹¹¹ Marie Louisa od své svatby v roce 1780 používala jméno svého manžela. Hovoří o sobě zásadně jako o princezně *Charles*. SOA Litoměřice, pobočka Děčín, RA Rohan, Marie Louise Josephine, korespondence rodinná 1789-1839, inv. č. 469, kt. 177.

¹¹² Karel Ludvík Kašpar (fr. *Charles Louis Gaspard*) se narodil 1. 9. 1765. Karel byl ve svém společenském prostředí i ve své rodině znám pro své sympatie s jakobíny v roce 1789. Ohledně zrahy svého stavu se o něm šířili pomluvy: mizera, který opustil svou ženu a nechal popravít svou matku. FRÈRES, Émile-Paul (ed.): *Boigne Éléonore-Adèle d'Osmond, Récits d'une tante: mémoires de la comtesse de Boigne, née d'Osmond*. Paříž 1921, s. 200. & D'HAUTERIVE, Ernest (ed.): *Journal d'émigration du comte d'Espinhal, D'après les manuscrits originaux*, Paříž 112, s. 225.

¹¹³ Zámek se mu navrácí až v období Konzulátu, kdy jej nechá projít zásadní rekonstrukcí. DE LA FAYE, Jacques: *Un roman d'exil, La Princesse Charlotte de Rohan et le Duc d'Enghien*, Paříž 1929, s. 46.

¹¹⁴ Odchod do Marie Louisy do emigrace se stal také příčinou krátkého rozkolu mezi ní a její matkou, která měla pocit, že Revoluce je pouhá záminka pro to, aby ji opustila. Viktorie Armandová Marii Louise, dopis č. 2 „« la révolution dont vous avez été témoin mais qui n'espere pas m'avoir trompé... vous revenez icy en manoncant que vous etes établie chez me de marsan vous quite ma maison.“

¹¹⁵ FORNERON, Henri: *Histoire générale des émigrés pendant la Révolution française*. Díl 2, Paříž 1884, s. 262.

¹¹⁶ DE LA FAYE, Jacques: *Un roman d'exil, La Princesse Charlotte de Rohan et le Duc d'Enghien*, Paříž 1929, s. 363.

narodila v Paříži roku 1799.¹¹⁷ Následovali ještě dva synové. Starší Kamil se narodil v roce 1800 v Bruselu¹¹⁸ a mladší Benjamin se v roce 1804 narodil v Rochefortu.¹¹⁹

Se stabilizací politické situace ve Francii nasvědčovalo vše tomu, že se zde Marie Louisa opět trvale usadí po boku manžela. De la Faye ve své publikaci zmiňuje, že se Marie Louisa při návštěvách své matky v Paříži plně zapojila do zdejšího společenského života.¹²⁰

Pro mužskou část rodu Rohanů nehrál faktor zdánlivé stabilizace roli, své služby nabídli rakouskému panovníkovi a postupně se začali usazovat v Čechách.¹²¹

Prvním impulzem pro definitivní odchod se pro Marii Louisu stala již výše zmiňovaná poprava jejího švagra vévody d'Enghienu Napoleonem v roce 1804.¹²² Odjela do Prahy, kde pobývala u své „sešvagřené“ rodiny v Kuronském (dnešním Rohanském) paláci.¹²³

Z veřejného života se Marie Louisa stáhla po smrti své matky v roce 1807, svůj zájem přesunula na své děti a zajištění jejich majetkových nároků, o které se ve Francii soudila.¹²⁴

¹¹⁷ BALADOVÁ, Hana: *Rodinný archiv Rohanů 1361-1951. Inventář. SOA Litoměřice, pobočka Děčín*, Děčín 1973, s. 39.

¹¹⁸ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, RA Rohanové, Pozůstalost Camilla Rohana, Záznam o narození, inv. č. 566, kt 200.

¹¹⁹ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, RA Rohanové, Pozůstalost Benjamina Rohana, Záznam o narození, inv. č. 651, kt. 225.

¹²⁰ DE LA FAYE, Jacques: *Un roman d'exil, La Princesse Charlotte de Rohan et le Duc d'Enghien*, Paříž 1929, s. 363.

¹²¹ Kolem přelomu 18. a 19. století se Rohanové nacházeli téměř po celé Evropě. Postupně válečný konflikt zavál bratry Marie Louisy do Prahy. Nejmladší z nich Jules, řečený Ludvík, se zde v roce 1800 oženil s Kateřinou Vilemínou Zaháňskou. SOBKOVÁ, Helena: *Kateřina Zaháňská*. Praha - Litomyšl 2007, s. 76.

¹²² Vévoda d'Enghien se stal obětí konspirace, že právě on stál za atentátem na Napoleona. Vévoda byl unesen z Ettenheimu, kde pobýval v exilu se svojí manželkou Charlottou z Rohan-Rochefortu, dovelečen do Francie, odsouzen vojenským soudem a popraven.

¹²³ Pobývala u Pavlíny, švagrové svého bratra Ludvíka. V roce 1805 skončilo manželství Ludvíka s Kateřinou rozvodem. Ludvík navíc udržoval nemanželský poměr s Kateřininou sestrou Pavlínou, ze kterého se narodila dcera. Dobré vztahy obou rodů však přetrvaly. Dítě si jako svou schovanku vzala Kateřina a Ludvík s ním udržoval kontakt. SOBKOVÁ, Helena: *Kateřina Zaháňská*. Praha - Litomyšl 2007, s. 206.

¹²⁴ SLAVÍČKOVÁ, Hana: *Rodinný archiv Rohanů*. In: Sborník archivních prací. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR Roč. 35, č. 1 (1985), s. 263.

2.3 Marie Louisa a Berta: V Čechách (1808-1841)

S přesídlením na území Čech se finanční situace Rohanů začala pomalu stabilizovat.¹²⁵ Z ekonomického hlediska se pro rod stal zlomový rok 1815, kdy jim na Vídeňském kongresu, jehož se aktivně účastnili, byl přiznán nárok na dědictví bouillonské.¹²⁶ S návratem Bourbonů na francouzský trůn se Rohanům navrátily některé majetky v restitucích a žádali i o peněžní odškodnění ve Francii na základě dekretu uvedeného v platnost Karlem X.¹²⁷

Rohanům se zlepšilo i jejich společenské postavení. Rod zažádal Františka I. o udělení inkolátu, který by z nich oficiálně učinil rakouské poddané. Jejich žádosti bylo vyhověno roku 1808.¹²⁸ ¹²⁹ V roce 1825 byli Rohanové uznáni za mediatizovaný rod s nárokem na oslovení Jasnost.¹³⁰ Vazby na Francii si zachovávali, kdy udržovaly blízké příbuzenské vztahy.¹³¹

S prvními majetky na Boleslavsku z let 1806 až 1808 si Rohanové začali v Čechách pořizovat svá reprezentační sídla. Jako první si koupili v roce 1816 od Viléma IX. Hessenského palác na Malé Straně, dnes nazývaný Rohanský palác.¹³² V roce 1820 zakoupili panství Svijany a statky Sychrov, Loukovec, Albrechtice a Kurovodice. Zámek

¹²⁵ Ze začátku jim výrazně pomohlo finanční vypořádání z rozvodu Ludvíka s Kateřinou a také plat, který pobírala mužská část rodu za služby v rakouské armádě. SOBKOVÁ, Helena: *Kateřina Zaháňská*. Praha - Litomyšl 2007, s. 206.

¹²⁶ Tamtéž, s. 183.

¹²⁷ Zákon zvaný „*du milliard au émigrés*“ umožňoval zažádat peněžní odškodnění za konfiskaci majetku, který byl po roce 1793 šlechtě znárodněn. LABERGE, Jean-Pierre: *Commentaire sur la loi du 27 avril 1825 relative à l'indemité alloué aux anciens propriétaires des biens-fonds confisqués et venus au profit de l'Etat en vertu des lois sur les émigrés*. Paříž 1827.

¹²⁸ Napoleon požadoval po Rohanech návrat do Francie. Ti výzvu jeho výzvu odmítli a Napoleon za projevení neochoty vydal v roce 1809 dekret, ve kterém požadoval trest smrti pro hlavu rodu Karla Alaina Gabriela. SLAVÍČKOVÁ, Hana: *Rodinný archiv Rohanů*. In: Sborník archivních prací. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR Roč. 35, č. 1 (1985), s. 263.

¹²⁹ KADLEC, Miloš. *Rohanové*. Nymburk 2013, s. 10.

¹³⁰ Ve Vídeňském archivu je dochována korespondence s knížetem Metternichem, která se záležitostí zabývá. Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Staatskanzlei, Kleinere Betreffte, Karton 16 (alt.fazs 10) Rohan-Rochefort.

¹³¹ Dcery Marie Louisy a Karla Ludvíka Kašpara byly provdány za francouzské šlechtice a ve Francii zůstaly.

¹³² V tomto paláci pobývali již dříve, a to když patřil Pavlíně, kněžně z Hohenzollernu-Hechingen, sestře Kateřiny Vilemíny Zaháňské a švagrové Rohanů. KUBÍČEK, Alois: *Rohanský palác v Praze na počátku 19. století*. Časopis Společnosti přátel starožitností československých v Praze, roč. XLVI, 1938, s. 76.

na Sychrově si zvolili jako své rodové sídlo a v letech 1824 až 1835 jej přestavěli do empírové podoby.¹³³

Marie Louisa se v Čechách aktivně nepodílela budování zázemí rodu. Její zdraví bylo podlomené a většinu času trávila pobytem v lázních, kde se léčila. Zemřela během lázeňského pobytu v Karlových Varech dne 21. září 1839.¹³⁴

Úloha správy rodu v nové vlasti připadla na Bertu, posledního potomka rodu v linii Rohan-Guémenée, vnučku Viktorie Armandy a neteř Marie Louisy.¹³⁵ Berta do Čech z Francie definitivně odešla v roce 1809, kdy se provdala za svého strýce Viktora. K sňatku bylo zapotřebí papežského dispensu.¹³⁶ Jak zmiňuje ve svých memoárech hraběnka z Boigne, jež se považovala za Bertinu přítelkyni, sňatek Berty a Viktora byla čistě pragmatická záležitost pro zachování majetku.¹³⁷

Po sňatku Bertě připadla role zprostředkovatelky rodu s Francií v obchodní a právní rovině.¹³⁸ Ze vzpomínek prince de Clary Aldringen¹³⁹ se dozvídáme, že Berta rod oficiálně reprezentovala i na svatbě Napoleona s Marií Louisou v roce 1810.

Přes zlepšení zajištěnosti rodu po ekonomické stránce, tížila Rohany absence nové generace, která by mohla majetky převzít. Berta sice v roce 1818 otěhotněla, ale náročný porod ji připravil nejen o život jejího dítěte, dcerky, ale také o možnost porodit potomky

¹³³ KADLEC, Miloš. *Rohanové*. Nymburk 2013, s. 10.

¹³⁴ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, 221 Ges. PARIS Adm. Akten 1862-1873 R-S, R39 Rohan-Rochefort Marie Luise Josefine, fürstin von, Nachlasssache.

¹³⁵ Berta Antonie Aglaé (fr. *Berthe Antoinette Aglaë*) se narodila 4. 5. 1782 v Tulerijském paláci v Paříži Karlu Alainu Gabrielovi Rohan-Guémenée a jeho manželce Louise Aglaé de Conflans d'Armentières. Obdobně jako v předchozích případech nemáme o Bertě žádné informace, jak a kde trávila dětství, a v jakém klášteře se jí dostalo vzdělání, které bylo zřejmě přerušeno událostmi následujícími rok 1789 spojené s perzekucí institucí klášterů. (Vyjma kláštera v Remiremontu připadá v úvahu také klášter Penthemont v Paříži) SOA Litoměřice, pobočka Děčín, RA Rohanové, Pozůstalost Berthe Antoinette Aglae 1782, inv. č. 527, kt. 188.

¹³⁶ Ludvík Viktor Mariadek, zvaný Viktor (fr. *Louis Victoir Mériadec*) byl synem Marie Louisy a Karla Ludvíka Kašpara. Zároveň byl mladším bratrem Karla Alaina Gabriela, otce Berty. Archives Nationales, Pierrefitte-sur-Seine, fond Rohan-Bouillon, Victor Louis Mériadec de Rohan, Demande de dispens au pape pour son mariage avec la princesse Berthe de Rohan, 273AP/388.

¹³⁷ FRÈRES, Émile-Paul (ed.): *Boigne Éléonore-Adèle d'Osmond, Récits d'une tante: mémoires de la comtesse de Boigne, née d'Osmond*. Paříž 1921, s. 200.

¹³⁸ Nevztahoval se na ní Napoleonův dekret požadující trest smrti pro jejího otce, hlavu rodu Rohanů, který se zdržoval v bezpečí Rakouského císařství.

¹³⁹ MITIS, Oskar Freiherr von – PIMODAN, Claude Emmanuel Henri Marie comte de (ed.): *Souvenirs du Prince Charles de Clary-et-Aldringen: Trois mois à Paris lors du mariage de l'empereur Napoléon et de l'archiduchesse Marie-Louise: Avec des croquis de l'auteur et deux portraits*. Paříž 1914, s. 114.

další.^{140 141} Berta, které opadla původně předpokládaná role matky, se začala v plném rozsahu věnovat funkci správkyně rodového majetku. Pravidelně pobývala ve Francii, kde nárokovala otázky dědictví a restitucí.¹⁴² Od roku 1827 si spolu s Ludvíkem Rohanem vzala na starost i správu rodinného archivu.¹⁴³

V Čechách se Berta aktivně podílela na společenském životě místní šlechty. V Praze pořádala dětské bály pro své synovce.¹⁴⁴ Účastnila se karnevalů, pobývala v lázních a během společenské sezóny pobývala ve Vídni.¹⁴⁵

Berta se také ujala role hostitelky, když do Čech zavítala nová vlna francouzských emigrantů v čele s Karlem X. a jeho rodinou.^{146 147} Přímo na Sychrově pobývala královská rodina se svým doprovodem dvakrát; a to roku 1834 a 1835. Při této příležitosti byly pořádány slavnostní ranní modlitby, hony a hostiny.¹⁴⁸ S královskou rodinou udržovala

¹⁴⁰ KADLEC, Miloš. *Rohanové*. Nymburk 2013, s. 10.

¹⁴¹ Aby rod Rohan-Guémenée mohl pokračovat, došlo roku 1833 k adopci synovců Kamila a Benjamina z Rohan-Rochefortu. K adopci byl třeba souhlas jejich otce, který v té době žil ve Švýcarsku. Po spojení obou větví do jedné, měli pokračování rodu zajistit právě oni synové Marie Louisy a Karla Ludvíka Kašpara. Kamil po sobě žádné potomky nezanechal. Rod nakonec pokračoval díky nejmladšímu Benjaminovi, který měl 5 synů se svou manželkou Štěpánkou, rozenou Croÿ-Dülmen. SLAVÍČKOVÁ, Hana: *Rodinný archiv Rohanů*. In: Sborník archivních prací. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR Roč. 35, č. 1 (1985), s. 264.

¹⁴² Její pobyty dokládají zachované pasy uložené v Děčínské pobočce Litoměřického archivu, také máme doloženou její cestu z roku 1825, kdy se při svém pobytu stala obětí krádeže a z jejího pokoje byla odcizena hotovost a šeky jejím sluhou Wenzelem L'HÉRITIER, Louis: *Supplément aux Mémoires de Vidocq ou dernières révélations sans ...*, Díl 1, Paříž s. 252-4.

¹⁴³ Jules Armand Ludvík Rohan, řečený Ludvík, bývalý manžel Kateřiny Vilemíny Zaháňské, byl nejmladším synem Marie Louisy a Karla Ludvíka Kašpara. Pohyboval se na francouzském velvyslanectví ve Vídni a zprostředkoval výměnu zboží s Habsburskou monarchií. SLAVÍČKOVÁ, Hana: *Rodinný archiv Rohanů*. In: Sborník archivních prací. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR Roč. 35, č. 1 (1985), s. 171.

¹⁴⁴ ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila: *Rodinné strategie šlechty, Mensdorffové-Pouilly v 19. století*, Praha 2007, s. 110.

¹⁴⁵ SLAVÍČKOVÁ, Hana: *Rodinný archiv Rohanů*. In: Sborník archivních prací. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR Roč. 35, č. 1 (1985), s. 265.

¹⁴⁶ ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila: *Rodinné strategie šlechty, Mensdorffové-Pouilly v 19. století*, Praha 2007, s. 112.

¹⁴⁷ Popisuje např. CLARAC, Pierre (ed): *Chateaubriand: Mémoires d'outre-tombe*, Díl 3, Paříž 1993, s. 448-510.

¹⁴⁸ KADLEC, Miloš: *Gedenkbuch des Schlosses Sychrow. (Pamětní kniha zámku Sychrov) 1835-1850*. In: *Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci*. Liberec 2007, s. 68-70.

přátelské styky, oblíbená byla zejména u Madame Marie-Thérèse, dcery Ludvíka XVI. a Marie Antoinetty.¹⁴⁹

V posledních letech svého života dávala Berta do pořádku své finance. S ohledem na eliminaci problémů, které mohly případně vyvstat v otázkách dědictví, prodala roku 1837 majetek zděděný po svém otci, dědictví Rohan-Guémenée, pokračovateli rodu Kamilovi za 1 400 000 zlatých konvenční měny s doživotním právem pobírání výnosů z těchto statků.¹⁵⁰

V letech 1836 až 1840 se Berta zasadila o zřízení hrobky pro rodinné potřeby v Loukově u Mnichova Hradiště.¹⁵¹ Berta zemřela 26. února 1842 v Praze.¹⁵²

¹⁴⁹ Při návštěvě královské rodiny v Kirchbergu v Německu, měla Berta čestné místo u stolu jako projev vděku za její péči v Praze. VILLENEUVE, Pons Louis François de: *Charles X et Louis XX en exil. mémoires inédits du marquis de Villeneuve/publiés par son arrière-petit-fils*, Paris 1889, s. 160.

¹⁵⁰ KADLEC, Miloš: *Rohanové*. Nymburk 2013, s. 10.

¹⁵¹ Tamtéž.

¹⁵² SOA Litoměřice, pobočka Děčín, pozůstalost Berthe Antoinette Aglae (1782-1841), úmrtní list, inv. č. 528, kt. 188.

3 Rodinná korespondence šlechty v 18. a 19. století

Dle archivního uspořádání v rámci osobního fondu bývá korespondence dělená na rodinnou, osobní a blíže neurčenou.¹⁵³ V 18. a v 19. století patřila korespondence k důležitým prostředkům komunikace pro stále širší okruh lidí.¹⁵⁴ Dominantní postavení v epistolární praxi ale stále zůstalo aristokratickým kruhům.

Při psaní korespondence bylo nezbytné zohledňovat to, že je dopis po formální stránce textem směřujícím adresátovi a obsahující jisté sdělení. Jeho struktura je přesně daná, ritualizovaná. Měla by obsahovat oslovení, datum, místo, podpis. Někde lze nalézt i datum přijetí dopisu a formalizované je i poděkování za předchozí psaní.¹⁵⁵

Psaní dopisů bylo naučenou schopností svázanou dobovými normami, kterou si aristokracie osvojovala v rámci výchovy. Tento faktor je třeba zohlednit v analýze korespondence a může být vnímán jakožto výše zmíněná „falešná zdvořilost“. Dopisní kultura se nesla koncem 18. století a v 19. století ve znamení různých epistolárních manuálů. Jak vytvořit dopis, aby adresáta potěšil a především splňoval veškeré normy své doby. Vytvářel se nám tak určitý literární koncept korespondence, který byl společensky vyžadován. S vědomím pisatele či bez něj.

Na rozboru vývoje epistolárních manuálů lze zachytit dobové trendy v dopisování. Před tím, než v polovině 17. století došlo k ustálení a ucelení žánru, panovala zde velká diverzita na všech úrovních korespondence.¹⁵⁶ Z té doby nám manuály definovaly dopis jako prostředek, který zpřítomňoval odloučené. Manuály obsahovaly modely dopisů s návody, jak je vytvořit. Četba manuálů plnila funkci jak zájmovou, tak také didaktickou.

¹⁵³ BLODIGOVÁ, Alexandra – ČECHUROVÁ, Jana: *II. 2. Osobní fondy – pozůstalosti*. In: ČECHUROVÁ, Jana – RANDÁK, Jan a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. První vydání, Praha 2014, s. 281-2.

¹⁵⁴ Spolu s rostoucí gramotností se korespondence stala běžnou praxí pro širší vrstvy obyvatelstva a nebyla omezena pouze na elitu a vzdělance.

¹⁵⁵ POKORNÁ, Magdaléna: *II. 3. Korespondence – meze a možnosti využití historického pramene*. In: ČECHUROVÁ, Jana – RANDÁK, Jan a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. První vydání, Praha 2014, s. 289.

¹⁵⁶ DUMAS, Maurice: *Manuels épistolaires et identité sociale (XVIe-XVIIIe siècles)*. In: *Revue d'histoire moderne et contemporaine* (1954-), T. 40, No. 4 (Oct. - Dec., 1993), s. 536.

I když nereflektovaly skutečnou korespondenci, byly klíčem k její tvorbě, jak po formální, tak po obsahové stránce.¹⁵⁷

V 18. století¹⁵⁸ docházelo k dalšímu vývoji žánru korespondence. Došlo k banalizaci zdvořilostních dopisů. Dopis sloužil k tomu, aby se doprovodila přítomnost, jako například gratulace k narození potomka nebo pozvání na společnou cestu. Objevily se zde novoroční dopisy spolu s blahopřáním k svátku či narozeninám. Nejvíce návodů v manuálech směřovalo k vytvoření přátelské korespondence, ale postupně se také navyšoval počet těch, které byly adresovány rodičům, prarodičům, strýcům a tetám. Funkce korespondence je v obecných instrukcích manuálů vnímána jako osobní schůzka, psaní je zachycením mluveného slova.¹⁵⁹

V 19. století přichází změna a korespondence již nebyla předností šlechty a společnosti u dvora, ale došlo k vulgarizaci praxe mezi širší částí obyvatelstva.¹⁶⁰ Ale stále je to elita, která určuje, co a jak se bude psát. Z aristokratického prostředí pochází modely korespondence uvedené v manuálech, na jejichž tvorbě se podílely také ženy, šlechtičny.¹⁶¹ Modely dopisů byly v tomto období již velmi ritualizované a účelné a formulace rodinného dopisu zcela nahradila ve své kvantitě korespondenci přátelskou.¹⁶²

Pro vytvoření vlastní korespondence se většina šlechtičen řídila manuálem Mme Genlis, ve kterém byl vytvořen konstrukt feminity pro šlechtické prostředí. Tím byla půvabná, upravená, společenská, vtipná a obětavá matka a manželka.¹⁶³ Přesto v prostředí šlechty nedocházelo jednoznačně k rozdělení mužského a ženského prostoru. Šlechtična

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 529.

¹⁵⁸ Společně se stoletím 19. pro jedinečné postavení korespondence označuje Marie-Claire Hooock-Demarle tato dvě staletí jakožto staletí korespondence. HOOOCK-DEMARLE Marie-Claire: *L'épistolaire ou la mutation d'un genre au début du XIXe siècle*. In: *Romantisme*, 1995, n°90. "J'ai toujours aimé les correspondances..." s. 40.

¹⁵⁹ DUMAS, Maurice: *Manuels épistolaires et identité sociale (XVIe-XVIIIe siècles)*. In: *Revue d'histoire moderne et contemporaine* (1954-), T. 40, No. 4 (Oct. - Dec., 1993), s. 537.

¹⁶⁰ DAUPHIN, Cécile: *Questions à l'histoire culturelle des femmes. Les manuels épistolaires au XIXe siècle*. In: *Genèses*, 21, 1995. Le nazisme et les savants. s. 98.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 100.

¹⁶² DUMAS, Maurice: *Manuels épistolaires et identité sociale (XVIe-XVIIIe siècles)*. In: *Revue d'histoire moderne et contemporaine* (1954-), T. 40, No. 4 (Oct. - Dec., 1993), s. 532-41.

¹⁶³ LENDEROVÁ, Milena – BEZECNÝ, Zdeněk: *Šlechtická korespondence jako pramen v gender history*. In: ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (ed.): *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie* (Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006), Univerzita Pardubice, Pardubice 2006, s. 529.

se těšila větší úctě plynoucí z příslušnosti k aristokracii a Její vzdělání nebylo určeno pro výkon určité profese, ale pro to, aby naplnila tento konstrukt feminity. To se také projevovalo v její korespondenci.¹⁶⁴

Vytváření odosobněného šablonovitého psaní dopisů se odrazilo v hodnocení¹⁶⁵ hesla *Lettres des modernes* (korespondence) v Encyklopedii, jež vznikla pod vedením Denise Diderota, a která může sloužit jako reflexe doby svého vzniku. Korespondence zde byla kritizována pro svou společenskou funkci, kdy údajně vyobrazovala „čas a století, kde falešná zdvořilost uvrhla všude lež. Kde se málokdy se dopisy zabývají skutečnými pocity a jsou prostorem monotónnosti. Začínají a končí tím stejným.“¹⁶⁶

Výzkumem rodinné korespondence zkoumá podstatu termínů každodennosti, detailu, intimity a spontánnosti. Po obsahové stránce pojednává rodinná korespondence, jak uvádí Cécile Dauphin „o všem a o ničem, od zdraví, vzdělání, přes smrt, válku, politiku až po oblečení, stravu, svatby, atd.“¹⁶⁷

Pod dojmem spontánnosti dopisy po obsahové stránce hovoří samy o sobě. O tom, jak byly sepsány, jejich oběh, způsob četby a výměny. Rodinná korespondence objevuje dynamiku, motiv pro jeho napsání a především vytváří verzi žitého na pozadí každodennosti. Ale i samotné psaní korespondence lze interpretovat jako výměna gest, mentality a náklonnosti.

V 19. století psaní a čtení (rodinné) korespondence bylo každodenní činností šlechty. Rodinné dopisy nebyly určeny pro předčítání v širší společnosti.¹⁶⁸ Zároveň ale nemusely být striktně záležitostí pouze dvou lidí. Už při samotném procesu psaní může být diktován či opraven z pohledu třetí osoby. Také adresátů může být více, např. drazí rodiče. K rozlišení textu podle příjemce mohlo sloužit jeho členění do odstavců. Intimita

¹⁶⁴ Tamtéž.

¹⁶⁵ Kritika je zde obdobná jako můžeme spatřit u hodnocení stylu života *Starého režimu*.

¹⁶⁶ HOOCK-DEMARLE Marie-Claire: *L'épistolaire ou la mutation d'un genre au début du XIXe siècle*. In: *Romantisme*, 1995, n°90. "J'ai toujours aimé les correspondances..." s. 40..

¹⁶⁷ DAUPHIN, Cécile: *Pour une histoire de la correspondance familiale*. In: *Romantisme*, 1995, n°90. "J'ai toujours aimé les correspondances..." s. 89-99.

¹⁶⁸ LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana – BOROVIČKOVÁ, Martina: *Protoliterární formy ženského psaní: několik slov úvodem*. In: LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana – BOROVIČKOVÁ, Martina: *Důvěrné stránky: obrazy z 19. století v pramenech osobní povahy*. Pardubice 2015, s. 7.

rodinné korespondence se nemusela vztahovat pouze na jednotlivce. Dopis býval čten a předáván „z ruky do ruky“. Rodinná korespondence mohla být také předávána dál jeho celým opisem či citací určité části.¹⁶⁹

Dopis představuje prostor, kde se odesílatel a adresát sblíží, kde dochází k imaginaci společných míst, ke sblížení se dané sociální skupiny v určitém kontextu. V něm dochází ke společenské identifikaci, která pomáhá konkretizovat ideu soudržnosti a kontroly v rodinném kruhu, což se stává instrumentem socializace.¹⁷⁰

Analýza obecných znaků rodinné korespondence, jako je užití jazyka, norem, hodnot a individuálních a sociálních identit, může pomoci odhalit sociální praktiky dané epochy. Žánr rodinné korespondence je žánrem ze společenského a kulturního prostředí, který se zabývá vztahy a strategií identifikace. Role pisatele je v rodinné korespondenci posuzována hierarchicky, a to generačně, podle pohlaví a jeho ekonomického statusu.¹⁷¹

K předávání korespondence v 18. a 19. století docházelo různými způsoby. Nejenom v prostředí aristokracie mohla být dovezena adresátovi po příbuzném či příteli. Svou roli také hráli poslové, vozkové a v neposlední řadě také pošta, kterou na území dnešních Čech zřídil rod Thurn-Taxisů. V 18. století si správu poštovníctví přebírá stát. Při zaslání korespondence skrze tuto instituci mohlo dojít z dnešního pohledu k porušení „listovního tajemství“¹⁷². Dopis si mohl přečíst kdokoli, nebyl majetkem adresáta a podléhal možné kontrole policie.¹⁷³

Rodinná korespondence jako taková nastiňuje intimní vztahy mezi členy rodiny. Neliší od jiných ego dokumentů a vykresluje své vlastní pochopení světa. Ženy v ní bývají v pozici autority málokdy a situují se do nově vytvořeného ženského ideálu 19. století.

¹⁶⁹ DAUPHIN, Cécile: *Ecriture de l'intime dans une correspondance familiale du XIXe siècle*. In: *Le Divan familial* 2003/2 (N° 11), s. 66.

¹⁷⁰ DAUPHIN, Cécile: *Pour une histoire de la correspondance familiale*. In: *Romantisme*, 1995, n°90. "J'ai toujours aimé les correspondances..." s. 97.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 92-6.

¹⁷² Listovní tajemství je výdobytkem 20. století a v evropských zemích je zaručeno listinou práv a svobod. K omezení může dojít v případech výjimečných situací, tj. v trestním řízení, v období válečného konfliktu, atd.

¹⁷³ POKORNÁ, Magdaléna: *II. 3. Korespondence – meze a možnosti využití historického pramene*. In: ČECHUROVÁ, Jana – RANDÁK, Jan a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. První vydání, Praha 2014, s. 297.

Tyto znaky ukazují na zájem o reprezentaci společenského řádu, který postupně také přebírá buržoazie.¹⁷⁴ Můžeme ale tyto znaky hledat také u šlechtičen?

3.1 Rodinná korespondence princezen z Rohanu

3.1.1 Formální náležitosti

Princezny z rodu Rohanů se ke psaní dopisů uchylovaly z různých důvodů. Patří sem vzpomínky na blízké, gratulace k svátku, přání všeho dobrého do Nového roku a prosté výměny informací.

Formální stránka dopisů je v korespondenci princezen z Rohanu velmi nejednotná. Datum bývá uváděno téměř vždy, ovšem identifikace přesného data bývá obtížná. Nejsou výjimky, kdy jej tvoří pouhé oznámení „*tento pátek*“, „*v sobotu odpoledne*“, „*dnes ráno*“, apod. Častější bývá uvedení dne a měsíce, kdy rok většinou chybí. Dopisy nechodily s úplnou přesností a kolikrát adresát mohl obdržet korespondenci staršího data s již zastaralými zprávami.

Místo, kde byl dopis napsán, většinou není uvedeno. Zasílány byly z Francie, Belgie, z území dnešního Německa, Čech, anebo Itálie.¹⁷⁵

Oslovení v dopisech princezen z Rohanu, i když se jedná o normatizovanou praxi, může poukazovat na intimní vztah korespondujících. Varianty oslovení se různí od „*má drahá maminko, bratře, dcero, ...*“ až po „*nejdražší přítelkyně, drahý příteli*“. Pokud jej budeme konfrontovat s důvěrností ukrytou v obsahu dopisu, zjistíme, že oslovení vyjadřující příbuzenský vztah adresátů mohou mít za cíl si intimitu vydobýt skrze oslovení. Pokrevní vztah může být prohlouben s odkazem na přátelství, které není podmíněno rodinnými vazbami. To nám dokládá Viktorie Armanda, když píše své dceři „*to je mé dceři, té, které jsem věřila, že může být mou přítelkyní*“¹⁷⁶

Oproti oslovení se rozloučení zdá být daleko více pouhou formulací „polibků“ uvedených ke konci dopisu. Výjimkou tvoří rozloučení, která mají zároveň funkci sdělení

¹⁷⁴ DAUPHIN, Cécile – POUBLAN, Danièle: *De l'amour et du mariage. Une correspondance familiale au XIXe siècle*. In: *Clio. Femmes, Genre, Histoire* 34, 2011, s. 126-132.

¹⁷⁵ Viz tabulka Korespondence v příloze.

¹⁷⁶ Viktorie Armanda Marii Louise, dopis č. 2 „*cest a ma fille celle qui jay cru devoir estre mon amie*.“

*post skripta, jako můžeme vidět třeba u Bertina dopisu pro manžela „doufám, můj drahý příteli, že mi brzy dáš tvé novinky, chtěla bych zejména, aby to byly ty o celkové porážce armády, která Tě zadržuje, líbám Tě ještě jednou z celého svého srdce“.*¹⁷⁷

Podpis u běžné rodinné korespondence princezen z Rohanu zcela chybí. Je uveden pouze u té, která by mohla sloužit později jako suplementem k testamentům. Tyto dopisy mají všechny náležitosti, od data, přes místo až po podpis, který je opatřen všemi nárokovanými tituly. Ale tyto vlastnosti nabývají zřejmě tím, že se zde rodinný dopis přesahuje do úředního.

Jazykem korespondence pro ně byla jejich rodná francouzština, která ale byla sjednocena mezi lety 1820 až 1840.¹⁷⁸ Různí se tak tedy způsob a jednotnost psaní. Dopisy jsou psány latinkou, kdy Victorie Armanda používá starou formu gramatiky. To vidíme například u slovesa být *être* je *estre*, apod. Marie Louisa se s gramatikou nachází na pomyslném středu mezi Viktorií Armandou a Bertou. Nalezneme u ní například slovo *l'hiver* psané *l'hyver*. A Bertina francouzština je z gramatického hlediska asi nejvíce podobná té současné. Zajímavostí s ohledem na jazyk může být to, že na rozdíl od dopisů, které směřují přátelům, jim moc nesejde na tom, zda dopis obsahuje gramatické chyby jako je shoda příčestí minulých či adjektiv s ženským rodem či s množným číslem. Budí to pocit větší spontánnosti, který se jim mohl naskytnout v důvěrném rodinném prostředí. Či samotný způsob psaní, kde šlo o to sdělit, co nejrychleji informaci a už se jím více nezabývat, tj. přečíst si ho po sobě. Faktem ale zůstává, že se v dopisech objevuje mnoho gramatických chyb. Němčina se do korespondence mísí, jen pokud jde o místní názvy a jména. Čeština je v dopisech Rohanek zastoupena v jednom slově, které zaznamenávají v psané podobě dle toho, jak jim foneticky zní. Tím je označení „babička“ pro chůvu malých dětí Štěpánky a Benjamina.

¹⁷⁷ Berta Viktorovi, dopis č. 12 „*j'espere mon cher ami que tu me donneras bientôt de tes nouvelles je voudrais surtout que ce soit celle de la defaite entiere de larmée qui t'assiege je t'embrasse encore de tout mon coeur.*“

¹⁷⁸ LENDEROVÁ, Milena: *Chvála deníků a dopisů*. In: *Osobní deník a korespondence - snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?* Pardubice 2004, s. 24.

3.1.2 Proces psaní a distribuce korespondence

Z obsahu rodinné korespondence můžeme vyčíst, že psaní, čtení a distribuce dopisu byla kolikrát podobně, jak je výše uvedeno, kolektivní záležitostí celé rodiny Rohanů. K samotnému popisu psaní se autorky uchylují, chtějí-li vytvořit u příjemce pocit sounáležitosti s celou rodinou a také pocit být milován.

Kdy se Rohanky k této strategii, kdy pro vytvoření přívětivého prostředí v dopise povolaly i ostatní členy rodiny, uchylovaly? Jako příklad nám může posloužit korespondence Berty a Štěpánky z období kolem roku 1825, kdy si Štěpánka bere Bertina synovce Benjaminu. Tento ritualizovaný přechod, kde se z dívky stává žena, opouští svou rodinu a stává se z ní princezna z rodu Rohanů, byl krokem do neznámého prostředí. Berta se jí snaží tento krok ulehčit, vystihnout důležitost její osoby v nové rodině, zasadit jí do jejího chodu a dodat jí odvalu pomocí projevu lásky a náklonnosti. Strategie, aby byl přechod z jednoho prostředí do druhého, co nejjednodušší má několik fází. Zaprvé jsou to zmínky o jejím nastávajícím, popřípadě novomanželi, že na ní myslí „*Předávám pero Benjaminovi, který Vám chce vyjádřit všechn svůj vděk.*“¹⁷⁹ Berta zde dobrovolně sdílí svůj prostor v korespondenci s Benjaminem. Nejenom budoucí manžel zde dostává prostor. Dále vidíme snahu Štěpánku vtáhnout do děje přímo v Čechách. Za předstíranou bratrskou rozepří ohledně práva na její osobu stojí opět snaha ji ujistit o náklonnosti všech „*Benjamin je žárlivý a chce mé pero, je třeba, abych mu jej předala, ale to se nestane až po té, co Vás ještě políbím....*“, když v tom se odehrává další akt této strategie za účelem, aby se cítila milovaná celou rodinou „*najednou je to Kamil, který si nárokuje právo Vám sám vzdát svůj hold a jeho bratr si bere, jak říká, papír sám pro sebe... [Kamil] nemohl jsem si nepřispěchat přidat několik vět k listu naší drahé společné tety... zdá se mi, že můj velmi šarmantní mladší bratr, který je nyní za mou židli a dívá se mi přes rameno na všechny povídačky, které Vám sdělují, je připraven zapomenout na všechny svou podřízenost svému staršímu*“¹⁸⁰ Kamil zde zdůrazňuje příbuznost mezi ní a Bertou.

¹⁷⁹ Berta Štěpánce, dopis č. 75 „*je cede la plume a Benjamin qui veut vous exprimer toute sa reconnaissance.*“

¹⁸⁰ Berta Štěpánce, dopis č. 4 „*[Kamil] Benjamin est jaloux et veut avoir ma plume, il faut bien que je la lui cede, mais ce ne sera qu'après vous avoir encore embrassé... [Berta] point du tout voilà Camille qui pretend avoir le droit de vous offrir lui même ses hommages et son frere prend a ce qu'il dit un papier pour lui seul... [Kamil] je n'ai pu m'empêcher s'ajouter quelques lignes à l'Épître de notre chere tante commune....il me*

Přítomnost osoby, která je spojuje sebou a připomínka, že Štěpánka nejde do tak cizího prostředí. Využití popisu okamžiku děje jen podpoří u adresátky pocit chtění. Přeci veškeré tyto projevy neúcty k přirozené hierarchii v rodině se dějí kvůli ní a je to její osoba, která už teď nad rodinou vládne. Kamil ještě v poslední chvíli „uzná“ svou porážku a nevěstu navrátí ženichovi „*jako by mohl svobodně mě vytahat za uši, jako cenu za moji netrpělivost, a že jsem bez pochyby, že bude předvedena před spravedlnosti jeho prstům, končím, drahá švagrová, abych se vyhnul této nepříjemnosti.*“¹⁸¹ Na psaní tohoto dopisu se tedy podílejí tři členové rodiny. Společně Štěpánku postaví do centra dění, nabídnou jí i vzrušení v podobě „roztomilé“ bratrské roztržky a nakonec jí uklidní, aby jí zůstal pocit výjimečnosti bez žádných obav, že ona byla důvodem rozkmitání bratrů.

Bertina strategie, kdy dobrovolně pro rodinný prospěch sdílí svou korespondenci, nalezneme i v dalších případech. Blízkost a popis rozpoložení Štěpánčina manžela opět využívá k tomu, aby vykreslila idylické prostředí plné lásky. Zapojila jej do prostoru své korespondence „*Tvůj líný manžel je zde rozvalený na mém canapé, říká mi, že Ti napíše, poté se dívá na můj list a shledává, že tam není místo, tak je to tedy mým perem, abys věděla, že Tě libá z celého svého srdce.*“¹⁸² V odloučení manželů pak sdílená korespondence napomáhá realističtější iluzi přítomnosti. Pro její vytvoření napomáhá i poskytnutí prostoru v korespondenci dětem. Projevy dětské spontánnosti a lásky Berta využívá, aby dosáhla touhy po brzkém rodinném setkání „*Maminko, mám se dobře, zaplaťte doktora, abychom se brzy viděli. Loulou.*“¹⁸³ A také nastínila, jak by se mohlo odehrát „*Maminko, hraji na bubínek, abych Vám předvedl krásnou hudbu, až se vrátíte. Ludvík.*“¹⁸⁴

semble même que mon très gracieux cadet, qui dans ce moment est planté derrière ma chaise, lorsqu'il par deyer mon épaule toute les Balivernes que je vous débite, est prêt à oublier toute la soumission qu'il doit à son aîné.“

¹⁸¹ Tamtéž „*comme il pourrait bien prendre la respectueuse liberté de me tirer les oreilles, pour prix de mes empatiences, et que je ne me suis doutes aucunement qu'elles soient livrées à la justice de ses doigts, je terminerai chère belle soeur, pour m'éviter ce désagrément.*“

¹⁸² Berta Štěpánce, dopis č. 89 „*ton paresseux de mari qui est là etendu sur mon canapé, me dit qu'il va t'écrire, puis regarde ma feuille et trouve qu'il n'a pas de place, c'est donc par ma plume que tu sauras qu'il t'embrasse de tout son coeur.*“

¹⁸³ Berta Štěpánce, dopis č. 12 „*maman je me porte bien vous payez le medecin de revoir bientôt. Loulou.*“

¹⁸⁴ Berta Štěpánce, dopis č. 98 „*Maman je joue du tambour pour vous faire une belle musique a votre retour Louis.*“

Ne vždy je sdílení dopisu součástí strategie, skrze níž je adresátka držena v iluzi blízkosti, aby neztratila kontakt s rodinným prostředím, a také v pozici, kdy si pisatelka zajišťuje blízké osobní setkání. U Marie Louisy je to její společnice, které je podstoupeno místo na papíře, aby předala Rohančiny myšlenky a názory. Důvod, proč je prostor nabídnut třetí osobě, je ta, že Marie Louisa ke konci svého života měla ze zdravotních důvodů problém napsat dopis sama. Její písmo je křivčaté a špatně čitelné, ale přesto má potřebu předat jednu věc a tou je potvrzení náklonnosti „*Stařena chce napsat pár slov sama, stejně ještě jednou Ti děkuji můj dobrý Viktoro za dopis, Tvá sestra ze všeho potřebuje být milována tak, jak je Tebou.*“¹⁸⁵ Její slova vytváří pocit vzácnosti a skutečné potvrzení citů, když si i přes svůj chatrný zdravotný stav dala tu práci a osobní sdělení přidala.

Věk je důvodem prostředníka i z opačné strany, kdy pisatele limituje jeho mládí spolu s negramotností „*Loulou ti nyní píše rukou Natalie dopis, který on sám diktuje.*“¹⁸⁶ K nadiktování mohlo ale dojít i u zcela zdravých osob, které byly schopny dopis vytvořit samy. Diktování vlastní zprávy představuje zastávku u pisatele a vložení se do konverzace a následný odchod „*Piši Ti to všechno pod jeho [Benjamin] diktováním, nyní říká, že to je vše, ... ještě mluví na chodbě, ale už jej neslyším, sbohem, velmi drahá přítelkyně, myslí na mě někdy...*“¹⁸⁷ Zapojení třetí osoby prostřednictvím diktovaného sdělení bývá jasně vyhraničeno od jejich soukromé konverzace.

Možnosti předání korespondence byly různé, ale jaký byl rozhodující faktor u Rohanek? Můžeme přihlídnout i k tomu, jak byly dopisy adresovány. Nebylo neobvyklé, že princezny se nacházely častokrát na cestách, a proto mohlo vzniknout problém, kam dopis poslat. Adresa může být různá, od rodinné rezidence, přes adresování k příbuzným, až po samotnou cestu. To můžeme vidět u Bertina dopisu Štěpánce „*Její výsosti Princezně Stephanie de Rohan na její cestě linkou do Frankfurtu*“.¹⁸⁸ Neobvyklé nejsou ani

¹⁸⁵ Marie Louisa Viktorovi, dopis č. 3 „*la vieille veut ecrire un mot elle même deux fois merci mon bon victor de ta lettre ta soeur a tout besoin d'être aimée comme elle l'est par toi.*“

¹⁸⁶ Berta Štěpánce, dopis č. 64 „*Loulou t'écrit en ce moment par la main de Natalie, la lettre qu'il dicte lui même.*“

¹⁸⁷ Berta Štěpánce, dopis č. 7 „*j'écrit tant cela sous sa dicté, apresent dit-il c'est tout... il parle encore dans le corridor mais je n'entends plus rien adieu très chere amie pense quelque fois a moi...*“

¹⁸⁸ Berta Štěpánce, dopis č. 8 „*A son altesse Madame la princesse Stephanie de Rohan a son passage au ligne a francfort.*“

formulace „*už nevím, kam ti napsat...*“.¹⁸⁹ K přijetí korespondence na cestách bylo také využíváno *poste restante*. Služeb mohlo být využíváno na základě předpokladu, že se jejich příbuzný někde zdrží. Ale většinou si dopředu korespondující Rohanky daly vědět, ať už mezi čtyřma očima či v dopise, kde se na cestě zastaví na delší dobu. Sem si pak nechaly zaslat poštu, kterou si následovně vyzvedly. „*Budeš mít zprávy od Natalie ze Salzburku a to je po nich, co ti odpovíš do Benátek poste restante, jelikož pokus napíšeš hned, tak při mém příjezdu budou dopisy už zastaralé, i když můžeš riskovat jeden do Salzburku, ale pravděpodobně jej neobdržíš.*“¹⁹⁰ Způsob předání je na obálce uveden pouze v jednom případě, kde je napsáno „*Do rukou!*“,¹⁹¹ ovšem obsah dopisu nenaznačuje, že by konverzace v něm byla důvěrnější. Míra intimity se nezdá být rozdílná od ostatní zkoumané korespondence.

Pro předání dopisu se nabízela instituce pošty. Ta fungovala v pravidelných intervalech: „*Pošta odchází dvakrát týdně, ve čtvrtek a sobotu, tak Ti napíšeš příští čtvrtek.*“¹⁹² Byla také samotným předmětem korespondence. Ale byla na ní také sváděna odpovědnost za vztahy v rodině, když nechala někoho o samotě. Můžeme se přesvědčit v dopise Marie Louisy, která si v dopise z roku 1789 na poštu stěžuje a snaží se na ní svalit vinu za přerušený kontakt „*Nepřesnost pošty, věc, které maminka nechce věřit? Ale o které já bohužel nemohu pochybovat, jelikož již tři zhoubné měsíce zajisté způsobuje, že jsem neobdržela žádný dopis od mé matky.*“¹⁹³ Ohledně preference pošty Rohankami nad jinými způsoby doručování si nemůžeme být jistí. Ale pokud byl dopis zaslán poštou a dochovala se obálka, tak díky razítkům na nich můžeme vysledovat čas mezi tím, kdy byl dopis napsán, kdy odeslán, a kdy dorazil na určené místo. A díky archivaci korespondence Kamilem, můžeme zjistit, kdy byl dopis jím přijat a případně, kdy na něj odpověděl. Korespondence z let 1839 až 1840 mezi jím a Bertou z Mnichova do Prahy nám může

¹⁸⁹ Berta Štěpánce, dopis č. 102 „*je ne sais plus bien ou t'écire.*“

¹⁹⁰ Berta Štěpánce, dopis č. 74 „*tu auras des nouvelles par Natalie de Salzbourg et c'est d'après celle là que tu repondras à Venise poste=restante, car si tu écrivais tuout de suiteles lettres seraient bien vieille a mon arrivée cependant tu pourras a toute chance a risquer une à Salzbourg poste=restante, mais probalement je ne la recevrai pas.*“

¹⁹¹ Berta Viktorovi, dopis č. 6 „*sur la main !*“

¹⁹² Berta Štěpánce, dopis č. 128 „*la poste part deux fois la semaine le jeudi et le samedi ainsi je tecrirai Jeudi prochain.*“

¹⁹³ Marie Louisa Viktorii Armandě, dopis č. 3 „*L'inexactitude de la Poste, la chose à laquelle maman ne veut pas croire ? mais dont malheureusement je ne puis douter, puis que depuis trois mortets mois elle est cause surement que je n'ai recue aucune lettre de ma mère.*“

pomoci si udělat určitý přehled. Berta dopis po jeho dopsání dle všeho ihned předala dál. Každá zpráva je pro Rohanky stejně důležitá, odpověď je urgentní na všechno, i zdánlivě možné banality. Například dopis byl dopsán a poslán 2. března z Mnichova, v Praze na poštovním úřadě jej 7. března přijali a Kamil jej obdržel 9. března.¹⁹⁴ Není zřejmé, zda tomu bylo z důvodů toho, že nebyl přítomen v Praze nebo jej nezastihli, anebo byla tato prodleva získána tříděním korespondence na poště. Odpověď Kamila není okamžitá, dává si na čas, možná vyhodnocuje a snaží se vyřešit poukázané v dopise. Spíše se domnívám, že čeká, až uplyne určitá doba, která značí dostatečný prostor pro nová sdělení. V případě Kamila s Bertou to bývá v průměru plus mínus jeden týden.

Alternativu k poště představovali cestující členové rodiny „*Očekávám pořád svůj dopis ze soboty či neděle, možná to budeš Ty, kdo mi jej přinese.*“¹⁹⁵ I v dopise kolikrát indikují, kdo jej osobně předá „*a přikládám zde kopii jejího dopisu, který se zabývá touto záležitostí, Kamil vám vše přinese.*“¹⁹⁶ Nebo naopak to, kdo jej přinesl „*Viktor právě přijel a předal mi Tvůj dopis, má drahá přítelkyně, jsem tak moc spokojena, že posíláš psaní po něm, že nedostanu další poštou, říká se, že je třeba 6 dní, to je mnoho...*“¹⁹⁷ Poslové v podobě sluhů či rodinných příslušníků poště konkurovali, pokud nastaly pochyby, že se na ní nelze spolehnout „*Jsem si velmi jistá, že tento [dopis] dojde, předala jsem jej panu Henrymu, kterého vysílám do Paříže, aby vše hned dal do pořádku jeho samotným předáním. Jsem ve sladkém očekávání, že má drahá maminka bude tak laskava mi odpovědět*“¹⁹⁸ a zejména osobního zapojení rodiny do předávání korespondence, pokud jej stihli vyřídit rychleji „*[Ludvík] Odjíždí zítra, dám mu tento dopis, pokud bude nastupovat do vozu dříve, než pošta.*“¹⁹⁹

¹⁹⁴ Berta Kamilovi, dopis č. 11 poslán 2. března 1840, na obálce je razítko z pošty v Praze ze 7. března 1840 a Kamil si na dopis poznamenává, že jej přijal 9. března 1840.

¹⁹⁵ Berta Štěpánce, dopis č. 111 „*jattends toujours ma lettre du samedi ou dimanche. peut être sera ce toi qui me l'apportera.*“

¹⁹⁶ Berta Marii Louise, dopis č. 1 „*et je joins ici la copie de sa lettre, qui concerne cette affaire Camille vous porte le tout.*“

¹⁹⁷ Berta Štěpánce, dopis č. 56 „*Victor vient d'arriver, et me remet ta lettre ma très chère amie, je suis d'autant plus aise que tu mets écrit, par lui, que je n'en ai pas reçu d'autre la poste. dit-on a besoin de 6 jours c'est beaucoup.*“

¹⁹⁸ Marie Louisa Viktorii Armandě, dopis č. 3 „*Je suis bien sure que celle-la arriveras la donnant à Me Henry que j'envois à paris pour se rétablir tout à fait avec ordre de la remettre elle meme J'ai la douce esperance que ma chere maman aura la bonté de me répondre.*“

¹⁹⁹ Berta Štěpánce, dopis č. 41 „*il part demain, je lui donnerai cette lettre s'il monte en voiture avant la poste.*“

Z korespondence nelze vysledovat určitou preferenci ohledně způsobu zasílání dopisu v určité období. S rozvojem pošty se záležitost stává jednodušší.²⁰⁰ Jednou je to pošta, podruhé posel. Zdá se, že hlavní úlohu, zde hrál čas. Kdo doručí ony novinky, zprávy jako první.

Korespondence byla běžně archivována a každá z šlechticů si vedla přehled o tom, komu kdy co píše. Dopisy s nimi společně cestovaly z jejich různých pobytů. Ale z korespondence se také můžeme dozvědět něco k jejich neuchovávaní. Spálení dopisů naznačuje chybějící tajemství, které spojovalo oba korespondenty a vytvářelo mezi nimi tajemný oblak intimity. Co mohlo být tak skandální? Tajemné? Že se uchýlili k zničení důkazů. Tajný milenecký poměr? Aliance v rodině? Formování tajných aliancí? Důvodů si díky zapojení fantazie můžeme najít několik. I když zřejmě nezjistíme povahu onoho vztahu Berty s Kamilem, zůstává nám samotné Bertino sdělení „*Obdržela jsem, můj příteli, Tvůj dopis ze třicátého s malým volným listem, který byl ve skutečnosti klíčem ke všemu. Spálila jsem jej na poli, a myslím jako ty, že věci jsou v naprostém pořádku...*“,²⁰¹ že k této praktice likvidace důkazů docházelo i v tak intimním prostředí, kterým je rodina.

3.1.3 Společenské konvence psaní

Po obsahové stránce je obdržení pošty a následné navázání na ní, v korespondenci Rohanek důležitým prvkem. Úvodní věta dopisu odkazuje na okamžitost děje a adresáta staví o pozice pisatelovi nejvyšší priority. Ať už se zabývá jednoduše vyjádřením náklonosti v rodině jako zde „*Právě jsem obdržela, můj drahý příteli, Tvůj starý dopis ze 17. října a děkuji Ti, že jsi mi tak dobře předal vaši radost...*“²⁰² Nebo je informací předávanou z jedné pověřené osoby na druhou „*Právě jsem obdržela, drahá teto, dopis od LeClerqa, který obsahuje dvě stránky...*“²⁰³ Není neobvyklé, že jeden dopis již odešel a vyskytla se neodkladná záležitost, která pisatele nutí, aby se opět chopil pera. K tomuto

²⁰⁰ DAUPHIN, Cécile: *Pour une histoire de la correspondance familiale*. In: *Romantisme*, 1995, n°90. "J'ai toujours aimé les correspondances..." s. 93.

²⁰¹ Berta Kamilovi, dopis č. 19 „*J'ai reçu mon ami ta lettre du 30 avec la petite feuille volante qui était en effet la clef de tout. je l'ai brulé sur le champ, et pense comme toi, que les choses sont parfaitement en règle.*“

²⁰² Berta Kamilovi, dopis č. 16 „*Je reçois a l'instant, mon cher ami, ton ancienne lettre du 17 8bre je te remercie de m'avoir si bien transmis votre joie.*“

²⁰³ Berta Marii Louise, dopis č. 1 „*Je viens de recevoir, chere tante, la lettre de clerq, qui contenait les deux pieces...*“

kroku se Rohanky odhodlávají ve věcech správy a financí jako vidíme zde „*Už jsem Ti psala dnes ráno, můj drahý příteli, nový dopis od Tebe a Barona, a mě nutí znovu navázat konverzaci, abych Ti poslala svou odpověď Gogartovi, prosím Tě, přečti si ji, vysvětlí Ti vše, co můžu Ti říct k tomu návrhu...*“²⁰⁴

Zpoždění a hromadění se korespondence nebylo v případě Berty ničím výjimečným. Není pro ni neobvyklé začínat dopis slovy „*Využívám chvílky, kdy mám hlavu pro sebe, abych Ti odpověděla na Tvé tři dopisy.*“²⁰⁵ Své resty omlouvá zaneprázdněností „*Je to na tři Tvé dopisy, co odpovídám, můj drahý příteli, jsem silně pozadu, ale na světě neděláme jen to, co je nám příjemné...*“²⁰⁶ nebo „*jinak uznávám, že jsem velmi pozadu ve své korespondenci s Tebou, z níž jsem obdržela třetí dopis, ale musíš mi věřit, že mám málo volného času.*“²⁰⁷ Zdá se to být onen počet tří dopisů, který pisatelku vrhá do studu za to, že svou přítelkyni zanedbává. U dvou se rest vůči adresátce nezdá tak silný a není zde tendence se omlouvat, ale pouze konstatovat skutečnost „*to je na Tvé dva dopisy, na které Ti odepisuji, drahá přítelkyně, i přes mou dobrou snahu jsem pořád pozadu s každým...*“²⁰⁸ Tato společensky únosná hranice je omluvitelná pouze vážnou indisponovaností adresáta. Korespondence mohla být také přijímána jednostranně s vědomím, že si zprávy o dotyčném se musejí získat jinou cestou „*Nemysli na to mi odpovídat, drahá přítelkyně, nemluv, nepiš, nedávej si se mnou schůzky, ale měj mě ráda, myslím, že toto Tě nebude stát žádnou námahu.*“²⁰⁹ Nebo zasláním dopisu osobě, která se nachází v adresátově blízkosti „*Děkuji Arthurovi za jeho milý krátký dopis, ale s odpovědí je to těžké, čas chybí během dne a v noci, oči jsou trochu unavené.*“²¹⁰ I když bylo psaní korespondence každodenní záležitostí a součástí slušného vychování, tak vidíme, že přes

²⁰⁴ Berta Kamilovi, dopis č. 8 „*Je t'ai déjà écrit ce matin, mon cher ami nouvelle lettre de toi, et de baron, me fait reprendre la conversation pour t'envoyer ma réponse à godart, et je te prie de la lire, elle t'apprendra tout ce que je pourrais te dire sur la proposition.*“

²⁰⁵ Berta Kamilovi, dopis č. 13 „*je profite d'un moment où j'ai la tête à moi, pour répondre à trois de tes lettres.*“

²⁰⁶ Berta Kamilovi, dopis č. 30 „*c'est à trois de tes lettres, que je réponds mon cher ami, ainsi je suis fort en retard, mais en ce monde on ne fait pas toujours ce qui serait agréable.*“

²⁰⁷ Berta Štěpánce, dopis č. 1 „*je reconnais être bien en retard dans ma correspondance avec toi dont je viens de recevoir la troisième lettre, mais tu peux bien croire que j'ai peu de temps de loisir.*“

²⁰⁸ Berta Štěpánce, dopis č. 33 „*c'est à deux te lettres que je réponds chère amie, car malgré ma bonne volonté je suis toujours en retard avec chacun.*“

²⁰⁹ Berta Štěpánce, dopis č. 18 „*ne pense pas à me répondre chère amie, ne parle pas, n'écris pas, ne réunie pas, mais aime moi je pense que ceci ne te coutera aucun effort.*“

²¹⁰ Berta Štěpánce, dopis č. 96 „*je remercie Arthur de sa gentille petite lettre mais pour répondre c'est difficile le temps manque le jour, et la nuit, les yeux sont un peu fatigués.*“

šlechtičny zaměstnanost, nelze vyhovět všem vždy odpovědět. Došlo tedy k nastavení určitých norem v rámci rodiny Rohanů, kdy více jak tři dopisy bez odpovědi značí ztrátu náklonnosti a vřelých vztahů. Aby korespondence nebyla zcela vyčerpávající, využívají Rohanky prostor rodiny, kde si její členové mezi sebou zprávy přetlumočí vytíženost a vysvětlí zdající se nezáměr jako třeba v tomto případě „*Benjamin obdržel Tvůj dopis a odpoví Ti první den, jak bude pršet.*“²¹¹

V korespondenci Rohanek je nejvíce kladen důraz na čas, kdy se daní aktéři sejdou v jednom prostoru, prostoru dopisu. A tento sdílený časoprostor se stává reálným místem setkání. Hezky je to demonstrováno v dopise Štěpánce Bertou „*Princezna z Hohenzollern mi přinesla Tvůj dopis, drahá přítelkyně, ten můj Ti sdělí okamžitě to, co tě zajímá... až obdržíš tento dopis, budeš v radosti z tvé rodiny, já se těším za Tebe, za všechno potěšení, které Ti způsobí toto setkání...*“²¹²

Korespondence Rohanek, která je chápána jako konverzace, se nese pod iluzí určité spontánnosti. V dopisech mluví „*parler*“, říkají si věci „*dire*“. O čem tedy spolu mluví? Jak je uvedeno výše, tak je něco na tom, že se rodinná korespondence po obsahové stránce zabývá vším a ničím. Princezny z Rohanu řeší události, sdělují své myšlenky, rady a názory ve věcech rodiny, správy majetku, cest, nákupů, počasí, politiky, zdraví, atd.²¹³ To vše za pomoci odhalení určité součásti jejich každodennosti, kterou si vybírají a sdělují za účelem vytvoření iluze sebe sama, své reprezentace vůči příjemci pošty.

²¹¹ Berta Štěpánce, dopis č. 151 „*benjamin a recu ta lettre il te repondra au premier jour de la pluie.*“

²¹² Berta Štěpánce, dopis č. 77 „*La Pcesse de Hohenzollern vient de m'apporter ta lettre chere amie, la mienne te diras tout de suite ce qui t'interesse...lorsque tu recevras cette lettre tu seras en jouissance de celle de ta famille je me réjouis pour toi du tout le plaisir que te fait cette reunion...*“

²¹³ Viz Tabulka dopisů v přílohách.

4 Odraz každodennosti v dopisech princezen z Rohanu

V korespondenci, kterou si v rámci své nejužší rodiny vyměňovaly princezny z rodu Rohanů; tj. Viktorie Armanda, Marie Louisa a Berta, odkrýváme prvky jejich každodennosti, a jak se v jejím prostoru chtěly prezentovat. Každá z výše uvedených používá jiné výrazové prostředky, aby dosáhla svého cíle, který se jeví být totožný. Demonstrovat svou oddanost vůči nejbližší rodině a rodu na úkor vlastního pohodlí.

4.1 Tělo

V korespondenci 19. století byla prezentace problémů spojená s biologickou podstatou těla hlavním tématem. Péče o tělo a zdraví byla v 19. století přiřazována ženám. Dle dobového chápání byla žena neustále nemocná. Menstruační cyklus, těhotenství a následné choroby pomáhaly vytvářet tuto iluzi.²¹⁴ Susan Foley mluví o „*jazyku trpícího těla*“,²¹⁵ kdy i zcela banální nemoci hýbaly dobou a neustále hrozilo jejich zhoršení, které mohlo vyústit ve smrt.²¹⁶

4.1.1 Zdravotní stav

Ve své korespondenci si Rohanky pravidelně sdělují aktuální zdravotní stav sebe a svých blízkých. V případě dospělých osob navazují na koncept výše zmíněného „*trpícího těla*“. „*Tvá matka je v pořádku i přes velkou rýmu se prochází v zahradě, a dokonce i v údolí.*“²¹⁷

Pokud komentují svůj zdravotní stav, jsou omezení prezentována jako běžná součást dne: „*už osm až deset dní velmi trpím, ale dobrá přítelkyně mi dala naději, že krize je u konce... díky horečce je můj jazyk šarlatový, o dost hezčí, než tvůj, ale tato krása je*

²¹⁴ LENDEROVÁ, Milena: *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha 1999, s. 129.

²¹⁵ „langage du corps souffrant“

²¹⁶ FOLEY, Susan: « *J'avais tant besoin d'être aimée ... par correspondance* » : les discours de l'amour dans la correspondance de Léonie Léon et Léon Gambetta, 1872-1882. In: *Clio. Histoire, femmes et sociétés* 24 (2006), s. 154.

²¹⁷ Berta Kamilovi, dopis č. 23 „*ta mere est bien malgré un gros rhume qu'elle promène dans le jardin, et même dans le vallon*“

*k naštvání stojí mě hodně bolesti, i snědení polévky.*²¹⁸ Svůj zdravotní stav neoznačují za vážný. Naopak Berta se snaží vystihnout svou dobrou fyzičku: *„další den ve Veroně a já jsem byla nejenergičtější z bandy, doktora chytlo revma do zad a chůze mu způsobovala bolest, Natalie měla koliku z jistých okolností, na Viktora udeřily největší stravovací potíže... příšerný otřes pro muže jeho věku, po dvou dnech odpočinku v nejošklivějším špinavém možném městě jsem odvedla svůj doprovod a mohu říct „neztratila jsem nikoho, kdo mi byl svěřen“ jsou dokonce na nohou.*²¹⁹ V případě nemoci se v rodinné korespondenci soustředí na pozitivní stránky: *„měli jsme zde sucho a teplo, nyní to je déšť a chlad, můj kašel není ani dobrý, ani špatný, ale sílu mám jako Herkules.*²²⁰ Naopak špatný zdravotní stav blízkých osob přijímají špatně. Jak sděluje Berta Kamilovi, všudypřítomné nemoci jejich blízké omezovaly: *„jsem velmi rozhněvaná, že vím, že trpíš, to je móda, namísto bavení se, jsme nemocní... tady vidíš stav všech.*²²¹

Rohanky se v korespondenci také zaměřovaly na komentování zdravého vývoje svých dětí. V 19. století bylo ve šlechtickém prostředí praxí opatřovat rodičce kojnou, i když dítě chtěla sama kojit. Kojilo se průměrně do pěti až šesti měsíců novorozence.²²² Jak zmiňuje ve svém dopise Berta, tak Štěpánka minimálně jedno své dítě kojila sama a kojení, kdy k odstavení kojence docházelo z důvodu jeho dobrého zdravotního stavu, symbolizovalo pro matku fyzickou zátěž: *„tvé mateřské povinnosti, doufám, že všechno Ti všechno půjde dobře, a Alan je tak tlustý a silný, že mateřského jídla mu již není třeba, a jeho malou maminku je to už dost.*²²³ Baculatý kojeneček představoval ideál krásy u

²¹⁸ Berta Kamilovi, dopis č. 13 *„depuis huit a dix jours j'ai été souffrante, mais une bonne amie me fait croire que la crise est terminée... par la force de la fièvre, ma langue est écarlaté, bien plus belle que la tienne, mais cette beauté un peu fâchée me coûte bien des douleurs, même pour manger la soupe“*

²¹⁹ Berta Štěpánce, dopis č. 65 *„l'autre jour à Verone j'étais la plus vigoureuse de la bande, le Docteur avait attrapé son Rhumatisme dans le dos et pouvait à peine marcher, Natalie avait la colique de certaine circonstance, Victor s'était tappé la plus fameuse indigestion... c'était une terrible secousse pour un homme de son âge, enfin après deux jours de repos dans la plus vilaine salle ville possible, j'ai amené toute ma colonie en pouvant dire « je n'ai perdu aucun de ceux que vous m'avez confié » ils sont même sur pieds“*

²²⁰ Berta Štěpánce, dopis č. 1 *„nous avons eu ici, sécheresse et chaleur, maintenant c'est la pluie et le froid, ma toux ne s'en trouve ni bien ni mal, mais les forces tiennent de l'hercule“*

²²¹ Berta Kamilovi, dopis č. 33 *„a l'instant arrive hugo nostitz, et me remet ta lettre je suis forte fâchée de te savoir si souffrant, c'est a la mode, au lieu de s'amuser l'on est malade, voilà l'histoire de tout le monde“*

²²² LENDEROVÁ, Milena: *VI. Tělo dětské: pěstění a (sexuálně) disciplinované*. In: LENDEROVÁ, Milena – TINKOVÁ, Daniela – HANULÍK, Vladan: *Tělo mezi medicinou a disciplinou. Proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha 2014, s. 217-8.

²²³ Berta Štěpánce, dopis č. 135 *„tes affaires de la maternité j'espere que tout ira bien pour toi, et Alain il est si gros et si fort que repas maternelle ne lui semble plus necessaire, et pour la petite maman c'est bien assez.“*

děti.²²⁴ Přechod na normální stravu se neobcházal bez problémů: „*pan Loulou měl obtíže, aby vyměnil svou láhev za kotletu.*“²²⁵

Zdravotní stav byl u dětí ovlivňován otužováním, kdy si děti hrály venku na čerstvém vzduchu.²²⁶ Berta považovala dobré počasí za důvod zdravého vývoje dítěte: „*děkuji ti, za zprávy o našich malých andílčích, počasí jim musí prospívat a porostou jako kytky na zahradě, je velmi teplo, které je jen několikrát v létě.*“²²⁷ Pohyb venku byl Rohankám doporučován doktory: „*doktor říká, že [Alan] může běhat po zámku a pokud bude pěkně, tak se s ním, jako s jeho bratrem máme každý den procházet.*“²²⁸

4.1.2 Lékařská péče

V 18. a v 19. století, kdy byla medicína založena zejména na pozorování pacienta na lůžku, se lékaři těšili prestižnímu postavení.²²⁹ Rohanky měly zajištěnou téměř nepřetržitou odbornou lékařskou péči. Lékaře si vydržovaly na svém zámku na Sychrově pro potřeby vlastní a pro potřeby jejich panství, jak nám dokládá Berta, když sděluje zdravotní stav doktora: „*Friche [doktor], který je již 8 dní v posteli a bude tam možná ještě měsíc, měl revmatismus, který mu zabraňoval chodit... běžel v noci k porodům dvou žen, nebo dívek, nevím toho moc, ale vím, že se vrátil s takovým zánětem, že cítím, že to je gangréna...*“²³⁰

²²⁴ LENDEROVÁ, Milena: *VI. Tělo dětské: pěstění a (sexuálně) disciplinované*. In: LENDEROVÁ, Milena – TINKOVÁ, Daniela – HANULÍK, Vladan: *Tělo mezi medicínou a disciplínou. Proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha 2014, s. 234

²²⁵ Berta Štěpánce, dopis č. 100 „*M' Loulou assez mal apprit pour quitter sa bouteille pour une cotelette.*“

²²⁶ LENDEROVÁ, Milena: *VI. Tělo dětské: pěstění a (sexuálně) disciplinované*. In: LENDEROVÁ, Milena – TINKOVÁ, Daniela – HANULÍK, Vladan: *Tělo mezi medicínou a disciplínou. Proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha 2014, s. 224.

²²⁷ Berta Štěpánce, dopis č. 60 „*je te remercie de m'avoir donné de tes nouvelles de nos petits anges, ce beau tems doit les faire prosperer et pousser comme des fleurs du jardin, c'est une chaleur plus forte qu'elle ne l'est quelque fois en été.*“

²²⁸ Berta Štěpánce, dopis č. „*le medecin dit quil peut courire das le chateau et dehors s'il fait beau comme son frere, qu'on promene tous le jours a pieds.*“

²²⁹ TINKOVÁ, Daniela: *I. Tělo a medicína: Proměna obrazu a chápání lidského těla v lékařském myšlení a praxi 19. století*. In: LENDEROVÁ, Milena – TINKOVÁ, Daniela – HANULÍK, Vladan: *Tělo mezi medicínou a disciplínou. Proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha 2014, s. 42.

²³⁰ Berta Štěpánce, dopis č. 23 „*Friche, qui est au lit depuis 8 jours, et y sera peut être encore un mois ; il avait un Rhumatisme égu qui l'empêchait de marcher... il a courue la nuit pour accoucher deux femmes , ou filles, je n'en sais trop rien, mais ce que je sais c'est qu'il est revenu avec une telle inflammation que je sensais qu'il y avait cangrène... ,*“

Princezny z Rohanu navštěvovaly vyhlášené odborníky v Evropě, i když byly zdravé. Doktoři figurují v korespondenci Rohanek především jako rádci, jejichž radami je dobré se řídit. Psaní o nich a jejich postupech tvoří nedílnou součást korespondence. Doktor primárně doporučoval léčbu: „*doktor mi doporučuje čtvrtinu léčby, to jsou dva týdny, co bude třeba tu zůstat*“²³¹ a navrhoval rekonvalescenci: „*řeknu ti, drahý bratře, že jsem byla velmi nemocná, ten dobrý doktor mě dobře léčí a domnívá se, tento dobrý L., že podnebí Midi krátce dokončí mé uzdravení...*“²³² Ovšem ne všechny doktorovi názory byly respektovány: „*noha nemocného se léčí dobře, počítá odjet ve čtvrtek, aby se v neděli vrátil, doktor není vůbec příznivcem této vyjížd'ky, ale bránit jí by bylo ještě horší...*“²³³

Jak sděluje Berta Štěpánce, konzultace doktora nebyla vždy jednoduchou záležitostí a mohla zanechat v člověku zmatek: „*co ti budu vyprávět, drahá přítelkyně, vyprávět o šílenostech doktorů, to je skutečně se odsoudit k tomu, abych jako šílená mluvila já sama.*“²³⁴ Dobrý doktor byl také někdo, za kterým se vyplatilo vážit cestu: „*Benjamin se má dobře... touží před naším odjezdem mluvit s doktorem, který léčil mého strýce de Conflans...*“²³⁵ Doktoři byli vyhledáváni na základě referencí a nebylo neobvyklé, aby Rohanky navštívily doktorů více a získaly tak širší spektrum názorů na jejich zdravotní stav: „*ohledně mého neveselého zdraví jsem již byla navštívit zdejšího vyhlášeného lékaře, doktora Breslauta... podle Dédenuse z Drážďan && byl závěr, že nemám nic dělat, že se uzdravím, mám cestovat, abych často měnila podnebí a neměla bych se znepokojovat. Tak vidíš druhý slavný doktor, který mi radí a odsuzuje mě k dobrému životu jako v bavlence, pít, jíst a spát.*“²³⁶

²³¹ Berta Viktorovi, dopis č. 9 „*mieux le docteur me recommande un quart de cure c'est a dire 14 jours il faudrait donc rester ici.*“

²³² Marie Louisa Karlovi Alainovi, dopis č. 5 „*il te dira, cher frere, que j'ai été assez malade, que le bon docteur m'a fort bon traité et quil prétend ce bon l. que l'air du midiy achevera court ce fait ma convalescence*“

²³³ Berta Štěpánce, dopis č. 42 „*la jambe du malade va très bien, il compte partire Jeudi pour revenir dit-il dimanche, le docteur n'est pas absolument d'avis de tant de course, mais le contrarier serait encore pire...*“

²³⁴ Berta Štěpánce, dopis č. 74 „*Que te dirai-je chere amie, raconter les folies des médécins, c'est vraiment a condamner a parler comme une folle soi même.*“

²³⁵ Berta Štěpánce, dopis č. 1 „*Benj: se porte bien... il désire avant notre départ parler avec le médécin qui a traité mon oncle Conflans.*“

²³⁶ Berta Kamilovi, dopis č. 28 „*pour ma sotte santé, j'ai déjà fais venir le plus fameux médécin d'ici, le Docteur Breslaut... le dire Dédenus de Dresde & & la conclusion de tout cèlà, a été ne faittes rien, vous guérerez, vous voyagez changer souvent d'air, ne vous inquiettez de rien. ainsi voilà le second fameux docteur qui me conseil et condame a la bonne vie de cochon, boire manger dormire*“

Pokud byla léčba započata, vyplatilo se na doktora čekat, pokud byl nucen se z osobních důvodů vzdálit z místa léčby. Nedokončit kůru značilo, že se zdravotní stav může zhoršit. Léčbu bylo žádoucí absolvovat od začátku až do konce: „*Biette, Benjaminův doktor, tu ještě dva týdny nebude, veze svou nemocnou ženu do Švýcarska, očekávám její netrpělivostí, abych věděla přibližně, co považuje za nezbytné v Benjaminově léčbě.*“²³⁷ Léčebná kúra nebyla příjemným trávením času. Většinou bylo jejich tělo velmi oslabené z nemoci a panoval přísný režim: „*Natalie se trochu lepší, jí denně polévku a lžici mouky bez zvracení, je ze všeho tak znechucená, je to opravdové neštěstí najít něco, co jí těší.*“²³⁸

Rohanky zajišťovaly pravidelnou lékařskou péči i pro své potomky. Doktor byl k nim přivolán i u zcela banálních záležitostí: „*řekl [Artur] dvakrát či třikrát „be bí“ a ukazoval svůj prst, který jsme prohlídli a nic neviděli, večer při svlékání Anna uviděla ranku, doktor na ní dal malou náplast, kterou ráno oddělal, netrpí.*“²³⁹ Konzultace průběhů nemocí s domácím lékařem byly v případě dětí častá: „*abych Ti řekla, že malá zlatička mají dobře... Benjaminova vyrážka se spíše zvýšila, než snížila a náš krásný Loulou jí bude mít taky, jeho nos a pusa byly tohle ráno pokryty vřídky: dobrý doktor, se kterým jsem mluvila, myslí, že to bude možná rýma... děti jsou velmi veselé a doktor říká, že může běhat po zámku.*“²⁴⁰ Také sloužila princeznám z Rohanu jako ujištění, že se nejedná o nic vážného: „*doktor Turnau tu byl a řekl mi, že nevidí jediný problém...*“²⁴¹ V případě dětí se Rohanky spoléhaly také na zhodnocení situace zkušenými ženami a doktora přivolávaly v případě razantního zhoršení jejich zdravotního stavu: „*Alain naříká, chudák malý, nemůže skoro udržet své oči otevřené, je vidět, že ho bolí celá hlava, z nosu*

²³⁷ Berta Viktorovi, dopis č. 1 „*Stephanie nous est arrivée a moitié cuite que Biette medecin de Benj. est absent encore pour 15 jours ayant conduit sa femme malade en suisse je l'attends avec impatience pour savoir a peu près le tems qu'il supposera necessaire pour la cure de Benj.*“

²³⁸ Berta Štěpánce, dopis č. 34 „*Natalie est un peu mieux en ceci, qu'elle mange par jour une soupe et une cuilliere de farine sans vomire, elle est si dégoutée de tout, que c'est une vraie misère que de trouver quelque chose qui lui plaise*“

²³⁹ Berta Štěpánce, dopis č. 152 „*il a dit deux ou trois fois vé, vé, en montrant son doigt qu'on a regardé sans y rien voir, le soir eu de déhabilleront Anna a vu le mal, docteur y a mis une petite emplâtre qui ce matin la fait ouvrir il ne souffre pas*“

²⁴⁰ Berta Štěpánce, dopis č. 102 „*pour te dire que les petits choux vont bien, a cèlà près de l'irruption de Benj : qui est plutôt augmenté que diminué, et notre beau Loulou qui je crois va commencer de même, son nez et sa bouche ce matin toute couverts d'ébullition : le gros docteur qui je viens de parler, pense que c'est peut être un Rhume de cerveau... l'enfans est très gaie et le medecin dit quil peut courire das le chateau*“

²⁴¹ Berta Štěpánce, dopis č. 73 „*le medecin Turnau y était, il m'a dit qu'il ne voyait pas le moindre sujet d'inquiétude.*“

mu teče a jeho dásně jsou celé červené, babička je jistá, že zítra se objeví zub... malý nemocný měl horečku po dobu kolem tří hodin byl celý rozžhavený... již jednu hodinu je v klidný a nekašle... chudák malý andělíček vidět tu bolest ho trpět, tohle pondělí od osmi hodin hodně kašlal až do dvou do rána... malý zoubek se nahoře prořezal, věřím, že netlačí další, ale doktor říká, že nyní je to spíše rýma, než cokoli jiného, co ho trápí, říká, že to bude záležitost na osm dní, není třeba se zneklidňovat.“²⁴²

4.1.3 Očkování

Čechy v 19. století zasáhlo několik epidemií neštovic. Idea, že se člověk neštovicemi nakazí pouze jednou za život, vedla k zavedení praxe očkování. Od původní valorizace, kdy se zdravý člověk infikoval hnisem z neštovic od nemocného²⁴³ a získal tak imunitu, se přešlo k vakcinaci, při níž byla využívána látka z neštovice kravské. Od roku 1814 docházelo k revakcinacím.²⁴⁴

Propagaci pozitivních účinků očkování si vzaly za své elity. V Čechách se do propagace zapojili také Rohanové,²⁴⁵ kteří si své zkušenosti přinesli již z Francie²⁴⁶ a na svém panství plošně očkování zaváděli. Výsledky vakcinace se staly předmětem korespondence u princezen z Rohanu, kdy Berta sděluje Štěpánce úspěšnost dávek: „doktor shledává, že nikdo, kdo byl naočkován, tak jimi [neštovicemi] nebyl zasažen.“²⁴⁷

²⁴² Tamtéž, „Alain se lamentait, pauvre petit il ne peut presque pas tenir se yeux ouverts, on voit comme toute la tête lui fait mal, le nez coule et ses gencives toute rouge, Babidska que surement demain une dent percera... le petit malade a eu la fièvre pendant environs trois heures il était tout brillant depuis plus d'une heure il est fort tranquille et ne tousse plus... pauvre petit ange c'est fait de la peine a voir souffrir ce lundi a 8 heure il a beaucoup toussé jusqu'a 2 h du matin... la petite dent en haut percée je crois qu'il ne pousse d'autre mais le medecin dit que dans ce moment c'est plus le Rhume qu'autre chose qui le tourmente il dit que ce sera laffaire encore de huit jours pas apparence d'inquiettude.“

²⁴³ Infikovalo se vkládáním neštovičných strupů do nosu, šňupáním neštovic v rozdrčeném stavu, nošením košile kontaminované hnisem nebo vpravením hnisu do rány vytvořené pomocí jehly, nože nebo skalpelu.

²⁴⁴ TINKOVÁ, Daniela – LENDEROVÁ, Milena: *VII. Tělo bráněné a ubráněné: Neštovice a očkování*. In: LENDEROVÁ, Milena – TINKOVÁ, Daniela – HANULÍK, Vladan: *Tělo mezi medicinou a disciplínou. Proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha 2014, s. 267-87

²⁴⁵ Kamil Rohan přispíval o pozitivních účincích vakcinace do periodika *Almanach de Carlsbad* a přátelil se s doktorem Jeanem de Carro, velkým zastáncem vakcín. Tamtéž, s. 308.

²⁴⁶ Během vykonávání postu guvernanky královských dětí Ludvíka XVI. a Marie Antoinetty Viktorii Armandou došlo k naočkování potomků tohoto manželského páru proti neštovicím. Tamtéž, s. 326.

²⁴⁷ Berta Štěpánce, dopis č. 141 „le docteur pretend qu'aucun de ceux qui ont été bien vaxciné n'en ont été touché“

Roku 1836 došlo ke všeobecnému rozšíření očkování, které bylo doporučováno skrze státní správu či propagováno v kostelech.²⁴⁸

Rohanky neměly o účincích vakcín pochybnosti a průběh neštovic je neznepokojoval. Berta ani nepovažovala za nutné spravit Štěpánku o tom, že její syn je právě prodělává: „*madame Stillfried mi píše, že malý Benjamin trpí planými neštovicemi, nic jsem neřekla otci ani matce, jsem přesvědčená, že je v Tvé péči léčen tak dobře, jak je jen možné.*“²⁴⁹

4.1.4 Lázeňské ozdravné pobyty

Pro princezny z Rohanu představovaly pobyty v lázních nezbytnou součást péče o jejich tělo. V 18. a v 19. století byla balneologie velmi populární a využívala se k léčbě všech druhů onemocnění. Ozdravné kúry byly Rohankám předepisovány jejich domácími lékaři a spočívaly v pravidelné konzumaci léčivých pramenů či koupelích obvykle po dobu jednoho až dvou týdnů. K nejpopulárnějším lázeňským městům patřily na území dnešních Čech Karlovy Vary a Teplice.²⁵⁰

Léčba byla hlavní náplní lázeňských pobytů u Rohanů. V jejich korespondenci můžeme vysledovat, že své lékaře poslouchají a k léčbě přistupují zodpovědně: „*Breslaut si pro mě vysnil lázně v Ems, tak nyní piji jak barel, pokud mi tohle udělá dobře, tak jsem přesvědčena, že mě pošle [do lázní] i na jiná místa.*“²⁵¹ Nařízení lékařů ve své korespondenci vyhodnocují: „*voda z Ems, kterou tak polykám, mi nedělá ani zle, ani dobře... poslouchám tvých rozkazů,*“²⁵² což mohlo mít vliv na celkovou délku pobytu. Ta se s ohledem na účinky léčby zkracovala, anebo jak můžeme vidět v Bertině dopise,

²⁴⁸ Tinková, Daniela – Lenderová, Milena: *VII. Tělo bráněné a ubráněné: Neštovice a očkování*. In: Lenderová, Milena – Tinková, Daniela – Hanulík, Vladan: *Tělo mezi medicínou a disciplínou. Proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha 2014, s. 293

²⁴⁹ Berta Kamilovi, dopis č. 24 „*mme de stillfried m'écrit que le petit benj. est un peu souffrant d'une espece de petite verole vollante, je n'en ai rien dit au pere ni a la mere, persuadée qu'il est par tes soins, aussi bien traité que possible*“

²⁵⁰ LENDEROVÁ, Milena: *Cesty za zdravím*. In: LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti*. Praha 2009, s. 384.

²⁵¹ Berta Kamilovi, dopis č. 30 „*breslaut a revé pour moi les eaux d'ems, voilà j'en bois comme un tonneau, si cèlà me fait du bien, je suis persuadée qu'il me poussera a les aller prendre sur les lieux*“

²⁵² Berta Štěpánce, dopis č. 10 „*L'Eaux d'Ems que j'avale tant et plus ne fait ni bien ni mal... j'ai obeis a tes ordres*“

prodlužovala: „*myslí [Kamil], že bude pokračovat ve svých koupelích v Teplicích.*“²⁵³ Popíjení z lázeňských pramenů nemuselo pro své projímavé účinky být vždy blahodárné a mohlo zasáhnout do organismu i negativně jak poznamenává Marie Louisa: „*lázeňské prameny mi způsobily utrpení.*“²⁵⁴

Lázně byly místem společenského života evropské šlechty a náplň jejich pobytu nepředstavovala pouze léčba.²⁵⁵ V kapitole *Sociabilita Rohanek*, je doloženo, že se princezny z Rohanu rády účastnily místních večírků a plesů. Společenský život zde ale nebyl vždy v plném proudu, jak uvádí Berta ve svém dopise Kamilovi, kde mu sděluje zdravotní stav jeho matky: „*nalezla jsem tvou matku kupodivu lepší, než jsem čekala... není tu [Mariánské Lázně] nikdo známý, pobyt zde se mi zdá spíše vážný.*“²⁵⁶ Pro Rohany se pobyty v lázních stávaly také příležitostmi k rodinnému setkání. Jak zmiňuje Marie Louisa ve svém dopise, přítomnost rodinného příslušníka měla z psychologického hlediska pozitivní dopad na vnímání jejího zdravotního stavu: „*bude tu [Karel Alain] do tří týdnů... tedy Tvá sestra nebude více podezírat své špatné zdraví, které se uzdraví hned, jak pojedou do lázní v Karlových Varech.*“²⁵⁷

4.1.5 Alternativy k lékařské péči

Jak vidíme v předchozích podkapitolách, Rohanky si mohly dovolit zaplatit svého vlastního lékaře, a také dojíždět za vyhlášenými odborníky do lázní. Nedílnou součástí zdravotnictví 19. století tvořily také lékárny.²⁵⁸ Péče o tělo princezen z Rohanu byla podporována lékárnickými separáty, které představovaly nejrůznější masti a přírodní doplňky. O zásobování se lékárníkem se můžeme dozvědět z korespondence Berty se

²⁵³ Berta Štěpánce, dopis č. 89 „*lui, pense a continuer ses bains a Töplitz*“

²⁵⁴ Marie Louisa Viktorii Armandě, dopis č. 5 „*les eaux m'ont rendüs extrémement souffrante.*“

²⁵⁵ LENDEROVÁ, Milena: *Cesty za zdravím*. In: LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti*. Praha 2009, s. 384.

²⁵⁶ Berta Kamilovi, dopis č. 22 „*j'ai trouvé ta mere étonament mieux, que je m'y attendait... il n'y a personne de connaissance ici, le séjour me paraît plusque sérieux*“

²⁵⁷ Marie Louisa Karlovi Alainovi, dopis č. 3 „*il sera ici dans trois semaines... alors ta soeur n'aura plus que soupçonner de sa mauvaise santé qui se retablira tout a fait qu'en allant aux eaux de carsbade*“

²⁵⁸ HANULÍK, Vladan: *II. Tělo prožívané: Laická recepce odborných lékařských poznatků*. In: LENDEROVÁ, Milena – TINKOVÁ, Daniela – HANULÍK, Vladan: *Tělo mezi medicinou a disciplínou. Proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha 2014, s. 77.

Štěpánkou: „řekni ještě Morávkovi, aby mi poslal od lékárníka po Kamilovi dvě láhve jujuby,“²⁵⁹ kdy má Berta pod kontrolou zámeckou lékárníčku a chce být vybavena.

Přestože Vladan Hanulík poukazuje na odcizení se elit od tradice lidového léčitelství,²⁶⁰ Rohanové „babské rady“ aktivně vyhledávali. Berta při své cestě po Itálii neváhala, i když neúspěšně, vynaložit úsilí k jejich získání: „obávám se, že je pravda, že tajný recept na mast zemřel spolu se starou ženou, nakonec doufejme, že dobrý Bůh nám přijde na pomoc...“²⁶¹ pro potřeby celé rodiny. Za prostředek, který by jim dopřál „zázračné“ uzdravení, byli Rohanové ochotni řádně zaplatit: „pospíšila jsem si ke kapitánovi Bertarchimu, dát peníze od Benjamina za jeho mast. Stará žena je mrtvá, ale získal její tajemství, které [kapitán] si schraňuje pro sebe... přidal [kapitán], že ve vesnici poblíž Trevisu, kde stařena zemřela, a kde byl úmyslně za ní, aby odkoupil její tajemství, viděl mnoho příkladů uzdravení.“²⁶² Nebyla pro ně důležitá vědecká prokázání účinků, ale osobní zkušenost někoho, koho znali.

4.1.6 Blížkost smrti

V korespondenci princezen z Rohanu lze vysledovat neustálou hrozbu smrti, kdy Berta sděluje Kamilovi a Štěpánce svou starost ohledně své spolčnice Natalie. Berta netrpělivě a podrobně zaznamenává její zdravotní stav: „i přes to, co říká Breslaut jsem již tři dny velmi znepokojená ohledně mé chudinky Natalie, nespí, nejí, žízeň, která nelze uhasit, nepřetržité zvracení hlenu a zelené žluči, jako hráškové pyré. Ještě jsem takovou nehodu u nikoho neviděla a shledávám jí otřesnou...“²⁶³ a vyjadřuje nad ním své

²⁵⁹ Berta Štěpánce, dopis č. 120 „dis encore a Moraweck qu'il m'envoie de chez lapoticaire par Camille deux boites de Jujube.“ Jujuba, neboli cicimek, byl využíván k medicíně k léčbě podrážděnosti, nespavosti, při problémech se srdcem, proti plísním a kvasinkovým onemocněním.

²⁶⁰ HANULÍK, Vladan: *II. Tělo prožívané: Laická recepce odborných lékařských poznatků*. In: LENDEROVÁ, Milena – TINKOVÁ, Daniela – HANULÍK, Vladan: *Tělo mezi medicinou a disciplínou. Proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha 2014, s. 88.

²⁶¹ Berta Štěpánce, dopis č. 80 „je crains que le vrai secret de sa pommade ne soit mort avec la vieille femme, enfins espérons que le bon Dieu nous viendra en aide...“

²⁶² Berta Štěpánce, dopis č. 70 „aussi tôt mon arrivée ici, je me suis empressé au remettre au Capitaine Bertarchi l'argent de Benj. pour sa pomade. la vieille femme est morte, mais il a son secret que le Capitaine garde pour lui... il a ajouté que dans le village près Treviso ou la vieille vient de mourir, et en il a été exprès pour lui acheter son secret, il a vu nombre exemple de guérison“

²⁶³ Berta Kamilovi, dopis č. 5 „malgrès le dire de breslaut je suis depuis trois jours bien plus inquieté de ma pauvre natalie, pas de sommeil, pas d'apetite, une soif que rien ne peut éteindre, des vomissements continuels de glaires et de bile verte, comme une puré de petits poix frais. je n'ai pas encore vu cet accident à personne, et je le trouve éffrayant...“

znepokojení. K lékařům sice určitou autoritu zachovává: „*P. S. Ohledně Natalie, horečka byla večer velmi silná, špatná noc, trvajícím průjem, netrpělivě očekávám Breslauta.*“²⁶⁴ Ale staví se k němu s nedůvěrou: „*nyní ještě slůvko o Natalii, jejíž stav mě i přes vyjádření doktorů pořád znepokojuje. Žádný pokrok v její nemoci, pořád křeče, pořád slabost.*“²⁶⁵

Berta svou starost o zdraví přítelkyně dává zřetelně najevo: „*pokud nic, tak je to stav Natalie, který mě velmi znepokojuje, i přes to, co říká Breslout, který nevidí sebemenší nebezpečí, já jsem přesvědčena, že se jí tvoří bolest v srdci, doufám, že se pletu... jinak neříkej nic, o mých obavách, možná, že se pletu, v každém případě by to bylo kruté trápení pro její matku.*“²⁶⁶ Dodatek jejího sdělení může indikovat, že se v popisu situace lehce přehání. Jelikož pokud by byl Natáliin stav natolik vážný, určitě by o něm informovala její rodiče. Zároveň na míře své starostlivosti neubírá: „*má drahá Natalie je jen kost a kůže, je to děsivé vidět, zdá se mi nemožné, že může žít tak dlouho v podobném stavu a ujišťuji Tě, že každou noc nejmenší zvuk, který slyším, mi dělá starosti, že to bude oznámení jejího posledního vzdechu. Nakonec je to na boží vůli.*“²⁶⁷

Podstatou smrti, obdobě jako je tomu dnes²⁶⁸, bylo, že si přichází pro každého bez rozdílu. Reflexe smrti jak sděluje Berta Štěpánce, byla vnímána tragicky, ale jako běžná součást života, která se nevyhýbá nikomu: „*chudák baron, jak bude nešťastný ze smrti svého bratra, bylo mi také řečeno, že jeho ho znepokojuje jeho sestra, můj Bože, můj Bože! Již nějaký čas pro nás a všechny kolem, život není nic, než smrt, řekni mu (našemu baronovi), jak sdílím všechnu jeho bolest.*“²⁶⁹

²⁶⁴ Berta Štěpánce, dopis č. 33 „*P.S. pour Natalie, la fièvre a été très forte dans la soirée, la nuit mauvaise, et la Diarée continue. j'attends Breslaur avec impatience.*“

²⁶⁵ Berta Štěpánce, dopis č. 10 „*maintenant encore un mot sur Natalie dont l'état malgré le dire des médecins m'inquite toujours sa maladie ne fait aucune progrès en bien, toujours des crampes, toujours l'extreme faiblesse.*“

²⁶⁶ Berta Kamilovi, dopis č. 29 „*si non que l'état de Natalie m'inquiette beaucoup malgré le dire de breslout qui ni voit pas le moindre danger, moi je suis persuadée qu'il se forme un mal dans le coeur, j'espere me tromper... ainsi ne dit rien de mes inquiettudes, peut être que je me trompe en tout cas il ferait cruele tourmenter sa mere*“

²⁶⁷ Berta Kamilovi, dopis č. 6 „*ma pauvre natalie qui n'est plus qu'un os, c'est éffrayant a voir, il me parrait impossible qu'elle puisse vivre bien longtems dans un semblable état et je t'assure que chaque nuits le moindre bruit que j'entends, me faire craindre que ce ne soit l'annonce de son dernier soupire. enfin a la volonté de dieu.*“

²⁶⁸ Pojetí, kdy je smrt očekávána u člověka, který si odžil svůj život a je konečně připraven odejít, se v 19. století teprve začalo pomalu rodit, tento pohled na smrt je přijat až ve 20. století.

²⁶⁹ Berta Kamilovi, dopis č. 7 „*pauvre baron combien il sera malheureux de la mort de son frere, l'on me dit aussi que sa soeur lui donne bien de l'inquiettude, mon dieu ! mon dieu ! depuis quelque tems, pour*

Pro umírání bylo stále důležité, aby bylo provedeno správně v souladu s křesťanskými zvyklostmi. Umíralo se v rodinném kruhu za přítomnosti kněze, který umírajícímu poskytl poslední pomazání.²⁷⁰ Na správné umírání se nespěchalo, avšak krátký čas, který byl dopřán knížeti Šternberkovi, Bertu nutí zamyslet se a nabádat své blízké k přípravě: „*jak bolest těch chudáků Šternberků musí být srdcervoucí, zejména to neštěstí bylo pro ně nečekané, a poté pro chudáka knížete, hodina, aby se připravil na velkou cestu, žádám velmi upřímně Boha, aby dopřál daleko více času, ale čekám na hlas, který mi odpoví, a tak se připravujte dopředu, ujistěte se, že jste připravená.*“²⁷¹

Berta ve své korespondenci reflektuje smrt vysoce postavených mužů ze světského i církevního prostředí. O smrti francouzského krále Karla X. (1757-1836) informuje Štěpánku: „*král odevzdal svoji duši Bohu... je mrtev, někteří myslí, že z důvodů cholery, jiní z důvodu dny... Karel X. zemřel šestého.*“²⁷² Štěpánce oznamuje i smrt kardinála Latila (1761-1839): „*smrt (alespoň to uvádějí Gazetty), v té malé zemi, kde se narodil, nedaleko Avignonu... v posledním dopise, který jsem od něj dostala, mi sděluje, že se tam odebral na pozvání dcery své sestry, a hodlá tam zemřít, krok za krokem tento starý dvůr mizí...*“²⁷³ V obou případech se jednalo o smrt starých nemocných mužů, která nikoho nepřekvapila. Jak vyplývá z Bertiny korespondence, nebyla ani tak důležitá příčina smrti, jakožto u panovníka datum a u kardinála Latila je to místo úmrtí. Berta zde vystupuje smířlivě a nostalgicky vůči světu, který se jí ztrácel před očima, a do kterého také patřila. Zcela opačně vystupuje Berta v případě smrti dětí: „*jak strašné neštěstí pro chudinku matku Lobkowiczovou, že ztratí tři děti za tak krátkou dobu, a ta chudinka malá Josefína!! Bude*

nous, et tout ce qui nous entoure, la vie n'est plus que la mort, dit lui bien (a notre baron) comme je partage toutes les douleurs.“

²⁷⁰ ARIÈS, Philippe. *Dějiny smrti. Díl 2, Zdivočelá smrt*. Praha: Argo, 2000, s. 22-30.

²⁷¹ Berta Štěpánce, dopis č. 135 „*comme la douleur de ces pauvres Sternberg a du être déchirante, surtout ce malheur ayant été pour eux si inattendu, et puis pour le pauvre Comte, une heure pour se préparer au grande voyage, je demande très sincèrement a Dieu de vouloir, bien m'accorder beaucoup plus de tems, mais j'entends une voix me repondre, et bien préparez vous y davance, vous serez sure d'être prête.*“

²⁷² Berta Štěpánce, dopis č. 116 „*le Roi a rendu son âme a Dieu... il est mort, les uns pensent, d'un espece de cholera, les autres de la goutte... charles x était mort le 6.*“

²⁷³ Berta Štěpánce, dopis č. 55 „*la mort du Cardinal de Latil (du moins les Gazettes le disent), dans cette petite terre ou il est né, pas loin d'Avignon... dans la derniere lettre que j'ai reçu de lui, il me disait qu'il s'y rendait sur l'invitation d'une fille de sa soeur, et qu'il comptait y mourir, petit a petit toute cette vieille cour disparaît...*“

*jen jedna možnost jak ji utěšit, doufám, že jí její manžel najde.*²⁷⁴ Nezaskočila ji skutečnost, že zemřely malé děti, ale vžívá se do bolesti matky, která utrpěla ztrátu. Berta, která sama o své dítě přišla, umocňuje bezmoc pomocí diakritiky.

Smrt člena rodiny, Marie Louisy, která se dožila 74 let a trpěla zdravotními problémy, Bertu zasáhne: *„můj drahý příteli, tato bolest mohla být očekávána již dlouho, a není o to méně bolestivá. Právě jsem v naší farnosti žádala o mše za její duši, které budou probíhat celé zítřejší dopoledne, a připojuji se ke všem modlitbám, které pro ni vykonáváte.*²⁷⁵ Zmínka o odsloužených mších a modlitbách za spásu její duše jsou v rodinné korespondenci důležité. Berta se snaží být Marii Louise užitečná: *„také jsem za ní nechala sloužit mše, je to pro mě štěstí doufat, že jí mohu být užitečná i v hrobě...“*²⁷⁶ Naplňuje svou roli dobré křesťanky a milující osoby, která se o své blízké stará i v posmrtném životě. Nakonec bylo třeba vyřešit otázku uložení těla Marie Louisy, kdy Berta Kamilovi sděluje, že se o to postará *„Chci zde připojit krátkou zprávu pro Trombarse, pokud by bylo potřebné, aby umístil mou skvělou tetu mezi nás, do naší rodinné hrobky.*²⁷⁷ V období smutku plní Berta svou roli správkyně rodu, kdy má na starosti výstavbu rodinné hrobky.²⁷⁸

²⁷⁴ Berta Štěpánce, dopis č. 89 *„quel affreux malheur pour la pauvre mere Lobkowitz que de perdre ainsi trois enfans en si peu de tems, et cette pauvre petite Josephine !! il ni aura qu'un moyen de consoller, j'espere que son mari le trouvera.“*

²⁷⁵ Berta Kamilovi, dopis č. 11 *„mon cher ami cette douleur peut être attendu depuis longtems n'en est pas moins sensible. je viens de faire demander a notre paroisse des messes pour son âme quoi dira toute la matinée de demain, et je me joins d'intention a toutes les prierres que vous ferez pour elle.“*

²⁷⁶ Berta Kamilovi, dopis č. 21 *„aussi je fais dire bien des messes pour elle, c'est un bonheur pour moi esperer lui être utile même au déla du tombeau...“*

²⁷⁷ Berta Kamilovi, dopis č. 11 *„je veux joindre ici ce petit mot pour trombars s'il était nécessaire, pour placer mon exélente tante parmi nous, dans notre caveau de famille.“*

²⁷⁸ Viz 1. kapitola

4.2 Víra

Konec 18. a počátek 19. století nám přinesl díky osvícenství nové ideály a náhledy na instituci církve a pojetí duchovního života, což v českém prostředí uvedl do praxe Josef II., který projevy zbožnosti omezoval vydáváním dekretů. Autorky kapitoly věnující se církevním svátkům a festivům, Milena Lenderová společně s Marií Mackovou, si v publikaci *Z dějin české každodennosti* pokládají otázku, zda tato problematika nevybočuje ze všedního dne. Argumentují, že se jedná o jedinečnou, ale zároveň periodicky se opakující činnost.²⁷⁹

Víra byla pro princezny z Rohanu spojená s deklarací zbožnosti a tvořila součást identity jejich stavu. Rohanky se pohybovaly v prostředí rodu, který měl vysoce postavené církevní hodnostáře, a zároveň byly součástí systému, kdy veřejně přistupovaly na tezi, že jejich panovník je králem z boží milosti.

4.2.1 Církevní festivity

Pro princezny z Rohanu patřilo chození na mši ke každodenním úkonům. V úvodu korespondence si často sdělovali, že právě absolvovali mši: „*neděle, mše vyslechnuta*“²⁸⁰ nebo s ohledem na velké křesťanské svátky byl počet absolvovaných mší navýšen: „*tento čtvrtek mše vyslechnuty*.“²⁸¹ Účast na mších byla povinná, i když jim nevyhovovala doba, kdy se konala. Přizpůsobily se a den rozvrhly podle ní: „*neděle ráno, mše vyslechnuta, i když ne v příliš dobrou hodinu*.“²⁸² Běžnou náplní mší bylo pomodlení se k Bohu za své nejbližší: „*běžím na mši a budu se tam za Tebe modlit...*“²⁸³

K projevům zbožnosti u Rohanek dle římskokatolické praxe spadala také povinnost chodit na zpovědi. Chození do kostela je popsáno při příležitosti Bertiny návštěvy Francie. Berta zde vyjadřuje nadšení z velkého výběru zpovědníků a vytápění kostela, které Bertě dostání jejich křesťanských povinností zpříjemnilo: „*mám ze šesti*

²⁷⁹ LENDEROVÁ, Milena – MACKOVÁ, Marie: *Svátky a slavnosti*. In: LENDEROVÁ, Milena - JIRÁNEK, Tomáš - MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti: Život v 19. století*. Praha 2009.s. 277-8.

²⁸⁰ Berta Kamilovi, dopis č. 9 „*le dimanche messe entendue*.“

²⁸¹ Berta Štěpánce, dopis č. 142 „*ce jeudi messes entendues*.“

²⁸² Berta Štěpánce, dopis č. 15 „*le dimanche matin, messe entendue ainsi pas de très bonne heure*.“

²⁸³ Berta Štěpánce, dopis č. 124 „*je cours a la messe et y prirais pour toi...*“

zповědníků na vybrání (ve francouzštině). Královská kaple, kouzelný veřejný kostel, je vytápěn. Snídám v devět, mše v jedenáct.²⁸⁴

Církevní festivity Rohankám ovlivňovaly nejen denní režim, ale měly vliv na plánování blízké budoucnosti. Předpoklad povinné účasti jim umožňoval v odloučení mít přehled o činnostech jejich blízkých: „Myslím si, že odjedeš z Prahy až po vyslechnuté mši.“²⁸⁵ Účast na mších je mohla zdržet na cestách, zvláště pokud se na ně vydaly v období velkých křesťanských svátků, jakými byly Vánoce a Velikonoce. Ty mohly znamenat až několikadenní zpoždění: „Věřím, drahá přítelkyně, že jsem Ti sdělila, že je náš odjezd stanoven na 14. večer, kdy po cestě oslavíme svátek Božího Těla jakožto i Bílou sobotu.“²⁸⁶ Rohanky si cestu plánují tak, aby se svátků mohly účastnit v místech, které jsou na to vybaveny. Ve slavnostní den se nacházejí ve městech, kde se liturgie mohou zúčastnit veřejně: „Odjedu až 1. večer, abych se zúčastnila mše za mrtvé v Lutychu, poté pojedou jako vítr, abych se vrátila.“²⁸⁷

Pokud bylo v jejich možnostech, snažily se princezny z Rohanu své cesty plánovat na období po ukončení těchto velkých svátků: „tento rok s konečnou platností odjedeme po Velikonocích.“²⁸⁸ To nebylo vždy možné. Zdržení mohlo přinést nepříjemnosti, ale Berta ve svém dopise uvádí, že v případě církevních festivit se nedá nic dělat: „přijedu v neděli večer do Karlových Varů, po cestě mě zastihl svátek Božího Těla, ale nelze se všemu vyhnout.“²⁸⁹

4.2.2 Projevy zbožnosti

V korespondenci Viktorie Armandy, Marie Louisy a Berty jsou projevy zbožnosti časté. Víra s nimi byla spojena již od jejich narození, kdy podstoupily křest a staly se

²⁸⁴ Berta Štěpánce, dopis č. 27 „j'ai 6 confesseurs a choisir (en francais) la chapelle Royale, charmante Église public est chauffé, je déjeune a 9 heures, la messe a 11.“

²⁸⁵ Berta Štěpánce, dopis č. 112 „je pense que tu ne partiras de Prague qu'après messe entendue.“

²⁸⁶ Berta Štěpánce, dopis č. 1 „je crois chere amie, t'avoir mandé que notre départ est fixée au 14 soir, prenant en route la fête Dieu comme jour de Saint répos.“

²⁸⁷ Berta Štěpánce, dopis č. 91 „je ne partirai que le 1er dans la soirée pour avoir ma messe des morts à Liege, puis je vais comme le vent pour me trouver.“

²⁸⁸ Marie Louisa Karlovi Alainovi, dopis č. 4 „cette année décidément nous partons apres paques.“

²⁸⁹ Berta Štěpánce, dopis č. 49 „j'arriverai le dimanche soir a Carlsbade ayant rencontré en route la Fête=Dieu. mais l'on ne peut pas tout éviter.“

součástí římskokatolické církve. Slavily svátky, účastnily se mši a v otázce náboženství dostalo se jim jistého vzdělání v rodinném kruhu a v konventech.²⁹⁰

Viktorie Armanda, Marie Louisa i Berta se své korespondenci k Bohu obracejí, když chtějí dát důraz na hloubku a závažnost svého sdělení. V případě Viktorie Armandy byl Bůh využit jako manipulace v nedorozumění v komunikaci se svou dcerou Marií Louisou. Viktorii Armandy se osobně dotklo, že se její dcera po červnových událostech roku 1789 stáhla z Paříže. Odmítala vidět potencionální nebezpečí, odchod si vysvětlila jakožto opuštění své osoby a Marii Louisu nabádala, aby se vrátila k rozumu. Návrat k Bohu zde mohl odkazovat na přikázání z Desatera, cti matku svou: „*každý den doufám, že se navrátíte k Bohu [ze svého] tak dlouhého zbloudění.*“²⁹¹ Kdy náznak jeho porušení naznačuje hluboké porušení katolické morálky. Viktorie Armanda se projevovala jako velmi spirituální osoba. Zajímala se o okultismus a uctívala modlu, kolem níž vytvořila ve svém paláci oltář: „*nechala jsem pro Vás okrášlit všemi květinami, které jsem sesbírala, svoji modlu.*“²⁹² V korespondenci Rohanek jsou znalosti Bible uváděny v citacích, které připodobňují běžnou činnost k určité pasáži. K této praxi se uchyluje Berta, když vyjadřuje touhu po tom, aby se Štěpánka zase vrátila domů, a odkazuje na knihu Tobiášovu: „*doufám, že Bůh ti sešle své anděly, aby tě vedli a znovu přivedli jako Tobiáše.*“²⁹³

Korespondenci provázejí také zcela pragmatické záležitosti ohledně víry, jako např. dodržování půstu. Berta sděluje Štěpánce co je a není povoleno jíst: „*dva dny bezmasé během týdnů půstu, středy a pátky, ale tučné soboty.*“²⁹⁴ Později ji neváhá informovat o lehčí formě, aby moc netrpěly: „*držím vytištěný příkaz ohledně období půstu*

²⁹⁰ LENDEROVÁ, Milena – MACKOVÁ, Marie: Svátky a slavnosti. In: LENDEROVÁ, Milena - JIRÁNEK, Tomáš - MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti: Život v 19. století*. Praha 2009.s. 290.

²⁹¹ Viktorie Armanda Marii Louise, dopis č. 2 „*chaque jour lespoir que vous reviendrez dieu egarement si prolongé*“

²⁹² Tamtéž „*je vous ay laissez vous orner de toutes les fleurs que javois rassemble autour de mon idole.*“

²⁹³ Berta Štěpánce, dopis č. 87 „*j'espere que Dieu t'enverra ses anges pour te conduire, et te ramener comme Tobis.*“

²⁹⁴ Berta Štěpánce, dopis č. 15 „*deux jours maigres pendant les semaines de Carême, les mercredi et vendredi, mais gras le samedi.*“

*a je ještě méně přísný, než jsem myslela, tak bezmasé jsou jen pátky a ne jinak, jen dvě středy, popelavá a 4 času a poslední tři dny Půstu. Povolení jíst dvakrát denně maso.*²⁹⁵

4.2.3 Zázemí

Princezny z Rohanu se zabývaly provozem technického zázemí kaplí, které byly součástí jejich sídel. Komunikovaly s kaplany a zařizovaly, co bylo nutné. V Bertině dopisu Viktorovi je uvedeno, že si za svůj úkol vzala objednání nových látek, které sloužily jako výzdoba, když ty staré bylo třeba opravit: *„Balíček, který obsahuje černou látku a další barevnou na kostelní ornamenty, uděláš mi radost, když jí předáš našemu kaplanovi, až půjde kázat svou mši, říká, že staré ozdoby musí být opraveny.*²⁹⁶ Berta měla na starost i zřízení rodinné hrobky. Ve svém dopise Štěpánce popisuje průběh prací s důrazem na popis interiérové výzdoby: *„Jsme velmi zaneprázdněni výstavbou hrobky v kapli, malíř a tapetář pracují s osvětlenou hedvábnou cívkou s barevnými koulemi a květinami, které vytváření velký efekt, věřím, že najdou své místo i na vánočním papíře.*²⁹⁷

²⁹⁵ Berta Štěpánce, dopis č. 29 *„je rouvre pour te dire que je tiens le mandement imprimé pour le Careme encore moins sevère que je le croyais, ainsi maigre seulement les Vendredi et pas autre chose que les deux Mercredi des cendres et des 4 tems et les 3 dernier jours du Carême. permission de manger deux fois le jour de la viande.“*

²⁹⁶ Berta Viktorovi, dopis č. 12 *„un paquet qui contient de letoffe noir et une autre de couleure pour les ornements d’église tu me feras le plaisir de le remettre a notre chapelin quand il viendra dire sa messe, il sait les vieux ornements qui doivent être racommodés“*

²⁹⁷ Berta Štěpánce, dopis č. 148 *„nous sommes fort occupés de faire un tombeau dans la chapelle le peintre et le tapissier travaillent un rochet éclairé avec des boules de couleures et des fleures qui feront gd effet je crois même que celle en papier des Nöels.“*

4.3 Mobilita

Pro Viktorii Armandu, Marii Louisu i Bertu představovala mobilita prostředek k naplnění jejich společenského postavení a zároveň jej i demonstrovala. Šlechtě tvořila mobilita přirozenou součástí jejich každodenního života. Koncem 18. století a počátkem 19. století bylo opisování schématu jejich mobility součástí demonstrace jejich stavu, který nastiňovala uražená vzdálenost, účel cesty a využití dopravní prostředky. Poznaný a prozkoumaný geografický horizont se lišil nejen z pohledu pohlaví, ale také významem šlechtického rodu.²⁹⁸

Porovnáme-li geografický horizont a mobilitu dvou současnic princezen z rodu Rohanů, Pavlíny ze Schwarzenberga, o které píše Milena Lenderová²⁹⁹ a Gabriely Sobkové z Kornic, jíž se věnovaly Veronika Čapská a Veronika Marková,³⁰⁰ docházíme k dvěma odlišným schématům. První uvedená šlechtična pocházela z prostředí vysoké evropské šlechty, kde se pohybovala nadále po svém sňatku, kdy se přesídlila na schwarzenberské statky. Prostor její mobility jí ohraničoval geografický horizont „kulturní“ Evropy.³⁰¹ Pod ním si můžeme představit prostor habsburské monarchie a zbytku západní Evropy. Zatímco u Gabriely Sobkové z Kornic, významem regionální šlechty, vidíme, že za svůj život neopustila rodných kraj. Povědomí o Evropě měla nabyté pouze prostřednictvím svého vzdělání.³⁰² Princezny z rodu Rohanů patřily ve Francii k té

²⁹⁸ U mužských příslušníků šlechty býval prozkoumaný geografický horizont větší, jelikož měli své povinnosti u dvora a přímo se účastnili válečných konfliktů. Za příklad si lze uvést rod Rohanů a způsob jejich emigrace. Mužská i ženská část rodu se s postupem přímých hrozeb vztahujících se k jejich stavu dala do pohybu. Rohanky se uchýlili na své statky mimo Francii, kde vytvářely zázemí pro svůj rod a ostatní šlechtu, a přesídlit je donutil až pohyb vojsk. Oproti tomu mužská část rodu se pohybovala téměř po celém kontinentu. Válka je zavedla mimo jiné na území dnešní Velké Británie či Itálie, kde usilovali o navrácení stavu věcí před rok 1789. Při procesu emigrace se Rohanové přesídlili do nové vlasti na základě stejného popudu, ale jejich osy pohybu, které měly stejný cíl, se lišily. Jejich osy demonstrují výše uvedené tvrzení dělení pohybu šlechty a jejich geografického horizontu na základě pohlaví. K procesu emigrace Rohanů viz kapitola 1.

²⁹⁹ LENDEROVÁ, Milena: *Dny všední a sváteční Filippiny Ludmily hraběnky Schlikové a Pauliny kněžny ze Schwarzenbergu*. In: LENDEROVÁ, Milena – BEZECNÝ, Zdeněk – KUBEŠ, Jiří (ed.): *Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka*. České Budějovice 2003, s. 111-114.

³⁰⁰ ČAPSKÁ, Veronika – MARKOVÁ, Veronika (ed.): *Sobková z Kornic, Gabriela. Deníkové rodinné záznamy (1785-1808)*. Praha 2009.

³⁰¹ LENDEROVÁ, Milena: *Dny všední a sváteční Filippiny Ludmily hraběnky Schlikové a Pauliny kněžny ze Schwarzenbergu*. In: LENDEROVÁ, Milena – BEZECNÝ, Zdeněk – KUBEŠ, Jiří (ed.): *Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka*. České Budějovice 2003, s. 111-114.

³⁰² ČAPSKÁ, Veronika – MARKOVÁ, Veronika (ed.): *Sobková z Kornic, Gabriela. Deníkové rodinné záznamy (1785-1808)*. Praha 2009.

nejvyšší šlechtě, jejich každodenní mobilita, o které se mohly vzájemně zpravovat, bude podobná té, kterou známe od Pavlínky ze Schwarzenberga. Emigrace rodu Rohanů na území Čech změnila pouze jejich geografický horizont, ale na samotnou mobilitu přílišný vliv neměla. Princezny z Rohanu se i nadále vydávaly na cesty ze stejných důvodů jako před svou emigrací; od návštěvy svých přátel a příbuzných, přes plnění rolí správkyně rodu, návštěvu lázní, participaci na společenské sezóně až k podnikání cest za poznáním nové krajiny. Vzájemná korespondence princezen z Rohanu dokládá jejich místa pobytu, kdy se nejčastěji pohybovaly na svých rodových majetcích a pobývaly u svých přátel a příbuzných ve Francii, na území Čech a dnešní Belgie. Pohyb na území dnešního Německa značil jízdu skrze území, pobyty v lázních a návštěvu Gapsarine z Reiss-Greitz, rozené Rohan-Rochefort, vnučku Viktorie Armandy, dceru Marie Louisy a sestřenicí Berty.³⁰³ Obsah korespondence Rohanek odhaluje plány a popisy jejich cest. Jako ukázka může sloužit zmínka Berty Štěpánce ohledně programu po svatbě s Benjaminem „*poté pojedeme ze zámku na zámek, během měsíce, který strávíme v Čechách.*“³⁰⁴

Dokladem mobility Rohanek, která se promítá do jejich korespondence, byla byrokracie³⁰⁵ spojená s vydáváním pasů „*zdá se, že Ti poradí jet až do Greitzu, kde najdeš veškeré prostředky pro Tvůj pas... jelikož posledně Viktor také cestoval s pasem Greitzu.*“³⁰⁶ Z pozůstalosti Berty z Rohanu se v děčínské pobočce SOA v Litoměřicích zachovaly její cestovní pasy a doklady z let 1810, 1815, 1829, 1832 a 1833 pro cesty do Francie, které se vztahovaly i na celý jejich doprovod.³⁰⁷ Pasy jsou opatřeny razítky a pečeti s vízy a potvrzením o překročení hranic tehdejších států.

³⁰³ Viz příloha *Přehled analyzované korespondence*.

³⁰⁴ Berta Štěpánce, dopis č. 11 „*puis nous allons courir de chateaux, en chateaux, pendant le mois que nous passons en Boheme.*“

³⁰⁵ LENDEROVÁ, Milena: *Cestování*. In: LENDEROVÁ, Milena - JIRÁNEK, Tomáš - MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti: Život v 19. století*. Praha 2009, s. 373.

³⁰⁶ Berta Štěpánce, dopis č. 85 „*il parrait qu'il te conseillera d'aller jusqu'à Greitz ou tu trouveras toutes facilités pour ton passeport... car la dernière fois Victor a aussi voyagé avec un passeport de Greitz*“

³⁰⁷ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, RA Rohanové, Pozůstalost Berty Antoinette Aglae, inv. č. 529, kt. 188. Pasy měly identifikační funkci a obsahovaly zevrubný popis cestující osoby. O Bertě vyčteme, že měřila 163 cm, byla brunetkou s oválným tvarem obličeje a rovnýmnosem.

4.3.1 Dopravní prostředky

V Evropě konce 18. a počátku 19. století byla chůze nejrozšířenějším způsobem přepravy. Výjimku tvořily nejvyšší vrstvy společnosti, pro něž přeprava kočárem symbolizovala privilegia jejich stavu.³⁰⁸ Šlechtičny z rodu Rohanů se přesouvaly především pomocí vozů. Ty vlastnili nejenom dospělí, ale své vozy měly také děti. Pořizování vozů, jejich využívání, opravy a hodnocení stavu vozidel tvořilo součást korespondence. Přeprava v aristokratických kruzích nebyla omezená pouze na vlastní kočáry. Časté bylo využití spolujízdy se známým či příbuzným na místo, kam nebyl problém zaslat vozky. Nebo využít dobovou „veřejnou“ dopravu. Tu v rakouských zemích zřizovala pošta a k přepravě používala různé druhy vozů. Mezi nimi *diligenci*, která sloužila k přepravě osob a zavazadel a *journalière*, což byl poštovní vůz denní pošty.³⁰⁹

Zároveň se Rohanky z pozice hostitelek na svém panství staraly o logistiku dopravy jednotlivých návštěv a rodinných příslušníků, kteří se nacházeli na cestách. Jejich primární zájem byl zainteresované osoby co v nejkratším čase a s ohledem na jejich pohodlí dostat do své společnosti. Pro tento účel Rohanové vlastnili několik vozů, kdy k uvítání na rodovém sídle předcházelo setkání na smluveném místě, aby hostitelé mohli přijmout své hosty podle pravidel slušného vychování a společenských norem. V případě návštěv u Rohanů na Sychrově představovalo bod, kde většina cestovatelů končila a čekala na své hostitele, Mnichovo Hradiště: „*v sobotu pošlu spojku do Mnichova Hradiště, která tam počká až do neděle sedmi hodin večer.*“³¹⁰ Návštěvy zde čekala spojky, které mohly být vysílány i naslepo: „*Pošlu zítra koně do Mnichova Hradiště s příkazem se vrátit v sedm hodin, pokud tam nebude [Gasparine] v tu hodinu, nemusí se obávat o koně, pokud jí zdraví zdrží ještě několik dní v Praze.*“³¹¹

Pořízení nového vozu byla prestižní a velmi základná záležitost i pro nejvyšší vrstvy společnosti, Rohany nevyjímaje. Nákup vozidel byl zprostředkováván obchodníky

³⁰⁸ LENDEROVÁ, Milena: *Cestování*. In: LENDEROVÁ, Milena - JIRÁNEK, Tomáš - MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti: Život v 19. století*. Praha 2009, s. 372.

³⁰⁹ Tamtéž.

³¹⁰ Berta Kamilovi, dopis č. 1 „*j'enverrai samedi un relais a Munichen=grätz qui y attendra jusqu'a dimanche a 7 heures du soir.*“

³¹¹ Berta Kamilovi, dopis č. 103 „*j'envoie des chevaux demain a München= ?? avec l'ordre de revenir a 7 heures si elle n'y était pas a cette heure là, aussi elle ne doit pas s'inquieter des chevaux si sa santé la retient encore quelques jours à Prague*“

specialisty, kteří svůj byznys zakládali na osobním kontaktu s kupcem a svůj produkt nechali mluvit sám za sebe. Tuto praxi popisuje Berta ve svém sdělení Kamilovi: „*velmi ráda se zítra ráno zbavím mého nového vozu, který prodejce nechal hned přivést do domu. Je velmi krásný, velmi upravený, ale deset tisíc franků, kde je vzít s prázdnou kapsou, nastoupím tedy bez elegance do mého starého vozu.*“³¹² V Bertině popisu se mísí touha po novém vozu s racionalitou, kterou podpořily případné vysoké výdaje.

Jak často k nákupům nových vozidel docházelo, není zřejmé, ale s ohledem na udržitelné hospodaření a vhodnou prezentaci svého stavu byl nákup nutný minimálně při odepsání staršího vozu, který již nevyhovoval po technické stránce. Potřeba otestovat bylo i vůz nový. Jako vhodné zátěžové zkoušky vyhodnotily Rohanky krátké vyjížděky. Berta Štěpánce radila, ať s novým vozem neriskuje, jelikož nehoda na daleké cestě by znamenala komplikaci: „*Plánuješ, že se brzy vydáš na cestu, velmi silně podporuji tvou malou vyjížděku do Roeulx, která bude dobrým testem vozu, jelikož pokud se něco přihodí, je třeba neodkladně zrušit tvůj odjezd, přečti toto ode mě Benjaminovi, který nemá chuť jako já tě vidět zanechanou na cestě u nehody, která by vás nezbytně zastavila velmi silným nepříjemným způsobem.*“³¹³ Svou roli rádkyně Berta podpořila autoritou Štěpánčina manžela.

Špatný stav vozidla mohl cestu zkomplikovat. Před velkými cestami docházelo k jejich opravám a seřizování: „*Čekám Ludvíka dnes večer, počítám, že pojedu do Roeulx v neděli, v pondělí doufám, že přijede pan de Bernis a v úterý nebo ve středu se vrátím do Bruselu, abych se napojila na cestu do Sychrova, jak jen bude můj vůz připraven, je to neuvěřitelná věc stav, ve kterém přijel, ani jedna část nedržela u sebe.*“³¹⁴ Rozbitý vůz bylo třeba reklamovat, kdy Berta opět využila Benjaminovy autority, který se ve vozech

³¹² Berta Kamilovi, dopis č. 17 „*je viens très heureusement de me débarrasser ce matin de ma voiture neuve, que le sellier a fait amener tout a coup dans la maison, elle est très jolie, et très soignée, mais dix mille fs. ou les prendre avec un petit air de pochette, et vais remonter sans elegance, dans ma vieille voiture.*“

³¹³ Berta Štěpánce, dopis č. 133 „*tu projette aussi de te mettre bientôt en route j'approuve bien fort ta petite course au Roeulx qui sera un bon essay de voiture car si quelque chose revenait il faudrait indispensablement suspendre ton depart lis ceci de ma part a Benjamin qui au reste n'a pas plus envie que moi de te voir exposé en route a un accident qui vous arrêterait necessairement d'une maniere fort desagréable*“

³¹⁴ Berta Štěpánce, dopis č. 91 „*j'attends Louis ce soir, je compte aller au Roeulx dimanche, Lundi j'espere voir arriver Mr de Bernis, et mardi ou mercredi retourner a Bruxelles pour me mettre en route pour Sichrow aussitôt que ma voiture sera prête c'est une chose incroyable que l'état ou elle est arrivée pas une piece ne tenait ensemble*“

zřejmě vyznal: „obdržela jsem zprávu, kterou mi dáváš o stavu tvých vozů, které by mohly být jinak zcela zlověstné... Benjamin mě pověřuje Ti říct, že... musí být navrácen... prodejci, aby zde zůstal až do jeho příjezdu do Prahy, a nesmíme se ho dotknout, dokud nerozhodne, předpokládám tedy, že vůz dětí, který není tak poničen, tak můžeš doufat v odjezd v úterý.“³¹⁵ Dalším možným postupem bylo rozhodnutí dát vůz opravit. Oprava vozidel byla zajištěna skrze prostředníka. Princezna z pozice správkyně majetku pověřila svého sluhu, aby dojednal nápravu: „Posílám Auberta, který přijede zítra do Prahy, aby objednal opravu mého cestovního vozu.“³¹⁶

Ne každý vůz se hodil pro vykonání určité cesty. Specifické jízdní vlastnosti mohly rozhodovat o tom, zda bude cesta být moct vykonána: „po té, co jsem nahlédla včera na možnosti mé cesty do Göeritzu, ukázalo se... že bude možná nezbytné přejet hory, což je téměř nemožné s mým francouzským vozem... tak to vzdávám, ale Viktor odjíždí.“³¹⁷ Pokud Rohanky nedisponovaly vhodným vozem, cesty rušily, nebo si vůz mohly také zapůjčit. Vozy byly zapůjčovány také mimo rodinu, známým, kdy prioritou bylo, aby byl vůz primárně k dispozici jeho majiteli: „předpokládám, že její otec [Natalie] se zařídí jinak ohledně vozu, jelikož nemohu disponovat koňmi a vozem prince Ludvíka.“³¹⁸ Princezny z Rohanu měly volnost nakládat pouze se svým majetkem bez prvotní dohody, což lze předpokládat i v opačném případě, kdy by některý z členů rodu nakládal s jejich majetkem. Jedinou výjimku tvořily vozy dětí, jejichž správu měly na starosti právě Rohanky.

4.3.2 Sjízdnost cest, nástrahy a časová náročnost

Již od středověku byla v Evropě aktivně tvořena dopravní síť cest. V první polovině 19. století se zintenzivnilo budování základní silniční sítě, kdy v módě byly

³¹⁵ Berta Štěpánce, dopis č. 93 „Je viens de recevoir la nouvelle que tu me donne de l'événement de tes voitures, qui aurait pu être bien autrement sinistre... benj me charge de te dire... doit être remise... le sellier, pour y rester jusqu'à son arrivée à Prague et qu'on y doit point toucher avant qu'il n'en décide. je suppose pourtant que la voiture des enfans, n'est pas si détruite puisque tu espere partir le mardi“

³¹⁶ Berta Štěpánce, dopis č. 103 „j'envoye Aubert qui arrivera demain à Prague pour cominander les réparations de ma voiture de voyage“

³¹⁷ Berta Štěpánce, dopis č. 115 „après avoir bien consulté hier sur ma possibilité de ma course a Göeritz, il m'a été démontré... qu'il sera peut être nécessaire de passer les montagnes ce qui est a peu près impossible avec ma voiture française..., ainsi j'y renonce mais Victor partira“

³¹⁸ Berta Štěpánce, dopis č. 28 „je suppose que son pere aura fait d'autres arrangements pour la voiture puisqu'en effet je ne puis plus disposer des chevaux et de la voiture du P^{ce} Louis“

silnice tzv. *francouzského typu*, zvané též šoséované (z fr. *chaussées*). Tyto vozovky byly po technické stránce odvodňovány příkopy, byly pokryté štětem, doplněné štěrkem s drobnými kamínky a podél nich byla vysazována stromořadí.³¹⁹

Technický stav, tedy s ním spojená sjízdnost těchto cest, byla ovlivněna různými faktory. Na samotné údržbě cest se podílelo několik cestářů. Stav údržby se lišil dle úseků, které spadaly pod určitou samosprávu. Vzájemné zpravování se o technickém stavu vozovky tvořilo část korespondence Rohanek: „*až sem cestujeme velmi šťastně, i přes strašné cesty, které jsme potkali ve Francii.*“³²⁰

K vyhodnocení vybrané cesty za dobrou či nikoli, sloužil princeznám z Rohanu jakožto nejdůležitější faktor roční období a aktuální počasí. Hlavní důraz byl kladen na bezpečnost cesty, ať už s ohledem na jejich vlastní životy a amortizaci vozidla, než na délku cesty. V zimním období představoval velkou komplikaci na vozovce sníh, který mohl kdykoli změnit plány: „*Sníh padá už pěknou chvíli, budu pravděpodobně povolána vykonat tu dlouhou a nudnou cestu, nakonec přijedu, kdy budu moc, ale zima není nikdy, kdy počasí můžeme shledat kouzelné.*“³²¹ Obecně představoval sníh veličinu, která velmi komplikovala cestu, a záznamy o něm byly u Rohanek předmětem zmínek z cest: „*byl sníh až do půlky nohy.*“³²² Vyjma sněhu ovlivňoval sjízdnost cest déšť, který dokázal samotnou cestu prodloužit: „*Zamýšlím zítra poslat posla do Písku, jelikož by bylo velmi nepohodlné zde nenalézt koně na mou malou vyjížd'ku, která se bude než spíš po zemi, po moři, jelikož nepřestáním prší, až si myslím, že potkám řeky místo cest... Doufám, že mě budeš vyhlížet z okna v sobotu kolem osmé večer, ale neznepokojuj se, pokud to bude později, nebo jak jsem Ti řekla, cesty jsou příšerné.*“³²³ Déšť spojený s bouřkou

³¹⁹ LENDEROVÁ, Milena: *Cestování*. In: LENDEROVÁ, Milena - JIRÁNEK, Tomáš - MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti: Život v 19. století*. Praha 2009, s. 371.

³²⁰ Berta Štěpánce, dopis č. 8 „*jusqu'au ici nous cheminons très heureusement malgré les affreux chemins que nous avons trouvé en France*“

³²¹ Berta Štěpánce, dopis č. 114 „*voilà la neige qui tombe depuis plus bel je serai probablement encore appelé a faire le même ennuyet et long voyage enfin j'arriverai comme je pourrai, l'hiver n'est jamais un tems bien sure pour le trouver magnifique*“

³²² Berta Štěpánce, dopis č. 107 „*il avait de la neige jusqu'a mi jambe*“

³²³ Berta Štěpánce, dopis č. 127 „*je tenterai demain d'envoyer un messenger jusqu'a Piseck car je serai très déconf? de ne pas trouver des chevaux pour mon petit voyage qui se fera tant par terre que par mer car il pleut si continuellement que je trouverai je crois une riviere a la place des chemins... j'espere aussi que tu regarderai à la fenêtre le samedi vers huit heures du soir, mais ne t'inquiète pas sil est plus tard, car comme je te l'ai dit les chemins sont affreux*“

neznamenal automaticky zrušení plánované cesty, pravidelná údržba a odvodňování cestování v dešti předpokládalo: „*našli jsme skvělou cestu, drahá přítelkyně, a sluníčko, tak teplé nám přivedlo bouřku s hromem, déšť bubnoval, z čehož byl doktor orosen od hlavy k patě.*“³²⁴

Popis sjízdnosti cest princeznami z rodu Rohanů byl nejednotný. Vykreslení komplikací na cestě a rozmary počasí mohly být zveličovány. U samotné deskripce není značné to, co byl hlavní faktor zrušení plánované cesty. U Berty je vidět snaha stavět se do hrdinné pozice vzhledem k rozmarům počasí, ale neriskuje cestu za každou cenu: „*Nemám nic nového, abych Ti sdělila jen to, že rušíme naši cestu do Jesenného. Déšť udělal cesty nesjízdné, jinak pěšky či na koni je riskování života, jak říká Jeuz, zůstaneme tedy tiše uprostřed našich dělníků, až do středy nebo pojedeme navštívit Řepín, spíš mrtví, než živí, doufám, že tě tam potkám drahá přítelkyně, pokud tě špatné počasí nezdrží ve městě.*“³²⁵ Bezpečnost, jak je uvedené již výše, zůstává absolutní prioritou a případná kalamita je brána vážně: „*Viktor odjel do Göritzu, i když jsem ti to sdělovala, drahá přítelkyně, doufám, že přijede bez problémů, jelikož nenapadl nový sníh, když já ruším vše (tu dlouhou cestu)*“³²⁶

O bezpečnosti cesty nerozhodoval pouze technický stav pozemní komunikace, vozidla, klimatické podmínky, ale i samotný náklad. Obsah zavazadel mohla tvořit i živá domácí zvířata a převozní podmínky se ne vždy podařilo zajistit zcela optimálně: „*slepice cestovala v kleci kuřat, bez hádek s kohoutem, jelikož byli velmi blízko, tak věc mohla být závažná.*“³²⁷ V neposlední řadě sem spadají i případy chvilkové nepozornosti a neodhadnutí provozu. Cestování tak mohlo být obohaceno o nehodu, která mohla končit tragicky. O popis nehody, která nebyla fatální, se pokusila Berta ve svém dopise Štěpánce:

³²⁴ Berta Štěpánce, dopis č. 13 „*nous avons trouvé le chemin superbe chere amie et le soleil si chaud qu'il nous a amené un orage avec du tonneret une pluie battante donc le docteur a été arrosé de la tete au peid*“

³²⁵ Berta Štěpánce, dopis č. 129 „*je n'ai rien de neuf a te mander si non que nous venons de renoncer a notre course de Jessenay la pluie ayant rendu les chemins impraticables autrement qu'a pied ou en courant risque de la vie comme dit Jeuz. nous restons donc tranquillement au milieu de nos ouvriers jusqu'a mercredi ou nous viendrons visiter Rzepein. tant mort que vif jespere t'y trouver chere amie a moins que le mauvais tems ne te retienne en ville*“

³²⁶ Berta Štěpánce, dopis č. 118 „*Victor est parti pour Göritz, ainsi que je te l'ai mandé, chere amie, j'espere qu'il arrivera sans trop de difficulté, puisqu'il ne tombe plus de nouvelle neige, quant a moi j'y renonce tout a fait (a ce long voyage)*“

³²⁷ Berta Štěpánce, dopis č. 99 „*la poule a très voyagé dans la cage de Poulet, sans dispute avec le coq, car étant si près la chose aurait pu devenir dangereuse*“

„Můj otec, který jel přede mnou v uzavřeném voze a před zatočením řekl Malečkovi, ať se podívá, jestli mě neuvidí nebo můj prach, nebo něco podobného, usmyslel si, že si musí pro svůj výhled vybrat nejvyšší bod a šplhá na sedadlo. Podobal se velkému dubu, řekl můj otec, když v tom najednou koně zahýbají, Maleček se zašmodrchá a padá, Pán*** v blátě a ujišťuje mého otce, že nevidí nic, o čemž nebylo pochyb, je dobře, že víš, že se mu nic nestalo.“³²⁸ Zde přistupuje k nehodě anekdoticky, ale o možném špatném konci nebyl pochyb.

Nástrahy při cestování také představovaly společensko-politické hrozby. Období první poloviny 19. století lze charakterizovat střídajícími se obdobími míru a nepokojů. K národnostním problémům nově vznikajících států v Evropě se přidaly problémy společenské plynoucí z nerovnosti socio-ekonomických podmínek. Problematickou cestu přes Belgii ve třicátých letech 19. století hodnotí Berta: „pokud pojeděš do Roeux, nepotkáme se zde, [Benjamin] mě úkoluje Tě zavázat se, pokud tam pojeděš, abys nebrala děti, jelikož cholera vítězí ve Francii a míří směrem k Lille a je v Calais, a dle všeho zdání se rozšíří v Belgii, kde můžeme počítat s možností války.“³²⁹ Překážka v podobě uzavření hranic ztížila pohyb po Evropě i princeznám z rodu Rohanů. Hrozba šířící se epidemie vyvolala uzavření hranic a povinnou karanténu pro ty, kteří je chtěli překročit. Šlechtě výjimky udělovány nebyly a Berta ve svých dopisech zpravuje o průběhu svých cest a hledání alternativ: „Obává [Benjamin] se všemi, že cholera brzy přijde do Belgie, že nebude opatrné sem přivést děti, ze zbytku dělej, co uznáš za vhodné, jelikož žijeme v takové nejistotě ohledně všech věcí, je těžké dát radu... zeptej se ho pro mě, pokud nebude vystrašená mě vidět s morem, tak že jedu přes Nizozemí, jelikož je otázka, kterou cestou můžeme jet a pokud Prusové nevyužijí kordon proti Francii.“³³⁰ Vážnost situace dokresluji

³²⁸ Berta Štěpánce, dopis č. 22 „mon Pere était allé au devans de moi dans sa voiture fermée, et avant de retourner, il dit à Malecek de regarder s'il ne voyait point ma personne, ou ma poussiere, ou quelque chose de pareille, lui pense qu'il doit prendre pour son observatoire le point le plus haut, et monte tout de bout sur le siege il ressemblait a un grand chêne, dit mon pere, mais tout a coup les chevaux remue Malecek s'embroule tombe de chute en chute Mr*** dans la crotte et assure mon Pere qu'il ne voit rien ce qui assurement n'était pas douteur il est bon que tu sache qu'il ne s'est fait aucun mal“

³²⁹ Berta Štěpánce, dopis č. 89 „si donc tu fait ta course au Roeux nous ne nous y rencontrons pas, il me charge de bien t'engager si tu y va, de ta personne, de ne point y mener les enfans, car le cholera gagne en France vers Lille et c'est a Calais, ainsi suivant toute apparence s'entendra en Belgique sans compter la possibilité de la guerre“

³³⁰ Berta Štěpánce, dopis č. 90 „il craint, avec tout le monde, que le cholera n'arrive bientôt en Belgique qu'ainsi il ne serait pas prudent d'y amener les enfans, du reste fais ce que tu croyra le mieux, car nous vivons dans une telle incertitude sur toutes choses qu'il est bien difficile de donner un conseil. pour lui

barvitě popisované detaily rozšíření. Rohanky pracovaly s neustálým pocitem ohrožení: „cholera nás pronásleduje (až do teď o tom nebylo pochyb, pak odjíždíme všichni do Lutychu, jelikož tam ještě na hranici nám hrozí karanténa před Cáchami, možná nás náš pobyt v Bruselu jí uchrání, pokud pojedeme bez problémů, můžeš počítat s Benjaminovým příjezdem do Dülmenu. Ale neznepokojuj se, pokud se opozdí, jelikož karanténa může být méně či více dlouhá.“³³¹ Praxe pouštět přes hranice pouze bezinfekční osoby byla hlídána: „Objevení tyfu, který je jen ve dvou nemocnicích, mě odhodlal k odchodu, drahá přítelkyně, a po zralé úvaze pojedeme přes Belgii. Jelikož je karanténa ze všech stran, já upřednostňuji tu ve Valenciennes, která, abych tam strávila 6 dní, bude ta méně nepohodlná, než nějaká vesnice. Tam napíšu do Roeulx, ale myslím, že z nás budou mít strach, přivezu Benjaminu, trochu živé síly, ale můj příjezd na Sychrov, nemohu odjet hned, pokud nás cholera nedohoní, to je ten případ, jak se říká, na boží vůli.“³³² Berta kladla při omezení cesty důraz na své pohodlí a pohodlí svých společníků. Preferovala zázemí větší měst a pokoušela si svou cestu zpříjemnit domluvením si krátkého odpočinku u příbuzných.

V odhadování vzdálenost Rohanky operovaly namísto geografické vzdálenosti s časem, na který daná cesta vyšla, do čehož započítávaly výše uvedené možné komplikace. V korespondenci uváděly počátek a konec cesty s odhadovaným časem. Vzdálenost z Cách do Dülmenu je zhruba 160 km a Berta na zdolání úseku počítala s 48 hodinami: „zdá se mi, že si mi říkala, že z Cách do Dülmenu to je 48 hodin.“³³³ Kdežto

demander si elle ne sera point effrayée de me voir avec la peste, si tant est que je prene mon chemin par les Pays=bas, car c'est une question du savoir quel chemin l'on pourra prendre et si les Prussiens ne vont pas tirer un cordon contre la France“

³³¹ Berta Štěpánce, dopis č. 40 „cholera nous poursuivre (jusqu'a present il n'en est pas question puis nous partiront tous, pour liege le lundi car là encore aux frontieres on nous menace d'une quaranterine avant aix la chapelle, peut être notre sejour à Bruxelles nous a préservera-t-il, si nous passons sans difficulté tu peux calculer l'arrivée de Benjamin a Dülmen... ne t'inquite pas s'il est retardé puisque la quarantaine peut être plus ou moins longue“

³³² Berta Štěpánce, dopis č. 86 „L'apparation du Tiffus, quoiqu'il ne soit encore qu'a deux hopitaux, me determine a partir chere amie, et après mure déliberation nous passerons par la Belgique, puis qu'il y a des quarantaine de tous côtés je préfère celle de Valenciennes, qui pour y passer 6 jours, sera moins incommode qu'un village, delà j'écrirai au Roeulx, mais je pense qu'on aura peur de nous, j'emmene Benjamin un peu de vive force, mais a mon arrivé à Sichrow je ne pourrai pas repartire tout de suite a moins que le cholera ne nous en chasse, c'est bien le cas de dire a la volonté de Dieu“

³³³ Berta Štěpánce, dopis č. 40 „il me semble que tu m'as dit 48 heures d'aix la chapelle a Dülmen“

zhruba na pětisetkilometrovou vzdálenost z Frankfurtu do Prahy si vyhradila pouhých 60 hodin: „Z Frankfurtu do Prahy 60 hodin, co není více, než procházka.“³³⁴

4.3.3 Turistika

Mobilita šlechtičen z Rohanu byla vykonávána vždy za nějakým účelem, který buď sloužil jejich zdraví, společenské interakci nebo řešení správních záležitostí. Většinou se ale tyto účely protínaly. Vyjížděky a zastavení po cestě u Rohanů nebyly ničím neobvyklým. Turistika byla u šlechty součástí jejich vzdělání a pro demonstraci jejich společenského postavení byla žádoucí.³³⁵ Viktorie Armanda, Marie Louisa i Berta často vyjížděly svým kočárem do okolí. Na vyjížděky se vydávaly ze svého místa pobytu, ale také sloužily k ozvláštňení delší plánované cesty. Cílem výletů byly oblíbené destinace šlechty, které se měnily s dobou a sezónou.

Turistický nádech měla cesta Berty a Viktora z podzimu 1839 po území dnešní Itálie s plánovou delší zastávkou v Benátkách (Obr. 2). Téměř šedesátiletá Berta se s manželem na konci srpna toho roku, přesně 28. srpna 1839, vydala z lázní v Drážďanech do Prahy, kde strávila noc. První významnou zastávku tvořila krajina jižních Čech, kde si naplánovali společně pár výletů. V Čechách se pohybovaly na svých statcích a sídlech svých známých. Zde si odpočinuli, vyměnili koně a poté pokračovali dál. Druhá větší zastávka byla naplánována v horách mezi Salzburgem a Innsbruckem, kde společně s Viktorem navštěvovali místa, kde bojoval během Napoleonských válek. Následovala pak přímá cesta do Benátek, kde se měli zdržet minimálně měsíc. Zde prozkoumávali nejbližší okolí a památky. Poté měli namířeno dále na jih do Florencie a následně do Říma. Cestu do Benátek máme zachycenou v korespondenci Berty se Štěpánkou a Kamilem, pokud však pokračovali ve své cestě i nadále, je otázkou. Koncem září roku 1839 zemřela Marie Louisa, což mohlo znamenat přerušení cesty a návrat domů.

³³⁴ Berta Štěpánce, dopis č. 133 „de Frankfort a Prague 60 heures ce n'est plus qu'une promenade“

³³⁵ LENDEROVÁ, Milena: *Dny všední a sváteční Filipiny Ludmily hraběnky Schlikové a Pauliny kněžny ze Schwarzenbergu*. In: LENDEROVÁ, Milena – BEZECNÝ, Zdeněk – KUBEŠ, Jiří (ed.): *Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka*. České Budějovice 2003, s. 111., také KNAPIKOVÁ, Jana: *Velké a malé světy mladých šlechtičen 19. století: sonda do života tří urozených dívek prostřednictvím jejich osobních deníků*. In: *Časopis Matice moravské* Brno, Roč. 133, č. 1 (2014), s. 105.

V Benátkách se Berta soustředila na rozdíly v hygieně: „myši, blechy, všeho se zbavíme, což bude útěcha, až budeme opouštět krásnou Itálii...“³³⁶ a zachycovala na stránkách svých dopisů každodennost jejich dovolené: „Není tu nikdo na setkání, všichni jsou na venkově na své zavřené půdě, dokonce i představitelé města nezůstávají ve městě, pouze na vyřízení záležitostí, proběhla mezi námi velká výměna v kartách, tak vidíš, tahle dokonalá osamělost mi vyhovuje neskutečně v tuto chvíli, ale můj chudáček Viktor je velmi dobrý, že se spokojí s tímto nudným životem: všechno je velmi drahé zde, alespoň pro nás, cizince, ale je třeba všechno koupit. Voda, kterou pijeme, pochází z pramenů země zavřená na lodích, šetříme s ní, jak můžeme...“³³⁷ Nahlédnutí na osobní plán na průběh cesty, ve kterém byla zachycena snaha eliminovat případné problémy v cizím prostředí a dobovou vstřícnost místních: „sdělíme Ti náš plán cesty, nepřehlídni, že zůstaneme v Benátkách, tak jak to sezóna umožní, říká se, že v listopadu je obecně velmi pěkně, poté pojedeme do Boloně, Ferrary, až do Florencie, kde budeme ubytováni u Madame Angier. Tam si vyhledám zařízenou rezidenci, jelikož se říká, že v Římě jsou nesnesitelní hostinští.“³³⁸

Popis Bertiny a Viktorovy cesty lze charakterizovat jakožto cestopis. Na stránkách dopisů Berta vyzdvihuje rozdíly oproti domovině a zažitým zvykům, zároveň se snažila zprostředkovat celkový dojem z cesty adresátovi. Soustředila se na movité památky, jejichž popis v sobě zahrnuje vjem z architektury, místní dopravu a svým romantizujícím popisem se adresátovi snažila předat *genia loci* Benátek: „*Už jsem viděla kostel sv. Marka, nádherný v každém ohledu, jeho místo, je třeba obdivovat..., a že Benátčan jej porovnává s pýchou ke královskému paláci, který se mu podobá asi jako já Venuši Medicejské, jsou tu dvě náměstí, jedno velké, druhé malé, jedno s krásnými fontánami, osazené stromy, kde*

³³⁶ Berta Štěpánce, dopis č. 16 „*les sourcis, les puces, en abondance ; tout cèlà sera de quoi se consoller en quittant la belle italie... »*

³³⁷ Tamtéž, „*il ni a personne voir ici, ou tout le monde est a la campagne en terre ferme, même les autorités ne rentrent en ville que des moments pour les affaires, il y a en entre nous grand échange de cartes, voilà a peu près tout, cette parfaie solitude me convient au imense pour le moment, mais mon pauvre Victor est bien bon de se contenter de cette ennuyense vie : tout est très chere ici, au moins pour nous entre Etrangers, mais c'est qu'il faut tout achettes, l'Eau qu'on boit, arrive en tonneaux de terre ferme en bateaux ; ainsi on l'économise tant que possible.“*

³³⁸ Berta Kamilovi, dopis č. 19 „*je te dirais le notre, a fin de ne pas manquer nous resterons à venise, tant que la saison le permettra. l'on dit que le mois de novembre est généralement très beau, ensuite nous irons par bologne, ferrare, & jusqu'a florence nous logerons chez mme angier. pendant le tems que nous nous y arrêterons je me ferai chercher un hotel meublè car l'on dit qu'a rome. les auberges ne sont pas suportable“*

naleznete stín, druhé dlážděné mramorem, který vás pálí do nohou a neskutečné množství holubů, které zde chovají s největším ohledem ke slávě republiky, a kteří vám létají k nosu, vytváří vám pohyblivý stín, což není vždy bez nevýhody jelikož, ale chápu, že se zde dá žít absolutně lenivý život, spát celý den, žít na gondolách od pěti hodin od večera až do šesti do rána, tato večerní procházka na moře, je skutečně výtečná.“³³⁹ Závěrem připodobnila Itálii k „zemi, která připomíná starou koketu“, ale nevyklučovala, že by se celkový dojem mohl změnit, jelikož Benátky měly tvořit první část jejich velké cesty „možná, že Florencie a Řím mi změni názor.“³⁴⁰

³³⁹ Berta Štěpánce, dopis č. 65 „j'ai déjà été voir l'Eglise St Marc magnifique de toute maniere, sa place qu'il faut admirer... et qu'un vénisien compare avec orgueil au palais Royale : y ressemble comme moi, a la Vénus de Medicise c'est deux place, l'une grande, l'autre petite, l'une avec un des beaux jet d'eaux, planté d'arbres, ou vous trouvez de l'ombre, l'autre pavé de marbre qui vous brule les peids, et une multitude des pigeons qu'on conserve avec le plus grand soin en lhonneur de la république, et qui en vous vollant au nez, vous fond une espece d'ombre mouvant, qui n'est pas toujours sans inconvence cependant je comprends qu'on puisse se faire a cette vie completamente paresseuse, dormire toute la journée, et vivre dans les gondoles depuis 5 heures du soir jusqu'a 6 heures du matin, cette promenade su soir sur la mer, est vraiment délicieuse“

³⁴⁰ Berta Štěpánce, dopis č 16 „qui ne me semble plus qu'une vieille coquette :... peut être Florence et Rome me feront changer l'idée“

4.4 Hospodaření

V 18. a 19. století symbolizovalo bohatství vlastnění půdy.³⁴¹ Řešení nároku na majetek, jeho správa spolu s nákupy a zadáváním zakázek, je nejrozsáhlejší náplní obsahu rodinné korespondence princezen z Rohanu. Šlechtičny disponovaly určitými částkami již od jejich dospívání. Rodinná ekonomika byla součástí jejich výchovy k filantropii. Ze svého kapesného poté hradily nejrůznější dárky pro zaměstnance či péči o chudé.³⁴²

4.4.1 Nákupy

Nákupy sehrály důležitý prvek ve společenské komunikaci. Šlechta se zde setkávala se zástupci nižších vrstev a vytvářela s nimi komunikaci. Řemesel bylo mnoho a každý řemeslník vlastnil svou specializovanou živnost. Později přidaly také manufaktury, které odbourávaly potřebu úzké specializace pro vytvoření celého výrobku a vytvářely konkurenci.³⁴³ Rohanky navštěvovaly obchodníky osobně nebo si objednaly skrze prostředníka. Nakupovaly většinou u nejvyhlášenějších prodejců v metropolích.

Nákupy mobiliáře zámek nebyly záležitostí pouze princezen, i když je většinou zařizovaly. Mužská část rodiny také participovala na objednávání zakázek. U Rohanů tuto pozici zastával princ Ludvík, který při svých cestách fungoval jako dovozce luxusního zboží do rakouských zemí z Francie.³⁴⁴ Do vyřizování zakázek se též zapojoval Kamil, kterému Berta zadala své specifické požadavky ohledně paravánu, aby se postaral o objednávku jeho vyhotovení: *„objednej mi paraván ze dřeva a skla (okenní tabule), aby ohradil mé křeslo zezadu v mé ložnici na Sychrově, a po straně sekretáře musí být dosti vysoký, aby mě uchránil před větrem, když píšu, dosti světlý, aby mi nebral světlo, a dosti těžký, aby mi nespádl na hlavu.“*³⁴⁵ Jak můžeme vidět v dopise Marie Louisy,

³⁴¹ LENDEROVÁ, Milena: *Obchody a nákupy*. In: LENDEROVÁ, Milena - JIRÁNEK, Tomáš - MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti: Život v 19. století*. Praha 2009, s. 19.

³⁴² KNAPIKOVÁ, Jana: *Velké a malé světy mladých šlechtičen 19. století: sonda do života tří urozených dívek prostřednictvím jejich osobních deníků*. In: *Časopis Matice moravské* Brno, Roč. 133, č. 1 (2014), s. 100.

³⁴³ Tamtéž, s. 20-9.

³⁴⁴ Viz 1. kapitola.

³⁴⁵ Berta Kamilovi, dopis č. 34 *„me faire commander un paravent en bois et glace (vitre) pour entourer tout mon fauteuil a sichrow dans ma chambre a couchée par derriere et de côté jusqu'au secretaire il doit être assez haut pour me préserver du vent lorsque j'écris, assez claire pour ne pas m'oter le jour, assez lourd pour qu'il ne me tombe pas sur la tête“*

korespondence obsahuje také zmínky o uskutečněných nákupech: „*princezna Berta koupila piano, které dorazí na Sychrov.*“³⁴⁶

V dopisech Rohanky vystupují jako nákupčí v pořizování mobiliáře, kdy pro získání požadované věci obětují svůj čas. Berta se dokonce kvůli nákupu lamp vydává do prostředí továrny zpracovávající výrobky z bronzu: „*žádná lampa není podobná té další... je třeba, aby ses obrnila trpělivostí několik dní, než mohou vyrobit stejnou jako tu, kterou jsem vybrala. Je mi přislíbena na příští týden.*“³⁴⁷

Prostor korespondence představuje pro Rohanky také místo, které se dá využít pro zaslání vzorků. Pokud je vzorek zaujal, mohly si objednat potřebované množství materiálu nebo z něj nechat vyrobit požadovaný předmět. Berta zasílá Štěpánce „*požadovaný vzorek, který stojí tři franky,*“³⁴⁸ aby si mohla rozmyslet nákup látek na záclony (Obr. 3).

Nákupy tvořily také konzumovatelné potraviny luxusního charakteru, jako např. čokoláda a víno. Další složku nákupů tvoří knihy. Berta Kamila v jednom dopise žádá, aby jí pořídil dva výtisky Gothajského almanachu.³⁴⁹

Vyjma nákupů u obchodníků se některé věci daly pořídit, když se rozprodávala šlechtická pozůstalost. Berta prosí Benjaminu o zakoupení křesla, které má být pořízeno jako vzpomínka: „*velké křeslo, které se nachází v salonu a patří její chudince tetě, prosím Tě, kup jej jako vzpomínku a zaplat' z mého účtu.*“³⁵⁰

Nákupy byly dováženy osobně nebo již dříve zmiňovaným prostředkem diligence. Jak vidíme v dopise Berty, diligence sloužila pro zaslání dárku Benjaminu své manželce Štěpánce: „*adresuje Ti to diligenci, Tvé hodinky, Tvůj hřeben, který jsem Ti nechala udělat podle mého vzoru, malou červenou šálu, kterou [Benjamin] shledává pěknou, a kterou Tě*

³⁴⁶ Marie Louisa Viktorovi, dopis č. 3 „*la princesse berthe a achetté un piano qui arriverat a sichrow*“

³⁴⁷ Berta Štěpánce, dopis č. 31 „*je viens de courire a la grande fabrique de bronze. pas un lampe pareille a une autre... il faut donc que tu prêne patience pendant quelques jours pour qu'on puisse faire la pareille de celle que j'ai choisi elle m'est promise pour la semaine prochaine*“

³⁴⁸ Berta Štěpánce, dopis č. 53 „*l'echantillon en question ceci coute 3 francs*“

³⁴⁹ Berta Kamilovi, dopis č. 7 „*les 2 almanac de gotha*“

³⁵⁰ Berta Kamilovi, dopis č. 19 „*je crois, mon cher ami, que le grand fauteuil qui se trouve dans le salon appartient a ma pauvre tante... je te prie de l'acheter comme souvenir, et a mon compte*“

*prosi, abys přijala.*³⁵¹ Berta tu kromě nákupního košíku popisuje přijímání dáreků manželů na dlouhou vzdálenost.

V nákupech princezen z Rohanu nepředstavovalo největší položku zařízení do interiéru, ale nákup oděvů. Šatník se v první polovině 19. století měnil zhruba jednou za desetiletí. Šlechtičny aktivně pátraly po tom, co je *à la mode* a kolikrát jim stačila pouze zmínka o tom, jak je tomu v tehdejší módním centru Paříži, jehož výsadní postavení neohrozily ani napoleonské války. Způsob oblékání reflektoval sociální postavení jeho nositele a sloužil k odrazu životního stylu. Do nákupů šlechtičen z Rohanu se promítala dobová móda a tlak na to, aby jejich garderoba byla ve společenské normě, tj. dostatek nových šatů, které reprezentují jejich postavení. A móda byla nástrojem luxusu.³⁵² Nákupy módy výrazně zasahovaly do rodinných rozpočtů a oděv byl majetek a případně obchodovatelná komodita rodiny.³⁵³ Pořizování šatů je součástí korespondence Rohanek. Berta se Štěpánkou řeší její objednávku šatů a otázku šetrného hospodářství: *„že si jí [Madame Buffant] zadala objednávku 22 šatů, a že jsi věděla velmi dobře, že je potřeba nejméně dvou měsíců, aby je dokončila... nemohu uvěřit, že jsi objednala 22 šatů, neumím si představit, jak je dát, a potom móda už bude zcela jiná, než budou využity, to dělá víc, jak nevěstinu výbavu, je to už pět velkých truhel, které naplňují pokoj Madame Kopp, možná se všechno, jak si myslím nevejde do vozu. Bude lepší koupit vůz další a dva koně, aby se vše poslalo, jelikož věřím, že diligence by byla velmi drahá.*³⁵⁴

Berta zde vystupuje jako někdo, komu se zdá zakázka přehnaná a Štěpánce radí, aby svou objednávku zredukovala, jelikož šaty vyjdou z módy dřív, než by je stihla unosit. Můžeme usuzovat, že počet byl i pro jejich společenskou vrstvu velmi přehnaný, jelikož normu tu Berta definuje pomocí výbavy nevěsty. Přesto Berta není nekompromisní a

³⁵¹ Berta Štěpánce, dopis č. 7 *„Benjamin me charge de mille tendresses et de te dire qu'il t'adresse par la Diligence, ta montre, ton peigne, que j'ai fait faire sur le model du mien, une petite écharpe Rouge, quil trouve jolie et qu'il te prie d'accepter“*

³⁵² LENDEROVÁ, Milena: *Oblékání a oděvní móda*. In: LENDEROVÁ, Milena - JIRÁNEK, Tomáš - MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti: Život v 19. století*. Praha 2009, s. 100-3.

³⁵³ LENDEROVÁ, Milena: *K hřichu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha 1999, s. 151.

³⁵⁴ Berta Štěpánce, dopis č. 5 *„Mme Buffot que tu lui avais donné 22 robes a faire ; et que tu savais bien qu'il fallait au moins deux mois pour les finir... je ne peux pas croire que tu as commandé 22 robes dabort je n' imagine pas ou les mettre, et puis la mode sera bien changé avant qu'elles soyent usées, ceci fera plus qu'on trousseau il y a deja cinq grandes caisses qui remplissent la chambre de Mme Kopp peut être si tout, comme je le crois ne tient pas dans le chariot, vaudrait il mieux acheter un autre chariot et deux chevaux pour envoyer le tout, car je crois que par les diligences ce sera fort cher...“*

Štěpánku respektuje. Pohledávku sice označuje za drahou, ale pokud šaty chce a potřebuje, tak jí pomůže s vyřizováním. Berta se jde také ke švadleně informovat, aby Štěpánce nastínila, s čím může počítat: *„mluvila jsem s Madame Buffant a má ve skutečnosti 23 šatů k zabalení, z toho devatenáct musí ještě dodělat, jenom samotné dvě plesové róby naplní truhlu větší, než je můj prádelník, vše bude hotové za dva měsíce nejdříve.“*³⁵⁵

Po spočítání všech plusů a mínusů, odhaduje Berta, že zásilka diligencí bude jediná možnost: *„zůstává tedy způsob přepravy diligencí, která s celními poplatky tě bude stát kolem tisíce franků a možná i více.“*³⁵⁶

Hledání vhodných látek byla delší záležitost, jelikož bylo třeba navštívit několik obchodů: *„Právě jsem se vrátila z pochůzek, abych ti našla pěkný krep, ale je to velmi obtížná věc, jelikož obecně je ošklivý a drahý. Také jsem jej koupila pouze k bílé róbě.“*³⁵⁷ Jak Berta zmiňuje, najít správný obchod s oblečením mohlo být občas náročné: *„objevila jsem smutné a ošklivé butiky a jsem zablácená až za ušima.“*³⁵⁸

Své nákupy hradí Rohanky oběživem typickým pro zemi, ve které se pohybují. Na území dnešních Čech pro ně představují hlavní měnovou jednotku zlaté konvenční měny a ve Francii pak francouzský frank.

4.4.2 Otázka následovnictví a rodinný majetek

Princezny rodu Rohanů měly na základě svých svatebních smluv³⁵⁹ oddělený majetek od svých manželů a zpravovaly si jej samy s pomocí osobních bankéřů. Mužští členové rodu nemohli bez souhlasu svých manželek a poskytnutí plné moci s majetkem nakládat.

³⁵⁵ Tamtéž *„je rouvre ma lettre pour te dire que je viens de parler a Mme Bouffant elle a en effet a toi 23 robes a emballer dont 19 a faire les deux robes de bals seules fond une caisse plus grande que ma commode tout ne sera finie que dans deux mois au plutôt“*

³⁵⁶ Tamtéž *„il ne te restera donc que le moyen de la diligence qui avec les frais de douanes & te coutera environs mille francs et peut être plus“*

³⁵⁷ Berta Štěpánce, dopis č. 111 *„Je viens de courire pour te trouver du beau crêpe, c'est une chose assez difficile, car en général il est villain er cher, aussi je n'en ai acheté qu'une robe avec la robe blanche“*

³⁵⁸ Berta Štěpánce, dopis č. 79 *„j'ai trouvé les boutiques tristes, et laides, et moi crotée jusqu'aux oreilles“*

³⁵⁹ Archives Nationales Pierrefitte-sur-Seine, fond Rohan-Bouillon, inv. č. 3298, Contrat du Mariage de Mr le Prince de Guémenée et Mlle la Princesse de Soubise 1761 & Contrat du Mariage entre SAM^{je} Vicomte de Rohan et SA la princesse de Guémenée 1780.

Správa majetku se v jejich korespondenci nese ve výčtu nároků na to či ono následovnictví a jeho zachování pro další generace. Rohanky figurují jako navrhovatelky řešení nástupnictví jejich rodu.³⁶⁰ Záležitosti, které s tímto souvisí, komentují ve své korespondenci. Viktorie Armanda píše své dceři, že „*smrt mého otce mě zavedla na dva roky do Paříže.*“³⁶¹ Během nich se mělo vyřešit následovnictví Soubise, ale jak vidíme u její vnučky Berty, tak ve třicátých letech 19. století ještě vyřešené není: „*je třeba ještě dořešit záležitosti různých následovnictví Bouillon, Marsan, toho naší babičky princezny Guéménée, kde se přimíchává to prince Soubise, zde figuruji ještě jako jediný dědic.*“³⁶² Toho podědila v ženské linii po své tetě Marii Louise. „*Můj pokročilý věk, má drahá neter, a mé špatné zdraví ... naplňuji tedy své povinnosti vůči Vám, má milovaná Berto... dělejte s touto záležitostí [dědictví Soubise a Marsan], prosím Vás, co uznáte za vhodné... znáte důvěru, kterou ve Vás mám, drahá neter.*“³⁶³

Záležitosti ohledně svého dědictví řešily Rohanky skrze korespondenci. Berta si, když cítí, že se její život chýlí ke konci, snaží urovnat své právní záležitost, aby po její smrti nenastaly zmatky „*jsem zavázána svou svatební smlouvou, abych vám zajistila jeden milion ve francouzské měně. A tady je, jak jsem dodržela slib, vidíte milion a půl namísto jednoho.*“³⁶⁴ Benjaminovi ještě zasílá kopii svého testamentu, který se zabývá jeho nároky k dědictví: „*byť dle jeho výběru, zařízený, aby si zařídil jeho zbývající život, odkazují svému synovci princí Benjaminovi Rohanovi všechny pozemky a statky situované ve Francii pod podmínkou doživotní renty 12 000 francouzských franků princí Viktoru Rohanovi, mému manželovi a další doživotní rentu baronce Stillfried.*“³⁶⁵ Berta figuruje

³⁶⁰ Viz 1. Kapitola

³⁶¹ Viktorie Armanda Marii Louise, dopis č. 2 „*la mort de mon pere ma attiré a paris la affair my ont retenu depuis deux anné.*“

³⁶² Berta Benjaminovi, dopis č. 2 „*il existe encore une fin d'affaire a terminer, dans les divers succession Bouillon, marsan, et celle de notre grand=mère la princesse de guéméné, ou se confond celle du pce du soubize, j'y figure encore comme unique heritiaire*“

³⁶³ Marie Louisa Bertě, dopis č. 1 „*mon âge avancé ma bien chère nièce et ma mauvaise santé... j'ai donc recours a votre obligence ma bien aimée berthe... faites je vous prie à cet affaire tout ce que vous jugerez convenable... vous connoissez la confiance que j'ai en vous chère nièce*“

³⁶⁴ Berta Benjaminovi, dopis č. 3 „*Mon cher Benjamin ! je me suis engagée par le contrat de mariage que je vous ai fait a vous assurer, après ma mort, un million de fs. argent de france, et voici comment je m'acquie de ma promesse. voilà donc un million et demi au lieu du million promis...*“

³⁶⁵ Berta Benjaminovi, dopis č. 1 „*un appartement, son choix, meublé, pour l'occuper sa vie durant je laisse a mon neveu le Prince benjamin de rohan de toutes terres, et biens, situés en France a la charge de payer une rente viagère de douze mille francs de france au price Victor de rohan, mon mari, une autre rente viagère... la baronne de stillfried*“

jako rádkyně a zprostředkovatelka při tomto právním úkonu: „*Benjamin navrhl následující model, kterým jsi mě pověřil, abych jej ukázala Tvým spoludědicům.*“³⁶⁶

Ohledně předávání svého majetku vystupují suverénně. Jak vidíme, Berta neváhá obnovit proces, pokud je velmi zdlouhavý: „*chybou oprávnění ohledně dědictví mého otce, a také těch ostatních, jelikož je soud rozhoduje již skoro 10 let, tak oprávnění musí být obnoveno.*“³⁶⁷ Sama se také snaží o pochopení výkladu zákonů a formulací jako například: „*zákon nepřisuzuje dědicům...*“³⁶⁸ ale naráží na obtíže: „*obtíž žádat ve Francii shodu výkladu práva postoupení majetku dědictví po dobu roku a dne... ale je pořád dobré znát svá práva.*“³⁶⁹

³⁶⁶ Berta Kamilovi, dopis č. 5 „*benj a écrit suivant le model, que tu m'as chargé de montrer a tes cohéritiers*“

³⁶⁷ Berta Kamilovi, dopis č. 24 „*par défaut d'autorisation pour la succession de mon pere, et même dans les autres, car le tribunal vient de délarer qu'au bout de 10 ans l'autorisation doit être renouvelée*“

³⁶⁸ Berta Kamilovi, dopis č. 8 „*la loi n'accorde pas aux héritiers*“

³⁶⁹ Berta Kamilovi, dopis č. 16 „*la peine de demander en france une explication du mot de loi accorder la saisine des biens d'une succession pendant un an et un jour... mais il est toujours bon de connaître ses droits*“

4.5 Socialibita Rohanek

Sociabilita princezen z Rohanu se odehrávala skrze společenská setkání v rámci jejich společenské vrstvy. Ta tvořila hlavní náplň trávení jejich času. Nejednalo se zde o „volný čas,“ jelikož jejich každodennost nelze dělit na práci a zábavu.

Rohanové patřili k vysoké šlechtě a byli hlavní větví, se kterou se pojily výsady jména Rohan. Naproti tomu větev Chabotů byla vedlejší a před ženy.³⁷⁰ Z Bertina líčení života v lázních vyplývá, jak se rodina reprezentovala ve společnosti ve vztahu k sobě samým. Ohledně setkávání v lázních s představiteli rodu Rohan-Chabot existují od Berty dvě zprávy. Jednu zasílala svému synovci Kamilovi, kde pod záminkou nezáživného pobytu říká, že potkala Chabota se ženou, kterou nezná: „*Není tu nikdo známý, pobyt se mi zdá spíše vážný. Potkala jsem ráno u pramene pana Chabota se ženou a jak je neznám, tak nevím, zda se přiblíží.*“³⁷¹ Štěpánce sděluje téměř stejnou věc „*Není tu nikdo známý, s výjimkou Gerarda de Chabota a jeho ženy. Zahlédla jsem je u pramene, ale jelikož nejsme seznámeni, tak možná věci zůstanou tak.*“³⁷² Ale Kamilovi sdělila ještě jednu informaci, která ji zaskočila: „*když jsem čekala, tak mi každý říkal, že je zde princ Rohan a já jim odpovídám, že ne, že kníže Chabot.*“³⁷³ Berta se reprezentovala jako žena, která musí napravovat omyly, když se veřejnost s jejich jménem dozvěděla něco nesprávného.

4.5.1 Politická setkání

Rohani zosobňovali konzervativní proud v politickém myšlení. K revolucím a revolučním hnutím měli pochopitelný negativní postoj nejen proto, že během Teroru pod gilotinou skončila i část jejich rodiny.³⁷⁴ Šlechtičny z rodu Rohanů tvořily prezentaci sebe samých jako šlechtičen tím, že se zajímaly o politické dění. Na základě jejich historické rodinné paměti vytvářely protipóly dobra/informovaných a zla/pomatených. Nešlo zde o

³⁷⁰ Viz 1. Kapitola.

³⁷¹ Berta Kamilovi, dopis č. 22 „*il n'y a personne de connaissance ici, le séjour me paraît plus sérieux, j'ai rencontré ce matin à la source mr de chabot avec sa femme comme je ne les connais pas je ne sais s'ils se rapprocheront*“

³⁷² Berta Štěpánce, dopis č. 79 „*il n'y a personne de connaître ici, excepté gerard de chabot et sa femme. je viens de les voir à la source, mais comme nous ne sommes pas en relations peut être les choses en resteraient elle là*“

³⁷³ Berta Kamilovi, dopis č. 22 „*en attendant chacun de me dire qu'il y a ici un prince de rohan, et moi de répondre non, un comte de chabor*“

³⁷⁴ Viz 1. kapitola.

politiku jako praxi, ale starý pořádek věcí. Zlí jsou ti, kteří narušovali pořádek „*Vše je nyní klidné, ale je jisté, že určitý počet lidí pracuje, aby zvrátil pořádek, bez toho aniž by skutečně věděli, co si přejí...*“³⁷⁵ Problematika jiného názoru se opakovala. Oni „zmatení se automaticky řadili k opačnému názoru „*Obdržela jsem dlouhý dopis od Henrietty de Clerq, která mi sděluje, že podobu ne pokojů, které trvaly dva dny, klid nebyl nalezen hned v její čtvrti... bylo tam kolem 400 špatných poddaných, kteří nepochybně nevěděli ani proč, a kdo je platí... shromáždili je šéfové, kteří ukázali bez žádných pochyb, že patří k republikánskému názoru.*“³⁷⁶

S připodobňováním k Teroru a útrapám šlechty se nesly i další Bertiny náhledy na bouře třicátých let 19. století. „*Ludvik večer přijede z Vídně, dodá nám přehled politiky, o kterém mi psal z Paříže 3., že panuje velká netrpělivost, že se připravuje příšerná krize, že oněch 93 chce nastolit režim teroru v celé své kráse a 10. mi sdělili, že ještě jednou udeřili, že pořádek je obnoven, a že jakobíni zcela neuspěli, že Bůh je vyslyšel, ale nevím proč, jsem ještě neklidná a mezi námi se bojím, že royalisté se zbláznili, když se připojili k jakobínům, žádám za jejich odpuštění, ale je to monstrózní aliance...*“³⁷⁷

Berta nechtěla působit necitlivě, když se část Štěpánčiny rodiny nacházela v nebezpečí kvůli svému původu: „*ne! Drahá přítelkyně, nevysmívám se ani trochu tvému znepokojení ohledně Tvých rodičů, jelikož je shledávám velmi špatně umístěné, v tento okamžik, přesto, že dosud nebylo se žádným šlechticem špatně zacházeno, zdá se, že jsou zejména v továrnách, kde ti darebáci doufají zjevně nalézt více peněz.*“³⁷⁸ Snažila se

³⁷⁵ Berta Viktorovi, dopis č. 1 „*tout est tranquille pour le moment, mais il est certain que nombre des gens travaillent a troubler l'ordre, sans savoir positivement ce qu'ils souhaitent*“

³⁷⁶ Berta Štěpánce, dopis č. 57 „*j'ai une longue lettre d'henriette de clerq qui me mande que pendant l'émeute qui a duré 2 jours la tranquillité n'a pas été trouvé un instant dans son quartier... on se sont porté environs 400 mauvais sujets qui sans doute ne savaient pas même pourquoi, et qui les avaient payé... les chefs se seraient montré et sans nuls doutes ils appartiennent a l'opinion republicaine*“

³⁷⁷ Berta Štěpánce, dopis č. 108 „*Louis arrive se soir de Vienne il va bien nous compter de la politique de la mécrit de Paris le 3 qu'il est dans la plus grande inquiettude qu'il se prépare une crise affreuse que les 93 veulent établir le regime de la terreure dans tout son charme et du 10 il me mande qu'ils en sont encore une fois échappé que la tranquillité est retablie et que les jacobins ont complètement échoué, que Dieu l'entende mais ne sais pourquoi j'ai encore de l'inquiettude bien entre nous soit dit je crains que les royalistes n'ayant fait la folie de se joindre aux jacobins je leur est demande pardon mais c'est une alliance monstrense*“

³⁷⁸ Berta Štěpánce, dopis č. 107 „*Non ! chere amie, je ne me moque point de tes inquiettudes, pour tes parents, car je les trouve bien tristement placés, dans ce moment cependant jusqu'ici aucune personne de la noblesse n'a été maltraité, il me semble qu'on en veut particulièrement aux manufactures ou les coquins esperent apparament trouver plus d'argent*“

nepodléhat emocím, ale nezastírala překvapení, že Štěpánka neobdržela žádné zprávy: „*ale nechápu, že jsi bez zpráv, když je z jedné strany Ferdinand a Melánie z druhé.*“³⁷⁹

Komentáři neušel ani vývoj zahraniční politiky a to Wellingtonova demise v roce 1834. Tento rok značil konec politiky konzervativnějších tory v Británii, což Berta označila za znepokojující: „*velmi znepokojující, politická situace se nelepší po Wellingtonově demisi, byl nahrazen, říká se lordem Greyem a zdá se mi to jako velmi důležitá zpráva.*“³⁸⁰ Důvod zmínky je možný chápat tak, že s Wellingtonem se poznali osobně, když u Štěpánčiny rodiny v Belgii pobýval před bitvou u Waterloo.³⁸¹

V dopisech, které se tematicky dotýkají francouzského panovníka v bourbonské linii, je strategicky vyznačena jejich poslušnost k francouzskému dvoru a zároveň jejich identita francouzské šlechty. „*Obdržela jsem zprávy od kardinála, který mi poskytl pěkné detaily ohledně smrti krále, a že pan Dauphin přijal titul Ludvíka XIX., aby si mohl ještě po nějaký čas zachovat prostor autority hlavy rodiny...*“³⁸² Pro Rohanky byla autoritou postava vévodkyně de Berry, matka pro Rohany legitimního nástupce francouzského trůnu Jindřicha V. S vévodkyní, u níž demonstrovaly svou oddanost, se toužily setkat a prokázat jí svou úctu: „*co se týče vévodkyně de Berry, počítám, když vím jistě, které dámy jí doprovázejí, že se zastaví, až bude projíždět Brandejsem, možná mě přijme hned a omluví mou toaletu. Zda Ti tohle vyhovuje, můžeme jet spolu, jelikož počítám, když má teta nepřijede na Sychrov před 20., tak pojedu za ní do Prahy 24. nebo 25., abych zároveň nezmeškala Armandin příjezd, která na 20. potvrdila svému strýci Louisovi, a pravděpodobně bude 25. v Praze, co se týče zbytku, drahá přítelkyně, nevidím žádný problém, pokud si najdeš dobrý důvod, buď někým, kdo je připojen u D. de B., buď na cestě, kterou by jela do Prahy, abys jí požádala, zda jí můžeš vidět, jenom si myslím, že by bylo nevhodné, aby ses nechala představit Paní nebo Panem Chotkem jako společnost*

³⁷⁹ Tamtéž „*mais je ne comprends pas que tu sois sans nouvelles car Ferdinand d'un côté, Mélanie de l'autre*“

³⁸⁰ Berta Viktorovi, dopis č. 4 „*les nouvelles qu'elle contient ne sont pas très satisfaisantes la politique ne vaut pas mieux la démission de Wellington remplacé dit on par lord grey me semble une nouvelle bien importante*“

³⁸¹ CORRIGAN, Gordon: *Wellington: A Military Life*. Londýn 2006, s. 295.

³⁸² Berta Štěpánce, dopis č. 117 „*j'ai reçu les nouvelles du cardinal qui me mande bien des détails de la mort du Roi, et que Mr le Dauphin a pris le titre de Louis XIX pour pouvoir pendant quelque tems encore, conserver une espece d'Autorité de chef de la famille*“

(*toto zůstane mezi námi*).³⁸³ Berta předpokládala, že vévodkyni zajisté nepohorší, když se k nim přiblíží a neporuší zásadně dobovou etiketu. Vztah Rohanů s královskou rodinou byl užší, starali se o ni, když pobývala v emigraci v Praze.³⁸⁴

Francouzský původ nebránil v reprezentaci své loajality k rakouskému císaři. Berta uvedla, že se bojí reakce ohledně nástupu na trůn Ferdinanda V., jelikož Francie se nevyjádřila k jeho následovnictví a teoreticky mohl hrozit konflikt: „*myslím, si, že pan d'Apony bude pověřen obeznámit ohledně nástupu na trůn císaře Ferdinanda, jelikož pokud to bude jinak, to může cítit příšerně střelným prachem, ať nás dobrý Bůh střeží tohle jako vše, našeho nového panovníka*“.³⁸⁵ Plynulo z toho určité morální dilema, jelikož se tyto generace rodu pohybovaly na obou území jako doma. Vůči rakouskému panovníkovi vystupovali Rohani jako poslušní poddaní, kteří měli u císařského dvora své místo: „*princ Metternich žádal mého otce ve jménu císaře... aby přijel na neděli*“.³⁸⁶

4.5.2 Soukromá soirée, aneb příležitost k whistu

Pokud zrovna Rohanky netrávily svůj čas na cestách, staráním se o chod rodu nebo v rodinném kruhu, společnost, ve které se zdržovaly, jim nabízela jej trávit návštěvami, hraním karet, her, pořádáním večeří, divadlem nebo návštěvou salónů. Ve vysoké společnosti byly vzájemné návštěvy určovány pravidly a sloužily jako nástroj společenské komunikace. Řada pravidel tohoto styku byla považována za povinné. Pokud nebyla dodržována, šlo o projev úpadku společenské výchovy a snížení úrovně společnosti.³⁸⁷

³⁸³ Berta Štěpánce, dopis č. 141, „*quant à la D. de Berry je compte lorsque je saurai positivement qu'elles dames l'accompagneront faire une visite en passant par brandeis, peut être me recevra-t-elle toute suite, et l'impromptu excusera la toilette si c'est te conviens nous ferons cette course ensemble, car je compte si ma tante ne vient point à Sichrow avant le 20, aller à Prague le 24 ou le 25 pour la voir, et en même tems me trouver a l'arrivée d'armande, qui a donné positivement rendez vous a son oncle louis a Mayence le 20, et sera probablement le 25 a prague du reste chere amie je ne vois aucun inconvenients si tu trouve une bonne occasion, soit par quelqu'un qui soit attaché a la D. de B, soit dans une course qu'elle ferait à prague, de lui demander a la voir, seulement je ne pense pas qu'il serait convenable de te faire presenter par Mme ou Mr Chotek comme la société (ceci reste entre nous)*“

³⁸⁴ Viz 1. kapitola.

³⁸⁵ Berta Štěpánce, dopis č. 42, „*je pense que Mr d'Aponi sera chargé de notifier l'avancement au trone de l'Empereur Ferdinand, car s'il en était autrement c'est sentirait terriblement la poudre a canon que le bon Dieu guide ceci comme et tout, notre nouveau souverain*“

³⁸⁶ Berta Viktorovi, dopis č. 15 „*le Pce de Metternich a mandé a mon pere au nom de l'empereur... arriver pour le dimanche*“

³⁸⁷ LENDEROVÁ, Milena – MACKOVÁ, Marie: *Život společenský: návštěvy, salony, spolky*. In: LENDEROVÁ, Milena - JIRÁNEK, Tomáš - MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti: Život v 19. století*. Praha 2009, s. 303-4.

Rohané se navštěvovali v rámci své společenské vrstvy s nejvyšší společností. Ze zkoumané korespondence vyplývá, že návštěvy byly nejčastěji zvány na to, co bychom mohli nazvat „poklidné“ trávení večera. Berta po té, co se usadila v lázních, napsala Štěpánce: *„Nemohu skrývat, že můj apetit je okouzlen, že našel jinou kuchyni, než tu z hostince... procházky pěšky či v kočáře, několik vzácných návštěv přijatých či vykonaných, jelikož až sem je tu málo obědvání ve čtyři, před sedmou hodinou nás přicházejí dva hráči na whist, z nichž je skoro vždy jeden princ Konstantin, partie trvá do půl deváté... ti pánové jdou do společnosti, jelikož jsou tu každý den dva otevřené domy, bez počítání soukromých večírků, ale já, já jdu pěkně rychle do postele, stejně tak, jak jdu teď, tak vidíš, má drahá přítelkyně, jeden z mých dnů se dokonale podobá tomu druhému.“*³⁸⁸ Prezentovala se zde jako žena dobrých mravů, která jde po zábavě ulehnout, kdežto muži pokračují dál.

Jak zaznamenala ohledně střetávání, opět se snažila působit, jakožto žena, které je nejlépe ve své samotě *„tady je jich [setkání] velmi mnoho, ale já jich nevyužívám, držím se své malé partie whistu, vše končí v devět hodin či později a já jako ty se jdu odebrat do peřin.“*³⁸⁹ Poklidné trávení večerů, prezentovala jako svoji každodennost *„Vrátili jsme se do našich starých kolejí, večere v šest hodin, poté šachy, poté whist.“*³⁹⁰

Chvilky osamění označovala jako nejlepší věc, která jí připravovala na další společenská setkání: *„podstatnou část dopoledne trávím v naprosté osamělosti, což potřebuji, abych vydržela zbytek dne, poté jdeme do divadla... začíná v šest a končí před devátou, kouzelná hodina na to jít spát. Nebo pro obměnění našich potěšení se procházíme*

³⁸⁸ Berta Štěpánce, dopis č. 27 *„je ne saurais cacher que ma gourmandise est charmée de retrouver une autre cuisine que celle de l'auberge.... promenade a peid ou en voiture, quelque rare visites reçu on rendu car jusqu'au ici il y a peu d'élus diné a 4 avant 7 heures nous arrivent 2 joueurs de Whisthe, dont presque toujours le P^{ce} Constantin, la partie dure jusqu'a 8 ½... ces messieurs vont en societé, car il y a tous les jours deux maisons ouvertes, sans comter les soirrés privé, mais moi, je vais bien vite gagner mon lit, comme je vais faire en ce moment, voilà ma chere amie une des mes journée qui ressemble parfaitement a l'autre“*

³⁸⁹ Berta Štěpánce, dopis č. 6 *„il est claire que les réunions sont très rares d'après ce que tu me mande, il y en a ici d'assez fréquentes, mais je n'en profite pas, je m'en tiens a ma petite partie de Wisthc, tout est finie a 9 heures au plus tard, et je vais comme toi méttandre dans mes Draps“*

³⁹⁰ Berta Štěpánce, dopis č. 99 *„nous sommes renté dans notre vie habituelle le diné a 6 heures, puis les échets puis le Withs“*

*a končíme partičkou whistu s naším ministrem Binderem a Edouardem Stillfriedem. Hrajeme zuřivě...*³⁹¹

Určitá společenská setkání naopak závisí na jejím manželovi Viktorovi a jeho starých přátelích z dob válek, díky nimž se dostávali do nové společnosti: *„císařovna matka je pořád zde, její velký obdivovatel generál de Grenville, starý přítel Viktora, jí přišel navštívit. Vidiš, jaké krásné fráze píše nad smutkem, že jsem nebyla představena. Její výsosti, která je určitě také spokojena, že je ode mě oproštěna, stejně jako já od ní.*³⁹² Svou touhu po samotě demonstruje iluzí oželení vztahu s příslušnicí vládnoucích vrstev. Pokud by ale k seznámení došlo, pravděpodobně by se změnil i tón její reprezentace vztahu s onou osobou. Jelikož, jak jsme viděli výše, neopomněla žádné podobné setkání popsat a zaujmout postoj potěšené poddané.

V kontrastu je pak její prezentace večera tráveného v rodinném kruhu, kdy prostředí, ve kterém korespondenci píše, se snaží vylíčit jako zábavné, kde samota nehrozí: *„Po večeri máme kouzelný koncert, slavná trumpeta... Natalie je šéf kapely a drží cembalo, Viktor zpívá, až hlava bolí a já pro změnu biju rukama do bubínku...*³⁹³

Jak popisovala Berta čas, kdy skutečně byla sama? Využijeme náhledu na její zastávku mezi cestami. Kamilovi zadává požadavky ohledně toho, co prezentuje jako krásný až hédonistický způsob trávení času: *„Prosím Tě, řekni Morávkovi, ať mi přenese mou postel a toaletu do velkého tanečního sálu na místo orchestru, chci se tam několik hodin prospat radostně a svěže, jak jen to bude možné, a pro to všechno odjíždím zítra v neděli v deset hodin večer a vrátím se mezi sedmou a osmou ranní. Morávek ať mi donese šálek kávy a čerstvá vejce, sním je, pak se prospím, pak zase budu jíst ve tři hodiny oběd*

³⁹¹ Berta Štěpánce, dopis č. 125 *„je passe une bonne partie de la matinée dans une complete solitude, dont j'ai besoin pour durer le reste de la journée puis nous allons au théâtre... il commence a 6 et finie avant 9, heure charmante pour aller se coucher. ou pour varier nos plaisirs, nous allons promener et terminons par une partie de Wisthe, avec notre ministre Binder, et Edouard Stillfried. nous jouons avec acharnement...“*

³⁹² Tamtéž *„l'imperatrice mere et toujours ici son gd maître le Général de Grenville ancien amie de Victor, l'est venue voir tu pense bien comme je fait de belles phrases sur le regret de ne pas me presenter chez S.M. qui certainement est aussi contente d'être quitte de moi, que moi d'elle“*

³⁹³ Berta Štěpánce, dopis č. 106 *„après diné nous avons un concert magnifique le fameux trompette... Natalie maître de chapelle tient le clavecin, Victor chante a tue tête, et moi je tappe a tour de bras sur un tambour“*

a pak zase budu spát ve voze mezi šestou a sedmou večer, žiju si jako prase v žitě, jak vidíš.“³⁹⁴

4.5.3 Ples, místo radovánek a socializace

Pořádání a návštěva plesů patřily k oblíbenému trávení času aristokracie. Pro nejmenší byly pořádány bály dětské, kde děti „dobrých rodin“ trénovaly svá společenská vystupování. Zároveň představovaly prostor, kde měli jejich rodiče možnost udělat si představu o tom, kdo by se potencionálně jednou mohl stát jejich partnerem.³⁹⁵ O tom, že i princezny z Rohanu se podílely na jejich organizaci nám vypovídá nejen jejich korespondence. Zmiňuje je i Radmila Švaříčková Slabáková ve své monografii o Mensdorffech-Pouilly, kde rodina vyprošuje u Berty účast na takovém plese.³⁹⁶

Sama Berta organizaci dětských bálů probírala se Štěpánkou, pro jejíž děti byly organizovány. Jak plesy vypadaly? I když hlavní důraz byl na to, aby si organizátorky mohly říct, že „*celá ta krásná omladina tančí*“, ³⁹⁷ bylo jejich obsahem obeznámit i se stolováním ve společnosti a zábavu obstarávalo i hraní divadla. Bály byly pořádány pravidelně a tato radost nebyla dětem upírána ani v období smutku. Berta se vyjadřuje, že pokud nebude ona věc nazvána bálem, tak „*neshledává ani trochu nevhodné, nechat skákat Tvou [Štěpánčinu] omladinu.*“³⁹⁸ Celý argument podpírá tím, že i princ Metternich pořádal bál v období smutku, kde se „*odvážilo objevit 113 lidí*“, ³⁹⁹ tak by neměl být problém, když pojmu celou událost jako večírek „*kočka a myš, hraní na slepou bábu &*“.⁴⁰⁰

³⁹⁴ Berta Kamilovi, dopis č. 3 „*dis je te prie à Moraweck qu'il me fasse porter mon lit et ma toilette dans la gde salle de bal, a la place de l'orchestre, je veux y dormir quelques heures gaiement et fraichement si c'est possible, et pour cèlà faire, je partirai demain dimanche a 10 heures du soir j'arriverai entre 7 ou 8 heures du matin. moraweck doit me tenir près une tasse de caffè et des oeufs frais, je mangerai, puis dormirai, remangerai a 3 heure le diné puis me redormirai, dans la voiture entre 6 et 7 heures du soir, bonne vie de cochon comme tu vois*“

³⁹⁵ LENDEROVÁ, Milena: *Dny všední a sváteční Filipiny Ludmily hraběnky Schlikové a Pauliny kněžny ze Schwarzenbergu*. In: LENDEROVÁ, Milena – BEZECNÝ, Zdeněk – KUBEŠ, Jiří (ed.): *Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka*. České Budějovice 2003, s. 131.

³⁹⁶ ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila: *Rodinné strategie šlechty, Mensdorffové-Pouilly v 19. století*, Praha 2007, s. 110.

³⁹⁷ Berta Štěpánce, dopis č. 127 „*cette belle jeunesse danse*“

³⁹⁸ Berta Štěpánce, dopis č. 33 „*je ne trouve donc pas le moindre inconvenient, a faire sauter ta jeunesse*“

³⁹⁹ Tamtéž „*personnes n'ont pas osés parraître au bal du ministre du Prince qu'il donnait hier*“

⁴⁰⁰ Tamtéž „*ce sera une soirée de chat et souris, colin-maillard &...*“

Na dvorské bály byli mladí šlechtici bráni zhruba v jejich 16 letech. Tomu předcházelo představení u dvora.⁴⁰¹ Účast na bálech nesloužila pouze k tanci a pobavení se, ale jak vidíme v případě Rohanek, mohla být účast obětí „*přesto jdu ze sebe udělat krásku*“,⁴⁰² která byla vykonána z potřeby najít vhodnou partii pro člena rodiny. Zde se jednalo o domlouvání sňatku pro děti její sestřenice Armandy de Bernis, dcery Marie Louisy. Berta sdělila svou radost z výhodných námluv: „*Armande mě vůbec neopustila... Čeká ze dne na den novou budoucnost pro svou dceru, pokud se věc podaří, zdá se mi, že bude dobře. Pracujeme zde také na svatbě pro Léona, ale slečna je jediná dcera jistého gentlemana, pěkná a velmi movitá,...*“⁴⁰³

Na bály se Rohanky chodily i bavit a tvořily jim každodenní program, když se pohybovaly „ve společnosti“. Příležitostí mohla být lázeňská sezóna, návštěvy Paříže nebo u dvora ve Vídni. Ta byla tvořena jejich přáteli z řad šlechty, ale i šlechtici, se kterými se neznaly. Přístup na šlechtický ples náležel pouze této společenské skupině.⁴⁰⁴

Z různých příležitostí k setkání šlechty máme od Berty zprávy k plesům. Z lázní se nechává slyšet, že „*tři bály jsou oznámeny pro tento týden, ale obecně je to málo oživené.*“⁴⁰⁵ Jindy je „*společnost je skvělá, tančíme skoro každý den.*“⁴⁰⁶ A při příležitosti Karnevalu hodnotí program v Praze: „*představ si, drahá přítelkyně, 1, 2 bály již oznámené na Karneval.*“⁴⁰⁷

Berta ve své korespondenci řešila účast dospělých na plese v období smutku. U dětí, jak je uvedeno výše, neviděla překážku, pokud by bál nenazvaly bálem. Zde zašla dál a vyjadřuje názor i na vhodnost tance. „*Není pochyb, drahá přítelkyně, že můžeš jít... po šesti týdnech v černé, na bál posledních šesti týdnů. Myslím si, že dokonce můžeš tančit,*

⁴⁰¹ KNAPIKOVÁ, Jana: *Velké a malé světy mladých šlechtičen 19. století: sonda do života tří urozených dívek prostřednictvím jejich osobních deníků*. In: Časopis Matice moravské Brno, Roč. 133, č. 1 (2014), s. 105.

⁴⁰² Berta Štěpánce, dopis č. 9 „*cependant je viens de faire la belle*“

⁴⁰³ Tamtéž „*Armande ne m'a guere quitté... elle attend d'un jour à l'autre le nouveau futur de sa fille si la chose s'arrange il me semble que ce serait bien, on travail aussi un mariage pour Leon mais la demoiselle fille unique d'un bon Gentilhomme jolie et fort riche*“

⁴⁰⁴ LENDEROVÁ, Milena: *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha 1999, s. 174.

⁴⁰⁵ Berta Štěpánce, dopis č. 155 „*il y a trois bals d'anoncés pour la semaine, mais en général c'est peu animé*“

⁴⁰⁶ Berta Štěpánce, dopis č. 26 „*la societe est très brillante l'on danse presque tous les jours*“

⁴⁰⁷ Berta Štěpánce, dopis č. 55 „*imagine toi chere amie, 1,2 bals déjà anoncés pour le Carnaval*“

*ale ne v úboru tanečnice, bez opuštění smutku... s páskem nebo uzlem černé barvy či šedé s několika černými ornamenty.*⁴⁰⁸

Od organizace, přes účast až po hodnocení jejich četnosti. Takovýmto způsobem se princezny z Rohanu vyjadřují k plesům. Jak uvádí nadpis – hlavní náplní bylo se zde pobavit, udržovat a rozvíjet společenské styky v rámci jejich společenské skupiny. Berta vystupovala v pozici autority znalé prostředí, která udílela rady. Obětovala se pro rodinu, kdy pomohla zajišťovat výhodný sňatek. Nakonec také jako osoba určitého postavení, která věděla, co byla pro šlechtičnu vhodná zábava a jak často by měla být pořádána.

4.5.4 Lov, zábava nejen mužů?

Jako další možnost reprezentace sociální skupiny šlechty v korespondenci Rohanek na základě trávení času „mezi svými“, můžeme identifikovat lov.⁴⁰⁹ Berta se často zmiňovala Štěpánce, že její manžel Benjamin: *„se prohnal Sychrovem jako smršť, šel od kohouta k dalšímu a zabil tři.*“⁴¹⁰ Lov na svých statcích nebo na statcích přátel býval pravidelná zábava. Lovili se kohouti: *„tvůj muž odjíždí zítra za kohouty k Valdštejnovi, myslím na tři dny...“*⁴¹¹ ale také jeleni: *„Benjamin také odjíždí, aby běžel za jeleny, a vrátí se v pátek...“*⁴¹² Berta se často chlubila Benjaminovými úspěchy, kdy např. uvedla, že zabil *„6 a jednoho kohouta..., nejsem moc v obraze, jelikož jsem ho viděla jen letmo.*“⁴¹³ Také ukazuje ženskou participaci na lovu. Benjaminovi přeje mnoho štěstí, do čehož se přimíchává pověra: *„dobrý lov, ale velmi potichu, aby to neslyšel.*“⁴¹⁴ Měly

⁴⁰⁸ Berta Štěpánce, dopis č. 58 *„il ni a pas de doute, chere amie, que tu peux aller on bon te semble aussi tôt que le deuil de soie commencé, et après 6 semaines de tout noir, au bal de 6 dernieres semaines. je pense même qu'on peut danser, mais pas de costume de danseuse, sans quitter le deuil... avec ceinture ou noeuds noirs, ou gris avec quelques ornements noirs“*

⁴⁰⁹ LENDEROVÁ, Milena: *Dny všední a sváteční Filippiny Ludmily hraběnky Schlikové a Pauliny kněžny ze Schwarzenbergu.* In: LENDEROVÁ, Milena – BEZECNÝ, Zdeněk – KUBEŠ, Jiří (ed.): *Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka.* České Budějovice 2003, s. 134.

⁴¹⁰ Berta Štěpánce, dopis č. 36 *„Benj. a passé comme un trait par Sichrow allant d'un coq a l'autre il en avait tué trois“*

⁴¹¹ Berta Štěpánce, dopis č. 38 *„ton homme part demain pour aller aux coqs chez Waldstein je pense pour trois jour...“*

⁴¹² Berta Štěpánce, dopis č. 23 *„Benj : part aussi pour courire après des cerfs, et revient Vendredi...“*

⁴¹³ Berta Štěpánce, dopis č. 92 *„6 et un coq de bruyere ou du bois je ne suis pas très au courant parceque je ne l'au vu qu'en courant“*

⁴¹⁴ Berta Štěpánce, dopis č. 135 *„je lui souhaite donc bonne chasse mais tout bas pour qu'il ne l'entende pas“*

princezny funkci talismanů a nositelek štěstí? Spíše se zde do této role staví a dává na odiv pověřčivost.

Na pořádání těchto společenských událostí typu honů a lovů se podílely jak muži, tak ženy. Muži, šlechtici, se aktivně účastní samotného aktu. Kdežto ženy stojí v pozadí a fungují v roli hostitelek. Celkově bylo plánování lovu velkou společenskou událostí, kterou bylo potřeba dobře zajistit a naplánovat, od ubytování hostů, programů dne a večera. Samotné setkání netvoří pouze hon, ale jak vidíme, společnost tvořená oběma pohlavími se v rámci nich baví i jinak: *„Všichni oznamují, že lovy se zmenší na malou společnost, a to až do pondělí, kdy přijede houf Kinských, tak tu je pouze rodina a my, mezitím Fritz Fürstenberg našel způsob, jak svými dětmi hrát každý den komedii.“*⁴¹⁵

⁴¹⁵ Berta Viktorovi, dopis č. 13 „*tout ce grand monde annonce aux chasses se réduit a une petite société, et même jusqu'a lundi on arrive la foule de Kinski il ni a que la famille et nous cependant Fritz Furstenberg trouve moyen avec ses enfans de jouer la comedie tous les jours*“

5 Závěr

Na základě analýzy korespondence Viktorie Armandy, Marie Louisy a Berty se lze, jak po formální, tak po obsahové stránce, ztotožnit s již nadefinovanými charakteristickými znaky korespondence u šlechtičen 18. a 19. století. Dopis pro ně představuje prostor, ve kterém se setkávají se svými adresáty a kde alternují sebe samu a osoby, o kterých vypovídají. To vše na pozadí konverzace vedené monologem o již uvedeném „všem a ničem“.

Celkový soubor korespondence je neucelený a torzovitý, což může zapříčinit pocit, že zcela nerozumíme obsahu jeho výpovědi. Zároveň obsah tohoto souboru korespondence princezen z rodu Rohanu dodává iluzi důvěrnosti. Z toho, jak a o čem píše, máme pocit, že je dobře známe, že známe jejich myšlení, logiku, povahu... Otisk své osobnosti na stránkách dopisů ale měly Rohanky plně ve své režii. To si částečně uvědomovaly, když se prezentovaly v rodinném prostředí dle dobových společenských standardů. Pokud vyjdeme z praxe, že Rohanky svou korespondenci archivovaly a vedly si o ní záznamy, domnívám se, že tato standardizovaná sebeprezentace měla sloužit jakožto odkaz, kolektivní paměť, pro budoucí generace rodu. Potomkům bylo umožněno se setkat se svým předkem, princeznou z Rohanu, odhalit tak její individuálnost, která byla vytvořena na její představě o tom, jak by žena v jejím postavení měla vystupovat v každodenních situacích. Odkaz dokumentů, v tomto případě dopisů, dalším generacím regulovaly tím, že nežádoucí dopisy zničily.

Všechny tři výše jmenované vystupovaly v rozlišných rolích v rámci rodiny. Jejich společným jmenovatelem byla příslušnost k rodu již od jejich narození. Všechny tři formovalo podobné vzdělání, jakožto bylo zvykem u ostatních šlechtičen jejich postavení. Odlišnosti v náplni jejich postavení a společenských rolí zapříčinila politická situace spolu s naplněním biologické podstaty jejich pohlaví. Viktorii Armandu, která se pohybovala povětšinou svého života na královském dvoře ve Versailles, bychom mohli označit za představitelku vysoké aristokracie *Starého režimu* ve Francii. U dvora vykonávala funkci guvernanky královských dětí a náplň jejich dnů se skládala z dvorských povinností a zábavy. Zvrat přišel s bankrotem rodu v roce 1782, kdy odešla z Versailles a zbytek svého

života strávila v ústraní. Pokud vnímáme Viktorii Armandu jako typickou šlechtičnu *Starého režimu*, tak její dcera Marie Louisa představuje pojitko mezi způsobem trávení života této „staré šlechty“ a té „nové“, která v rámci politických změn přišla o svá práva a výsady. Marie Louisa na rozdíl od své matky žádnou oficiální funkci nevykonávala. Svůj čas věnovala především svým dětem a společenský život pro ni představovaly společenské interakce v rámci vysoké šlechty, spolu s návštěvami lázní. Život Berty se tomu, který prožila její babička a teta, podobal maximálně v nabytém vzdělání. Po nevydařeném prvním porodu přišla o možnost stát se v budoucnosti matkou. Tím se změnila její role v rámci rodu. Jelikož Rohanové se pohybovali na území dvou států a mužská část rodu z politických důvodů nemohla vykonávat správu majetku ve Francii, přešla tato úloha na Bertu, na niž se perzekuce nevztahovaly. Zároveň pomohla etablovat rod Rohanů v Čechách, kde se aktivně podílela na společenském životě v roli hostitelky společenských akcí.

S ohledem na generační odstup a odlišné role ve společnosti po obsahové stránce analyzované korespondence, na které Rohanky sdílely podobu své každodennosti doplněnou o jednotlivé příhody, moc rozdílů nenajdeme. Limit může představovat menší vzorek dochované korespondence Viktorie Armandy a Marie Louisy. V korespondenci zmiňují Rohanky své tělo a sdílí v rodinném kruhu indispozice s detailním průběhem průjmů a zácp. Přístup v popisu je jednotný, všechny „velmi trpí“ i zdánlivými banalitami, ale zároveň všechny ujišťují o snahách a odhodláních nápravy svého stavu. Z otázek víry vystupují deklarace zbožnosti a snahy vést správný křesťanský život. Jen v případě Viktorie Armandy nalezneme prvky okultismu, který ovšem neodporoval jejímu římskokatolickému vyznání. Všechny tři se také pohybovaly v podobném geografickém horizontu. Cestovaly za stejným účelem. Návštěvou příbuzných, vyřízení neodkladných záležitostí ve správě majetku, za lékaři a za zdravím. Podílely se aktivně budování ekonomického zázemí rodu. Viktorie Armanda se snažila nabýt majetek v co největší míře, jak tomu bylo před rokem 1789. To vše podstupovala ne pro své zajištění, ale jak prezentuje, tak pro zajištění svých dětí, již existující budoucnosti rodu. Obdobný přístup má i její dcera Marie Louisa. Berta se také zaměřuje na zajištění ekonomické prosperity svého rodu. Nikoli pro následující generaci, ale pro toho, kdo bude legitimně uznán za

pokračovatele rodu. Společenské události je unavují a těší zároveň. Shodně se prezentují touhou po rodinném prostředí, ve kterém je pro ně zábavou potěšení.

Pro všechny tři princezny bylo důležité se v rámci své nejbližší rodiny prezentovat jako cnotné osoby. Do rodinného kruhu se snažily vnést radost, povzbuzení, dobrou radu či řád. Své osobní štěstí situovaly do možnosti učinit něco pro rod a pro své děti a ideálním odpočinkem pro ně byla samota a z jejich pohledu skromná zábava, když kolem probíhaly honosné akce. Pokud se nacházely v prostředí své rodiny, bylo naopak důležité pro ně vyzdvihnout štěstí z trávení společného volného času. To vše v kontrastu v „konverzaci“ s adresátem, kterému přály veškeré možné společenské radovánky a představa toho, že adresáti jsou doma sami, je rmoutila. Stavěly se tak do rolí šťastných „trpitelek“ pro svůj rod.

Závěrem bychom mohli dodat, že sdílená idea rohanské feminity představovala být dobrou matkou, manželkou, správkyní rodu a přítelkyní. Z čehož vyplývá, že Rohanky minimálně v aktivním se podílení na správě majetku překračovaly dobově vymezené genderové role a korespondence jim byla prostředníkem, skrze něj si své hodnoty a idey vytvářely a uchovávaly.

6 Seznam literatury

6.1 Základní metodologie

ČECHUROVÁ, Jana – RANDÁK, Jan a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha 2014.

CHARTIER, Roger: *Na okraji útesu*. Červený Kostelec 2010.

LENDEROVÁ, Milena - JIRÁNEK, Tomáš - MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti: Život v 19. století*. Praha 2009.

6.2 Rohanové

BALADOVÁ, Hana: *Rodinný archiv Rohanů 1361-1951. Inventář*. SOA Litoměřice, pobočka Děčín, 1973.

BOULAIRE, Alain: *Les Rohan, "Roi ne puis, duc ne daigne, Rohan suis!"*, Paris 2001.

D'HUART, Suzanne: *Archives Rohan-Bouillon: Inventaire*, Paris 1970.

DE LA FAYE, Jacques: *Un roman d'exil, La Princesse Charlotte de Rohan et le Duc d'Enghien*, Paříž 1929.

KADLEC, Miloš: *Kníže Kamil Rohan: novogotika a zámek Sychrov*, Sychrov 2004.

KADLEC, Miloš: *Gedenkbuch des Schlosses Sychrow (Pamětní kniha zámku Sychrov) 1820–1834*. In: Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci. Liberec 2006, s. 137-152.

KADLEC, Miloš: *Gedenkbuch des Schlosses Sychrow. (Pamětní kniha zámku Sychrov) 1835-1850*. In: Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci. Liberec 2007, s. 68-84.

KADLEC, Miloš: *Rohanové*. Nymburk 2013.

KUBÍČEK, Alois: *Rohanský palác v Praze na počátku 19. století*. Časopis Společnosti přátel starožitností československých v Praze, roč. XLVI, 1938, 65–76.

LUDMANN, Jean Daniel: *Le Palais Rohan de Strasbourg*. Štrasburk 1979.

SLAVÍČKOVÁ, Hana: *Rodinný archiv Rohanů*. In: *Sborník archivních prací. Praha : Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR Roč. 35, č. 1 (1985)*, s. 163-282.

6.3 Memoáry

CLARAC, Pierre (ed.): *Chateaubriand: Mémoires d'outre-tombe*, Paříž 1993.

CRÉQUY, Renée Caroline de Froulay: *Souvenirs de la marquise de Créquy de 1710 à 1803 (Nouv. éd. rev. corr. et augm.)*, Díl IV, Paříž 1873.

D'HAUTERIVE, Ernest (ed.): *Journal d'émigration du comte d'Épinchal, D'Après les manuscrits originaux*, Paříž 1912.

FRÈRES, Émile-Paul (ed.): *Boigne Éléonore-Adèle d'Osmond: Récits d'une tante: mémoires de la comtesse de Boigne, née d'Osmond*, Paříž 1921.

L'HÉRITIER, Louis: *Supplément aux Mémoires de Vidocq ou dernières révélations sans ...*, Díl 1, Paříž.

MITIS, Oskar Freiherr von – PIMODAN, Claude Emmanuel Henri Marie comte de (ed.): *Souvenirs du Prince Charles de Clary-et-Aldringen: Trois mois à Paris lors du mariage de l'empereur Napoléon et de l'archiduchesse Marie-Louise: Avec des croquis de l'auteur et deux portraits*. Paříž 1914.

VILLENEUVE, Pons Louis François de: *Charles X et Louis XX en exil. mémoires inédits du marquis de Villeneuve/publiés par son arrière-petit-fils*, Paris 1889.

6.4 Korespondence

CRUZ, Vanessa de: *Korespondence Anny z Ditrichštejna, agentky a informátorky své rodiny na madridském dvoře*. In: *Šlechta raného novověku pohledem českých, francouzských a španělských historiků*, České Budějovice 2009, s. 127-156.

DAUPHIN, Cécile – LEBRUN-PÉZERAT, Pierrette – POUBLAN, Daniel (ed.): *Ces Bonnes Lettres : Une correspondance familiale au XIXe siècle*, Paříž 1995.

DAUPHIN, Cécile – POUBLAN, Danièle: *De l'amour et du mariage. Une correspondance familiale au XIXe siècle*. In: *Clio. Femmes, Genre, Histoire* 34, 2011, s. 125-136.

DAUPHIN, Cécile: *Ecriture de l'intime dans une correspondance familiale du XIXe siècle*. In: *Le Divan familial* 2003/2 (N° 11), s. 63-73.

DAUPHIN, Cécile: *Les correspondances comme objet historique. Un travail sur les limites*, In: *Sociétés & Représentations* 2002/1 (n° 13), s. 43-50.

DAUPHIN, Cécile: *Pour une histoire de la correspondance familiale*. In: *Romantisme*, 1995, n°90. "J'ai toujours aimé les correspondances..." s. 89-99.

DAUPHIN, Cécile: *Questions à l'histoire culturelle des femmes. Les manuels épistolaires au XIXe siècle*. In: *Genèses*, 21, 1995. *Le nazisme et les savants*, s. 96-119.

DUMAS, Maurice: *Manuels épistolaires et identité sociale (XVIe-XVIIIe siècles)*. In: *Revue d'histoire moderne et contemporaine* (1954-), T. 40, No. 4 (Oct. - Dec., 1993), s. 529-566.

FOLEY, Susan: « J'avais tant besoin d'être aimée ... par correspondance » : les discours de l'amour dans la correspondance de Léonie Léon et Léon Gambetta, 1872-1882. In: *Clio. Histoire, femmes et sociétés* 24 (2006), s. 149-69.

HOOCK-DEMARLE Marie-Claire: *L'épistolaire ou la mutation d'un genre au début du XIXe siècle*. In: *Romantisme*, 1995, n°90. "J'ai toujours aimé les correspondances..." s. 39-49.

CHARTIER, Roger (ed.): *La correspondance. Les usages de la lettre au XIXe siècle*, Paříž 1991.

KALISTA, Zdeněk: *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*. Praha 1941.

LENDEROVÁ, Milena - KUBEŠ, Jiří: *Osobní deník a korespondence - snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?* Pardubice 2004.

LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana – BOROVIČKOVÁ, Martina: *Důvěrné stránky: obrazy z 19. století v pramenech osobní povahy*. Pardubice 2015.

MAREK, Pavel: *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna*. České Budějovice 2005.

ULLRYCHOVÁ, Maria - BREYCHA-VAUTHIER, Arthur: *Clemens Metternich -Wilhelmine von Sagan. Ein Briefwechsel 1813-1815*. Kolín 1966.

6.5 Šlechta

Almanach de Gotha (Almanach de Gotha, Annuaire généalogique, diplomatique et statistique), 120. roč., Paříž 1875.

BEZECNÝ, Zdeněk: *Příliš uzavřená společnost: orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století*. České Budějovice 2005.

COURCELLES, Jean Baptiste Pierre Jullien de: *Histoire généalogique et héraldique des pairs de France, Díl 8*, Paříž 1827.

ČAPSKÁ, Veronika – MARKOVÁ, Veronika (ed.): *Sobková z Kornic, Gabriela. Deníkové rodinné záznamy (1785-1808)*. Praha 2009.

D'HAUTERIVE, Borel: *Annuaire de la noblesse e France et des maisons souveraines de l'Europe*, 1. roč, Paříž 1843.

DUCLOS, Charles-Pinot: *Généalogie des Rois, Comtes et Ducs de Bretagne dont est l'issue la maison de Rohan*, Paříž 1771.

HALADA, Jan: *Lexikon české šlechty: erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti. Díl I*, Praha 1992.

KNAPIKOVÁ, Jana: *Velké a malé světy mladých šlechtičen 19. století: sonda do života tří urozených dívek prostřednictvím jejich osobních deníků*. In: Časopis Matice moravské Brno, Roč. 133, č. 1 (2014), s. 91-114.

LENDEROVÁ, Milena – BEZECNÝ, Zdeněk – KUBEŠ, Jiří (ed.): *Proměny elit v moderní době*. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka. České Budějovice 2003.

LENDEROVÁ, Milena: *Svět Pauliny ze Schwarzenbergu (Osobní korespondence jako historický pramen)*, Jihočeský sborník historický 72, 2003, s. 208-218.

MAŠEK, Pavel: *Modrá krev: Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*, Praha 2003.

MAŠEK, Pavel: *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti, Díl II, N-Ž*, Praha 2010.

SLABÁKOVÁ, Radmila, „*Il est «Höchst Zeit»“ aneb Jaký jazyk pro aristokracii v Čechách a na Moravě v 19. století?* In: BLÁHOVÁ, Kateřina (ed.) *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*, Praha 2002, str. 102-115.

SLABÁKOVÁ, Radmila: *Dopisy z války: rodinná korespondence šlechty v napoleonském období*. In: *Evropa 1805. Sborník prací 5. Mezinárodního napoleonského kongresu*. Brno, 26.-28. září 2005, Brno 2006 s. 311-318.

SOBKOVÁ, Helena: *Kateřina Zaháňská*, Praha – Litomyšl 2007.

ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ Radmila: *Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století*, Praha 2007.

6.6 Ostatní

ARIÈS, Philippe. *Dějiny smrti. Díl 2, Zdivočelá smrt*. Praha: Argo, 2000.

CORRIGAN, Gordon: *Wellington: A Military Life*. Londýn 2006.

FORNERON, Henri: *Histoire générale des émigrés pendant la Révolution française, Díl I a II*, Paříž 1884.

LABERGE, Jean-Pierre: *Commentaire sur la loi du 27 avril 1825 relative à l'indemité alloué aux anciens propriétaires des biens-fonds confisqués et venus au profit de l'Etat en vertu des lois sur les émigrés*. Paříž 1827.

LENEROVÁ, Milena – ČADKOVÁ, Kateřina– STRÁNÍKOVÁ, Jana (edd.): *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie* (Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006), Pardubice 2006, s. 525 – 532.

LENEROVÁ, Milena – TINKOVÁ, Daniela – HANULÍK, Vladan: *Tělo mezi medicínou a disciplínou. Proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha 2014.

LENEROVÁ, Milena: *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha 1999.

RIEGER, František Ladislav – MALÝ, Jakub (ed.): *Slovník naučný*, Díl 7, Praha 1868, heslo *ROHAN*, s. 593-600.

TULARD, Jean – FAYARD, Jean-François, FIERRO, Alfred: *Histoire et dictionnaire de la Révolution française : 1789-1799*, Paříž, 1987.

7 Přílohy

7.1 Přehled analyzované korespondence

Celkový počet	SOA Litoměřice, pobočka Děčín			Odesílatel		Příjemce		Datum		Obsah	Počet stran/Folio
	Číslo	Inv.č.	Kt.		Odkud		Kam	Odesláni	Příjem		
1	1.	423	170	VA	Vigny, FR	Hercule	/	29. 10. 1789	/	Rodina	1/1219
2	1.	497	180	VA	/	Charles	/	22.3. 1802	/	Rodina, Mobilita, Ekonomika	2/-(1-2)
3	2.	497	180	VA	Paříž, FR	Charles	/	24. 4. 1802	/	Ekonomika, Rodina	3/-(1-3)
4	1.	561	191	VA	/	Jules	/	kolem 1790	/	Rodina	1/-(1)
5	1.	469	177	VA	Paříž, FR	ML	/	15. 3. 1802	/	Rodina, Mobilita, Ekonomika	4/-(1-4)
6	2.	469	177	VA	Vigny, FR	ML	/	28. 10. 1789	/	Rodina, Mobilita, Ekonomika, Revoluce, Tělo, Víra	24/917-941
7	1.	541	189	ML	Praha, ČR	Berthe	/	16. 4. 1838	/	Tělo, Ekonomika	1/-(1)
8	2.	541	189	ML	Sychrov, ČR	Berthe	ČR	8. 9. 1838	/	Ekonomika	1/-(1)
9	1.	497	180	ML	Paříž, FR	Charles	/	4. 9. 1811	/	Ekonomika, Rodina	2/-(1-2)
10	2.	497	180	ML	/	Charles	/	23. 3. 1812	/	Rodina, Tělo	1/-(1)
11	3.	497	180	ML	Paříž, FR	Charles	/	17. 1. 1817	/	Rodina, Tělo, Mobilita	2/-(1-2)
12	4.	497	180	ML	/	Charles	/	1811-1818	/	Rodina, Mobilita	2/-(1-2)
13	5.	497	180	ML	Vigny, FR	Charles	St Marcel d' Ardèche, FR	20. 6. 1818	/	Tělo, Mobilita, Rodina	2/-(1-2)
14	6.	497	180	ML	/	Charles	/	1811-1818	/	Rodina	1/-(1)
15	1.	458	174	ML	Remes, FR	VA	FR	1789/1790	/	Rodina, Mobilita, Tělo	3/-(1-3)
16	2.	458	174	ML	/	VA	FR	1789/1790	/	Rodina, Ekonomika, Mobilita	2/-(1-2)
17	3.	458	174	ML	/	VA	FR	1789/1791	/	Rodina, Tělo, Revoluce	3/-(1-3)
18	4.	458	174	ML	Remes, FR	VA	FR	1789	/	Rodina, Mobilita, Revoluce	3/-(1-3)
19	5.	458	174	ML	Plombières-les-Bains, FR	VA	FR	1790	/	Tělo, Ekonomika, Rodina	2/-(1-2)

20	1.	525	187	ML	Karlovy Vary, ČR	Victor	ČR	15. 7. po 1820	/	Mobilita, Tělo	1/214
21	2.	525	187	ML	/	Victor	/	/	/	Mobilita	2/212-213
22	3.	525	187	ML	/	Victor	/	po 1826	/	Tělo, Rodina, Mobilita	3/150-153
23	1.	469	177	Berthe	Sychrov, ČR	ML	/	14. 7. po 1820	/	Mobilita, Počasí, Ekonomika	4/97-100
24	1.	660	225	Berthe	/	Benj.	/	/	/	Ekonomika	2/104-105
25	2.	660	225	Berthe	Paříž, FR	Benj.	/	4. 6. 1838	/	Ekonomika, Věra	1/343
26	3.	660	225	Berthe	Sychrov, ČR	Benj.	/	12. 11. 1840	/	Ekonomika, Rodina, Věra	3/(1-3)
27	1.	525	187	Berthe	Paříž, FR	Victor	/	14. 8. (20./30. léta)	/	Mobilita, Tělo, Společnost	3/302-304
28	2.	525	187	Berthe	/	Victor	/	26. 8. (20./30. léta)	/	Tělo, Rodina	3/337-339
29	3.	525	187	Berthe	Sychrov, ČR	Victor	/	/	/	Mobilita	1/(1)
30	4.	525	187	Berthe	/	Victor	/	1830	/	Politika, Mobilita	1/(1)
31	5.	525	187	Berthe	Sychrov, ČR	Victor	/	8. 4. 1838	/	Ekonomika	1/(1)
32	6.	525	187	Berthe	/	Victor	Haibach, DE	/	/	Mobilita, Věra, Ekonomika	2/209-210
33	7.	525	187	Berthe	Karlovy Vary, ČR	Victor	Sychrov, ČR	po 1820	/	Ekonomika, Mobilita	1/207
34	8.	525	187	Berthe	Paříž, FR	Victor	Praha, ČR	/	/	Ekonomika, Rodina, Tělo	2/196-197
35	9.	525	187	Berthe	Karlovy Vary, ČR	Victor	Sychrov, ČR	/	/	Ekonomika, Rodina, Tělo	1/187
36	10.	525	187	Berthe	Paříž, FR	Victor	Sychrov, ČR	/	/	Mobilita, Ekonomika	2/184-185
37	11.	525	187	Berthe	Benátky, IT	Victor/špatně zařazené Camille	/	30. 9. 1839	/	Rodina, Ekonomika, Tělo	3/171-173
38	12.	525	187	Berthe	Řepín, ČR	Victor	Sychrov, ČR	po 1820	/	Ekonomika, Rodina	3/100-102
39	13.	525	187	Berthe	Hluboká nad Vltavou, ČR	Victor	Svijany, ČR	/	/	Společnost, Mobilita	3/118-120
40	14.	525	187	Berthe	Hermitage, Ennery, FR	Victor	Svijany, ČR	/	/	Mobilita, Tělo	2/(1-2)
41	15.	525	187	Berthe	/	Victor	/	/	/	Společnost, Rodina, Ekonomika, Mobilita	2/168-169

42	16.	525	187	Berthe	Liblice, ČR	Victor	Sychrov, ČR	/	/	Ekonomika, Tělo, Rodina, Mobilita	3/158-160
43	17.	525	187	Berthe	Řepin, ČR	Victor	Sychrov, ČR	/	/	Mobilita, Rodina	2/153/154
44	1.	643	215	Berthe	/	Camille	Praha, ČR	/	/	Ekonomika, Mobilita	2/(1-2)
45	2.	643	215	Berthe	/	Camille	/	/	/	Ekonomika, Mobilita	2/166-167
46	3.	643	215	Berthe	Sychrov, ČR	Camille	Praha, ČR	/	/	Ekonomika, Rodina, Tělo	2/(1-2)
47	4.	643	215	Berthe	/	Camille	Praha, ČR	16. 11. 1839	23. 11. 1839*	Ekonomika, Mobilita	2/292-293
48	5.	643	215	Berthe	Mnichov, DE	Camille	/	26. 2. 1838	2. 3. 1838*	Ekonomika, Tělo	3/295-297
49	6.	643	215	Berthe	Mnichov, DE	Camille	Praha, ČR	2. 3. 1840	9. 3. 1840	Ekonomika, Tělo	3/299-301
50	7.	643	215	Berthe	Mnichov, DE	Camille	/	5. 4. 1839	14. 4. 1839*	Mobilita, Tělo, Ekonomika	5/355-359
51	8.	643	215	Berthe	/	Camille	/	/	14. 12. 1839*	Ekonomika	2/361-361A
52	9.	643	215	Berthe	Mnichov, DE	Camille	/	31. 12. 1839	/	Víra, Společnost, Tělo, Ekonomika	3/362-364
53	10.	643	215	Berthe	Mnichov, DE	Camille	/	14. 12. 1839	20. 12. 1839*	Ekonomika	2/365-365A
54	11.	643	215	Berthe	Mnichov, DE	Camille	Praha, ČR	2. 12. 1839	8. 12. 1839*	Ekonomika, Společnost, Rodina	3/366-368
55	12.	643	215	Berthe	Mnichov, DE	Camille	Praha, ČR	7. 12. 1839	24. 12. 1839*	Ekonomika, Společnost, Rodina	3/369-371
56	13.	643	215	Berthe	Mnichov, DE	Camille	Praha, ČR	24. 12. 1839	30. 12. 1839*	Ekonomika, Tělo, Rodina	4/372-375
57	14.	643	215	Berthe	/	Camille	/	17. 11.	24. 11.*	Ekonomika, Rodina	3/376-378
58	15.	643	215	Berthe	/	Camille	Praha, ČR	23. 11. 1839	30. 11. 1839*	Ekonomika, Mobilita	3/379-381
59	16.	643	215	Berthe	/	Camille	Praha, ČR	8. 11. 1839	14. 11. 1839*	Ekonomika, Mobilita, Počasi	4/382-385
60	17.	643	215	Berthe	Paříž, FR	Camille	/	/	/	Ekonomika, Tělo, Rodina	4/110-113
61	18.	643	215	Berthe	Sychrov, ČR	Camille	/	1. 11. 1837	/	Ekonomika	1/(1)
62	19.	643	215	Berthe	Benátky, IT	Camille	/	12. 10. 1839	/	Ekonomika, Mobilita, Společnost	3/177-179
63	20.	643	215	Berthe	Liblice, ČR	Camille	/	20. 11.	/	Tělo, Mobilita, Společnost, Báseň	4/161-164

64	21.	643	215	Berthe	Benátky, IT	Camille	Praha, ČR	5. 10. 1839	/	Tělo, Víra, Ekonomika	4/386-389
65	22.	643	215	Berthe	Mariánské Lázně, ČR	Camille	Sychrov, ČR	/	/	Ekonomika, Mobilita, Společnost	3/107-109
66	23.	643	215	Berthe	/	Camille	/	/	/	Tělo, Ekonomika, Společnost	3/106-106A-106B
67	24.	643	215	Berthe	Paříž, FR	Camille	/	/	/	Ekonomika, Tělo	2/189-190
68	25.	643	215	Berthe	Sychrov, ČR	Camille	Praha, ČR	/	/	Ekonomika, Tělo, Rodina	4/199-202
69	26.	643	215	Berthe	Mnichov, DE	Camille	/	16. 4. 1840	22. 4. 1840*	Mobilita, Ekonomika	3/(1-3)
70	27.	643	215	Berthe	Paříž, FR	Camille	Praha, ČR	7. 6. 1840	/	Ekonomika, Rodina, Mobilita	4/(1-4)
71	28.	643	215	Berthe	Mnichov, DE	Camille	Praha, ČR	6. 1. 1840	11. 1. 1840*	Ekonomika, Tělo, Společnost, Rodina	4/(1-4)
72	29.	643	215	Berthe	/	Camille	/	/	2. 2. 1840*	Ekonomika, Rodina, Tělo	2/(1-2)
73	30.	643	215	Berthe	Mnichov, DE	Camille	/	17. 1. 1840	27. 1. 1840*	Mobilita, Tělo, Ekonomika, Rodina	3/(1-3)
74	31.	643	215	Berthe	Mnichov, DE	Camille	/	3. 2. 1840	12. 2. 1840*	Ekonomika, Víra, Tělo	4/(1-4)
75	32.	643	215	Berthe	Mnichov, DE	Camille	/	8. 3. 1840	21. 3. 1840*	Tělo, Mobilita, Rodina, Počasí	2/(1-2)
76	33.	643	215	Berthe	Mnichov, DE	Camille	/	12. 2. 1840	19. 2. 1840*	Ekonomika, Tělo, Společnost, Mobilita	3/(1-3)
77	34.	643	215	Berthe	/	Camille	/	18. 2. 1840	24. 2. 1840*	Ekonomika, Mobilita, Tělo	4/(1-4)
78	35.	643	215	Berthe	/	Camille	/	20. 5. 1840	29. 5. 1840*	Ekonomika, Rodina	4/(1-4)
79	1.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Ekonomika, Tělo, Mobilita, Rodina	3/(1-3)
80	2.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Tělo, Víra, Rodina, Ekonomika	4/(1-4)
81	3.	680	227-228	Berthe	Benátky, IT	Stephanie	/	25. 10. 1839	/	Tělo, Víra, Mobilita, Ekonomika, Počasí	2/(1-2)

82	4.	680	227-228	Berthe	Karlovy Vary, ČR	Stephanie	/	před 1825	/	Mobilita, Rodina	3/(1-3)
83	5.	680	227-228	Berthe	Val + Paříž, FR	Stephanie	/	po 1835	/	Rodina, Ekonomika, Mobilita, Počasi	4/(1-4)
84	6.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	Praha, ČR	/	/	Mobilita, Společnost, Tělo	2/(1-2)
85	7.	680	227-228	Berthe	Val, FR	Stephanie	/	po 1835	/	Rodina, Mobilita, Tělo, Ekonomika	2/(1-2)
86	8.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	Frankfurt, DE	/	/	Mobilita	2/(1-2)
87	9.	680	227-228	Berthe	Paříž, FR	Stephanie	/	před 1833	/	Mobilita, Ekonomika, Víra, Společnost, Rodina	4/(1-4)
88	10.	680	227-228	Berthe	Mnichov, DE	Stephanie	/	/	/	Tělo	2/(1-2)
89	11.	680	227-228	Berthe	Praha, ČR	Stephanie	Hermitage, Ennery, FR	c. 1825	/	Rodina, Mobilita, Tělo	4/(1-4)
90	12.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	po 1835	/	Tělo, Mobilita, Rodina, Víra	2/(1-2)
91	13.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Počasi, Rodina	1/(1)
92	14.	680	227-228	Berthe	Mariánské Lázně, ČR	Stephanie	Františkovy Lázně, ČR	po 1827	/	Ekonomika, Rodina	2/(1-2)
93	15.	680	227-228	Berthe	Mnichov, DE	Stephanie	Praha, ČR	20. 2. 1840	/	Mobilita, Víra, Ekonomika	3/(1-3)
94	16.	680	227-228	Berthe	Benátky, IT	Stephanie	Praha, ČR	/	/	Ekonomika, Mobilita, Počasi, Společnost	4/(1-4)
95	17.	680	227-228	Berthe	Mnichov, DE	Stephanie	/	/	/	Ekonomika, Společnost, Víra	2/(1-2)
96	18.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	po 1826	/	Tělo	2/(1-2)
97	19.	680	227-228	Berthe	Řepín, ČR	Stephanie	/	c. 1825	/	Rodina, Mobilita, Tělo	3/(1-3)
98	20.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	po 1826	/	Mobilita, Tělo, Rodina	3/(1-3)
99	21.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Tělo	1/(1)
100	22.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Tělo, Mobilita	2/(1-2)
101	23.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	po 1833	/	Tělo, Mobilita, Společnost, Rodina	2/(1-2)
102	24.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Rodina, Mobilita	1/(1)
103	25.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	Greiz, DE	po 1826	/	Mobilita, Tělo	2/(1-2)

104	26.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	Praha, ČR	/	/	Tělo, Ekonomika, Společnost, Víra	4/(1-4)
105	27.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	Praha, ČR	/	/	Ekonomika, Společnost, Víra, Tělo	4/(1-4)
106	28.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	1829-1833	/	Víra, Ekonomika, Mobilita, Rodina	2/(1-2)
107	29.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Víra	1/(1)
108	30.	680	227-228	Berthe	Mnichov, DE	Stephanie	Praha, ČR	15. 2. 1840	/	Rodina, Společnost, Tělo	3/(1-3)
109	31.	680	227-228	Berthe	Mnichov, DE	Stephanie	Praha, ČR	17. 12. 1839	/	Víra, Ekonomika, Tělo	4/(1-4)
110	32.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Ekonomika, Víra, Tělo	3/(1-3)
111	33.	680	227-228	Berthe	Mnichov, DE	Stephanie	Praha, ČR	5. 2. 1840	/	Společnost, Tělo	4/(1-4)
112	34.	680	227-228	Berthe	Mnichov, DE	Stephanie	Praha, ČR	/	/	Víra, Ekonomika, Mobilita, Tělo	4/(1-4)
113	35.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	Paříž, FR	po 1835	/	Mobilita, Tělo, Víra, Rodina	4/(1-4)
114	36.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Společnost	1/(1)
115	37.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	Praha, ČR	/	/	Mobilita	2/(1-2)
116	38.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Společnost, Tělo, Rodina	1/(1)
117	39.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Ekonomika, Tělo	2/(1-2)
118	40.	680	227-228	Berthe	Brusel, BE	Stephanie	/	po 1826	/	Víra, Mobilita, Tělo	2/(1-2)
119	41.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Tělo, Víra, Mobilita, Ekonomika, Počasí	2/(1-2)
120	42.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	1835	/	Společnost, Tělo	2/(1-2)
121	43.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	1833-1835	/	Ekonomika, Mobilita, Společnost, Tělo	2/(1-2)
122	44.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Ekonomika, Mobilita	1/(1)
123	45.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	Münster, DE	1829-1833	/	Mobilita, Rodina, Tělo	3/(1-3)
124	46.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	Praha, ČR	po 1829	/	Tělo, Ekonomika, Společnost	4/(1-4)

125	47.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	po 1826	/	Rodina, Mobilita	4/(1-4)
126	48.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Mobilita	1/(1)
127	49.	680	227-228	Berthe	Paříž, FR	Stephanie	/	/	/	Tělo, Mobilita, Rodina	2/(1-2)
128	50.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	po 1835	/	Tělo, Ekonomika, Víra, Rodina	3/(1-3)
129	51.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	1829-1833	/	Tělo, Společnost	2/(1-2)
130	52.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	30. léta	/	Mobilita	2/(1-2)
131	53.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Ekonomika, Mobilita	2/(1-2)
132	54.	680	227-228	Berthe	Mnichov, DE	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Rodina, Ekonomika	2/(1-2)
133	55.	680	227-228	Berthe	Mnichov, DE	Stephanie	/	/	/	Víra, Společnost, Tělo	4/(1-4)
134	56.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Rodina, Mobilita	2/(1-2)
135	57.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Politika	2/(1-2)
136	58.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Společnost, Ekonomika, Tělo	3/(1-3)
137	59.	680	227-228	Berthe	Paříž, FR	Stephanie	/	/	/	Rodina, Ekonomika, Společnost	4/(1-4)
138	60.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Rodina, Ekonomika	4/(1-4)
139	61.	680	227-228	Berthe	Paříž, FR	Stephanie	/	/	/	Společnost	2/(1-2)
140	62.	680	227-228	Berthe	Paříž, FR	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Ekonomika	2/(1-2)
141	63.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Ekonomika	1/(1)
142	64.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	30. léta	/	Tělo, Víra, Ekonomika, Rodina	3/(1-3)
143	65.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Tělo, Společnost, Víra	2/(1-2)
144	66.	680	227-228	Berthe	Paříž, FR	Stephanie	Praha, ČR	/	/	Mobilita, Ekonomika, Rodina	3/(1-3)
145	67.	680	227-228	Berthe	Paříž, FR	Stephanie	/	/	/	Společnost, Rodina, Ekonomika, Mobilita, Tělo	2/(1-2)
146	68.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Víra, Ekonomika, Tělo	1/(1)

147	69.	680	227-228	Berthe	Paříž, FR	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Tělo, Ekonomika	3/(1-3)
148	70.	680	227-228	Berthe	Benátky, IT	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Tělo, Rodina	3/(1-3)
149	71.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	po 1835	/	Tělo, Mobilita, Rodina	3/(1-3)
150	72.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Tělo, Rodina, Vira	2/(1-2)
151	73.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Tělo, Rodina	4/(1-4)
152	74.	680	227-228	Berthe	Drážďany, DE	Stephanie	/	/	/	Tělo, Mobilita	3/(1-3)
153	75.	680	227-228	Berthe	Paříž, FR	Stephanie	/	c. 1825	/	Rodina	3/(1-3)
154	76.	680	227-228	Berthe	Mnichov, DE	Stephanie	/	/	/	Rodina, Vira	4/(1-4)
155	77.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Rodina, Ekonomika	3/(1-3)
156	78.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	po 1835	/	Vira, Mobilita, Tělo	3/(1-3)
157	79.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Tělo, Vira, Rodina, Ekonomika	3/(1-3)
158	80.	680	227-228	Berthe	Mnichov, DE	Stephanie	/	/	/	Tělo, Vira, Ekonomika	4/(1-4)
159	81.	680	227-228	Berthe	Salzburg, AU	Stephanie	/	/	/	Vira, Mobilita	3/(1-3)
160	82.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Rodina, Společnost	1/(1)
161	83.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Tělo, Vira, Ekonomika	4/(1-4)
162	84.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	c. 1825	/	Rodina, Mobilita	3/(1-3)
163	85.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Mobilita	1/(1)
164	86.	680	227-228	Berthe	Paříž, FR	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Tělo, Ekonomika	3/(1-3)
165	87.	680	227-228	Berthe	Paříž, FR	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Tělo	3/(1-3)
166	88.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Tělo	2/(1-2)
167	89.	680	227-228	Berthe	Paříž, FR	Stephanie	/	/	/	Tělo, Mobilita, Ekonomika	4/(1-4)
168	90.	680	227-228	Berthe	Paříž, FR	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Tělo	3/(1-3)
169	91.	680	227-228	Berthe	Tournai, BE	Stephanie	/	/	/	Ekonomika, Mobilita, Tělo, Vira	3/(1-3)
170	92.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	1834	/	Mobilita, Tělo	3/(1-3)
171	93.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Mobilita	1/(1)
172	94.	680	227-228	Berthe	Paříž, FR	Stephanie	/	/	/	Ekonomika, Tělo	2/(1-2)
173	95.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Vira, Tělo	2/(1-2)
174	96.	680	227-228	Berthe	Paříž, FR	Stephanie	/	18. 5. 1838	/	Ekonomika, Tělo, Vira	4/(1-4)

175	97.	680	227-228	Berthe	Paříž, FR	Stephanie	/	/	/	Rodina, Mobilita, Ekonomika, Společnost	3/(1-3)
176	98.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Víra, Ekonomika, Mobilita, Společnost	3/(1-3)
177	99.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Ekonomika, Tělo, Společnost, Mobilita	2/(1-2)
178	100.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Víra, Tělo, Rodina	2/(1-2)
179	101.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Tělo, Počasí, Ekonomika	3/(1-3)
180	102.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Rodina, Mobilita, Tělo	2/(1-2)
181	103.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	Praha, ČR	/	/	Rodina, Mobilita	3/(1-3)
182	104.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Tělo, Mobilita	2/(1-2)
183	105.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Rodina, Mobilita, Tělo	2/(1-2)
184	106.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Tělo, Ekonomika, Víra, Společnost	4/(1-4)
185	107.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Rodina, Společnost, Mobilita, Tělo	4/(1-4)
186	108.	680	227-228	Berthe	Praha, ČR	Stephanie	/	/	/	Tělo, Politika, Víra	3/(1-3)
187	109.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Společnost, Víra, Mobilita	3/(1-3)
188	110.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Mobilita	4/(1-4)
189	111.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	Praha, ČR	/	/	Ekonomika	3/(1-3)
190	112.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Ekonomika, Víra, Mobilita	2/(1-2)
191	113.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Ekonomika, Společnost	2/(1-2)
192	114.	680	227-228	Berthe	Videň, AU	Stephanie	/	/	/	Ekonomika, Mobilita	2/(1-2)
193	115.	680	227-228	Berthe	Videň, AU	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Společnost	2/(1-2)
194	116.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Rodina, Společnost, Tělo, Mobilita	4/(1-4)

195	117.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	28. 11. 1836	/	Víra, Mobilita, Ekonomika, Společnost, Tělo, Politika	3/(1-3)
196	118.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Společnost	2/(1-2)
197	119.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Tělo, Rodina	3/(1-3)
198	120.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Víra, Ekonomika, Tělo	4/(1-4)
199	121.	680	227-228	Berthe	Paříž, FR	Stephanie	/	/	/	Ekonomika, Mobilita, Tělo	4/(1-4)
200	122.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Víra, Rodina	2/(1-2)
201	123.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Ekonomika	2/(1-2)
202	124.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Tělo, Víra	2/(1-2)
203	125.	680	227-228	Berthe	Drážďany, DE	Stephanie	/	/	/	Tělo, Společnost	4/(1-2)
204	126.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Mobilita	2/(1-2)
205	127.	680	227-228	Berthe	Liblice, ČR	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Společnost	4/(1-4)
206	128.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Ekonomika, Tělo, Mobilita, Rodina	3/(1-3)
207	129.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Ekonomika, Rodina	4/(1-4)
208	130.	680	227-228	Berthe	Štířín, ČR	Stephanie	/	/	/	Tělo	3/(1-3)
209	131.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Ekonomika, Tělo	1/(1)
210	132.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Tělo	1/(1)
211	133.	680	227-228	Berthe	Val, FR	Stephanie	/	/	/	Mobilita	2/(1-2)
212	134.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	Karlovy Vary, ČR	/	/	Společnost, Ekonomika, Tělo	3/(1-3)
213	135.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	1829-1830	/	Mobilita, Tělo, Víra, Rodina	2/(1-2)
214	136.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Víra, Tělo	2/(1-2)
215	137.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Ekonomika	3/(1-3)
216	138.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Tělo, Mobilita	2/(1-2)
217	139.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Ekonomika	2/(1-2)
218	140.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Ekonomika, Tělo	3/(1-3)
219	141.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Tělo, Společnost	4/(1-4)
220	142.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Víra, Tělo, Mobilita	2/(1-2)

221	143.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Tělo, Mobilita	2/(1-2)
222	144.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Tělo, Ekonomika	3/(1-3)
223	145.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Tělo, Ekonomika, Víra	3/(1-3)
224	146.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Ekonomika, Tělo, Mobilita	2/(1-2)
225	147.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Mobilita	2/(1-2)
226	148.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Tělo, Víra	3/(1-3)
227	149.	680	227-228	Berthe	Vigny, FR	Stephanie	Hermitage, Ennery, FR	/	/	Mobilita	3/(1-3)
228	150.	680	227-228	Berthe	Val, FR	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Tělo	3/(1-3)
229	151.	680	227-228	Berthe	/	Stephanie	/	/	/	Tělo, Společnost, Ekonomika	3/(1-3)
230	152.	680	227-228	Berthe	Sychrov, ČR	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Tělo, Společnost,	4/(1-4)
231	153.	680	227-228	Berthe	Val, FR	Stephanie	/	/	/	Mobilita, Tělo, Ekonomika	4/(1-4)

Vysvětlivky:

Obecné:

SOA: Státní oblastní archiv

inv. č.: inventární číslo

kt.: číslo kartonu

Osoby:

VA: Viktorie Armanda kněžna Guémenée (1743-1807)

Hercule: Jules Hercule Mériadec Rohan-Guémenée (1726-1800)

Charles: Karel Alain Gabriel Rohan-Guémenée (1763-1836)

Jules: Jules Armand Ludvík Rohan-Guémenée (1768-1836)

ML: Marie Louisa Rohan-Rochefort (1765-1839)

Berthe: Berta Rohan-Guémenée (1782-1841)

Victor: Viktor Ludvík Mériadec (1766-1846)

Benj: Benjamin Rohan-Rochefort (1804-1846)

Camille: Kamil Rohan- Rochefort (1800-1892)

Stephanie: Štěpánka Rohan-Rochefort, roz. Croÿ-Dülmen (1805-1884)

Místa:

FR: území dnešní Francie

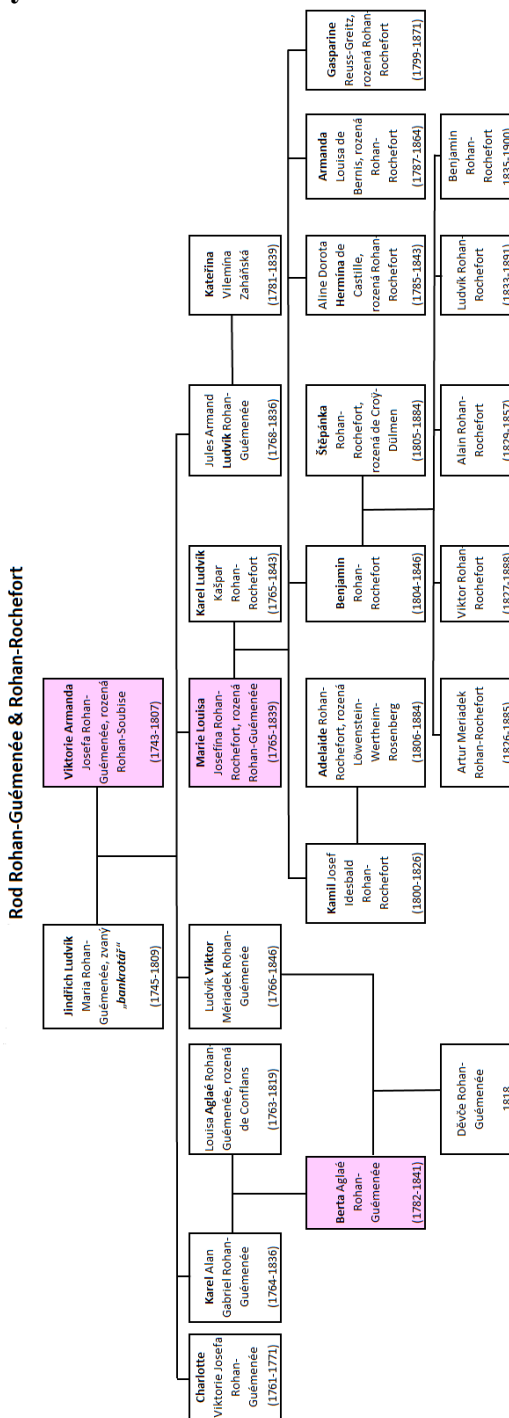
ČR: území dnešní České republiky

DE: území dnešního Německa

BE: území dnešní Belgie

AU: území dnešního Rakouska

7.2 Obrazové přílohy

Obr. 1: Rozrod manželů Jindřicha Ludvíka Rohan-Guémenée a Viktorie Armandy Rohan-Guémenée. Vytvořila autorka DP na základě údajů shrnutých v kapitole *Rod Rohanů*. Zvýrazněny autorky zkoumané korespondence.

Itálie 1839

1. Drážďany
2. Praha
3. České Budějovice
4. Linec
5. Salzburg
6. Innsbruck
7. Benátky
8. Treviso
9. Verona
10. Ferrara
11. Bologna
12. Florencie
13. Řím

Obr. 2: Cesta Berty a Viktora do Itálie v roce 1839. Červená barva znázorňuje cestu z Drážďan do Benátek, která byla potvrzená na základě vyměněné korespondence. Fialovou barvou jsou vyznačeny uskutečnění výlety v okolí Benátek a oranžová barva značila původní plán zbytku cestu. Bohužel o jeho uskutečnění nemáme dochované prameny.

Obr. 3: Vzorek látky zasláný Bertou z Francie Štěpánce do Čech. Příložený u dopisu Berty Štěpánce č. 53.

aidana au bon de votre bonheur
ce n'est pas de la sacrifice parce que
mon cœur le satisfait en croyant
vous être utile. mais rapelle vous
ce que vous étiez quand vous êtes
venu icy avec moy. un enfant ~~est~~
au delà de vos âge dans ~~un~~ ^{un} ~~bon~~ ^{bon} ~~de~~ ^{de} ~~jeune~~ ^{jeune}
ne parait pas pour un ~~peu~~ ^{peu} ~~d'aucun~~
retour. Sans instruction. ~~pour~~ ^{pour} ~~ce~~ ^{ce} ~~que~~ ^{que} ~~vous~~
n'avez pas voulu prendre la peine de vous
appliquer parlant difficilement. ^{est} ~~ne~~ ^{ne} ~~l'avez~~
^{ne} ~~pas~~ ^{pas} ~~compris~~ ^{compris} ~~ce~~ ^{ce} ~~que~~ ^{que} ~~vous~~
~~avez~~ ^{avez} ~~dit~~ ^{dit} ~~mais~~ ^{mais} ~~vous~~ ^{vous} ~~n'avez~~ ^{n'avez} ~~pas~~ ^{pas} ~~encore~~
plusieurs circonstances que vous vous laissez
aller aux premiers caprices que le bon
donne avec un trouble effrayant. voyez
ce que vous étiez alors. depuis j'ay cru
vous vous répondre enfin à mes espérances
transport. mais revenons de la poche
donc où vous ~~êtes~~ ^{êtes} ~~venus~~ ^{venus} ~~icy~~ ^{icy} ~~avec~~ ^{avec} ~~vous~~
vous n'avez d'autre part à proposer que
d'être avec moy ou à tarder avec votre
belle mère. m' de Mairan le mettrait
au courant ayant mes et belle mère
vous ne pourriez pas être son ancien rapport

Obr. 4: Ukázka rukopisu Viktorie Armandy Rohan-Guémenée

Sacré ses sentiments inviolables
et d'attachement que je vous
ai voué à jamais et qui ne
finira qu'avec la vie de votre
fille Charles.

mes enfants se joignent
à moi: maman recevra leur tendre
hommage. ma pauvre armande
m'inquiète depuis deux jours
elle a une fièvre rouge bien
violente, j'en ai séparée hermeline
la pauvre petite, demande toujours
grand maman. ah! mes enfants
ce jour de bonheur reviendra.
Je vos nouvelles ma chère maman
en grace

à Rheims vendredi 2.

ce. Dimanche 5

Je t'écris deux mots cher-
ami; car je pense que tu seras occupé
demain matin, et aussi je n'ai rien
d'intéressant à te dire, si non que j'ai
reçu ta lettre qui en contenait deux d'ord.
donc je te remercie elle m'a aussi écrit
du dimanche; et comme nos lettres sont
ce peu près semblable je ne t'envoy-
pas la mienne.

Tre mere est bien; malgré un gros rhume
qu'elle promène dans le jardin; et même
dans le verillon; ton Pere vient encore
de soulever d'Henriette d'Alcege, 1000 fr.
je viens de lui répondre que je souhaite

Obr. 6: Ukázka rukopisu Berty Rohan-Guémenée

8 Anotace

Diplomová práce „*Rodinná korespondence šlechticů z rodu Rohanů z let 1789 až 1841*“ je zaměřena na analýzu rodinné korespondence Viktorie Armandy Josefy Rohan-Guémenée (1843-1807), bývalé guvernanky dětí Ludvíka XVI. a Marie Antoinetty, její dcery Marie Louisy Josefíny Rohan-Rochefort (1865-1839) a Viktoriiny vnučky Berty Antoinetty Aglaé Rohan-Guémenée (1782-1841). Původně francouzské šlechtičny odešly po roce 1789 do emigrace a usadily v Čechách, kde si za své rodové sídlo zvolily zámek Sychrov.

Účelem analýzy je zhodnotit, jak princezny z Rohanu ve své korespondenci reprezentovaly na pozadí jimi sdílené každodennosti a zda lze vysledovat společné znaky sebeprezentace pro šlechtičnu, Rohanku.

This master thesis „*Family correspondence of noblewomen from the House of Rohan from 1789 to 1841*“ focuses on the analysis of family correspondence as a genre of Victoire Armande Joséphe Rohan-Guémenée (1743-1807), ex-governess of Louis the XVI's and Marie Antoinette's children, of her daughter Marie Louise Josephine Rohan-Rochefort (1865-1839) and her granddaughter Berthe Antoinette Aglaë Rohan-Guémenée (1782-1841). French Princesses of the House of Rohan gone to the emigration after 1789 and they settled in today's Czech republic where they chose a castle of Sychrov as their home.

The main goal of this analysis is to evaluate how much those princesses of the House of Rohan represented themselves in their correspondence, especially in their everyday life. Also if we can figure those selfrepresentations of the Rohan's noblewomen.